

T.C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**CEBECİLER KETHÜDÂSİ ESİRÎ HASAN AĞA'NIN
OSMANLI ASKERİ TEŞKİLATINA DAİR GÖRÜŞLERİ**

Menderes VELİOĞLU

(2501090985)

İstanbul 2013

T.C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**CEBECİLER KETHÜDÂSİ ESİRÎ HASAN AĞA'NIN
OSMANLI ASKERİ TEŞKİLATINA DAİR GÖRÜŞLERİ**

Menderes VELİOĞLU

(2501090985)

Tez Danışmanı:

Yrd. Doç. Dr. Yavuz YILDIRIM

İstanbul 2013

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : MENDERES VELİOĞLU

Numarası : 2501090985

Anabilim/Bilim Dalı : İSLAM TARİHİ VE SANATLARI
YILDIRIM

Danışman Öğretim Üyesi: YRD.DOÇ.DR.YAVUZ

Tez Savunma Tarihi : 18.07.2013

Tez Savunma Saati : 13:00

Tez Başlığı : "CEBECİLER KETHÜDASI ESİRİ HASAN AĞA'NIN OSMANLI ASKERİ
TEŞKİLATINA DAİR GÖRÜŞLERİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ.DR. NURETTİN GEMİCİ		KABUL
2- YRD.DOÇ.DR. YAVUZ YILDIRIM		KABUL
3-YRD.DOÇ.DR. M.İSMAİL BAĞDATLI		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DOÇ.DR. İLYAS TOPSAKAL		
2-YRD.DOÇ.DR.MÜSTAKİM ARICI		

Cebeciler Kethüdâsı Esirî Hasan Ağa'nın Osmanlı Askeri Teşkilatına Dair Görüşleri

Menderes VELİOĞLU

ÖZ

“Cebeciler Kethüdâsı Esirî Hasan Ağa'nın Osmanlı Askeri Teşkilatına Dair Görüşleri” adını verdiğimiz bu çalışmada, ömrünü savaş meydanlarında, serhad boylarında türlü meşakkat içerisinde geçirmiş emektar bir askerin, üç yüz yıla yakın gözlerden uzak kalmış değerli bir eserinin ve bu eserinde yer verdiği özgün ve kıymetli bilgilerin duyurulması ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin II. Viyana bozgunu gibi büyük mağlubiyetler, Karlofça gibi büyük toprak kayıplarıyla neticelenen antlaşmalar ve Prut Seferi gibi bugün hala tartışılan sansasyonel hadiselerle çalkalandığı bir dönemde yaşamış olan Esirî, bunlar ve benzeri nice önemli olaya şahitlik etmiş ve bu müşahedatını önce notlarına kaydetmiş, ardından da “Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel” ismini verdiği eserine derç etmiştir.

Esaret yıllarında Avrupa, bölgede görev yaptığı dönemde Orta Doğu coğrafyası hakkında idari, askeri, ictimai, coğrafi pek çok bilgi edinin bunları eserinde aktaran Esirî'nin tüm bu konulara dair görüşleri önemli olmakla birlikte, Osmanlı askeri teşkilatı hakkındaki gözlem, yorum ve tavsiyeleri, ilgi ve takdiri fazlasıyla hak etmektedir.

Bu çalışma, sağlığında sürgünlerle cezalandırılmış hayırhah-ı devlet bir askerin, kütüphane raflarında unutulmuş bir ömürlük çabasını bir nebze olsun hatırlatmayı amaçlamaktadır.

**The Views of Cebeciler Kethüdası Esirî Hasan Ağa on the Ottoman Military
Organization**

Menderes VELİOĞLU

ABSTRACT

In this study which is called ‘The views of Cebeciler Kethüdası Esirî Hasan Ağa on the Ottoman Military Organization’, we aimed to evaluate and announce a precious book which was unknown for almost 300 years, belonging to a veteran soldier spent his life in battlefields with many difficulties.

Esirî, who lived in a period when the Ottoman Empire had great defeats such as Vienna the second, treaties resulting in great land losses such as Karlofça, and sensational events still being argued such as Prut, witnessed all these events as well as many other important ones and first saved his experiences in his notes and then inserted them in his book named “Mi‘yârü’ d-Düvel ve Misbârü’ l-Milel”.

Obtaining a lot of administrative, military, social, geographical information during his captivity years on Europe as well as his service years on the Middle East, Esiri’s view’s on these issues are not only important, but also his observations, comments and recommendations deserves highly interest and appreciation.

This study aims to remind the unsung lifelong efforts of a patriot soldier being punished with exiles throughout his life.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti için Gerileme Döneminin başlangıç noktası sayılan 1683 Viyana Kuşatması, yalnızca eli boş dönülen bir sefer olarak kalmamış, bir takım zaafı olmakla beraber muktedir bir idareci olan Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın katli ve ardından sırasıyla Uyvar, Budin, Eğri Kalesi, Belgrad ve Kanije Kalesi'nin elden çıkışı gibi telafisi güç ağır sonuçları beraberinde getirmiştir. Söz konusu gerileme Avrupa cephesiyle de sınırlı kalmamış, Devlet'in tüm askeri imkanlarını bu yöne sevk etmesini fırsat bilen bedevi Arap kabileleri, Bağdat ve Basra civarında başlattıkları isyanlarla bölgede yönetimi kısmen de olsa ele geçirmiş ve Payitaht ile olan bağlantıyı kesintiye uğratmışlardır. Devlet-i Aliyye bir uçtan diğerine bir yangın yeridir.

Bu çileli devrin bahtsız müşahitlerinden biri de Esirî Hasan b. Şeyh Hüseyin'dir. Osmanlı Ordusu ile ilk seferinde Çehrin Kalesi fethini gören cebeci Hasan, 1683 yılında çıkılan Viyana Seferinde hafızasından silinmeyecek olaylara şahit olmuştur. Bu sefer sonrasında yaklaşık 15 yıl süren Osmanlı-Kutsal İttifak savaşlarından birinde düşman eline esir düşmüş ve 1687-1689 yılları arasında esaret hayatı yaşamıştır.

Esarettten kurtuluşunun ardından Niş'ten Azak'a, Bağdat'tan Kıbrıs'a kadar Osmanlı coğrafyasının dört bir yanında farklı görevler alan Esirî, üzerine aldığı tüm vazifeleri sadakatle yerine getirmenin yanında edindiği tüm tecrübeyi de kayıt altına alarak kendinden sonrakilere aktarmayı şiar edinmiştir. Tüm bu çabalarına rağmen ömrünün son 10 yılını sürgünde geçirmiş; bununla birlikte birikiminin zayı olmasına razı olmayarak "Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel" adını verdiği eserini kaleme almıştır.

Çalışmamızın ana kaynağı olan “Mi‘yârü’ d-Düvel”, müellifinin sürgün yıllarında kaleme alınmış olması sebebiyle telif edildiği dönemde muhataplarına ulaşamamıştır. Oysa Esirî kitabını telif amacını, geçmişi hakkında pek çok kaynaktan bilgiye ulaşılabilen devletlerin o günkü idari, ictimai ve özellikle askeri durumunu ortaya koymak şeklinde açıklamaktadır. Özellikle yaşadığı dönemde Osmanlı’nın en büyük rakibi konumundaki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu hakkında çoğunluğu müşahedeye dayalı çok değerli bilgiler aktarmış, hatta onlarla yapılacak olan savaşlarda başarı sağlayabilmek için uygulanması gereken tabur düzenini gösterir bir plan dahi çizerek eserinin sonuna eklemiştir.

Hayatta iken kıymeti bilinmemiş bir müellifin hayatını ve kendisiyle aynı kaderi paylaşan değerli eserini ilim aleminin nazarına sunmayı amaçlayan çalışmamızın giriş bölümünde, Esirî’nin yaşamış olduğu dönemin kısa bir özeti sunulmaya çalışılmıştır.

Birinci bölüm, Cebeciler Kethüdası Hasan’ın hayatına ayrılmıştır. Bölümün yazılması esnasında birincil kaynak müellifimizin “Mi‘yârü’ d-Düvel” ve “Hediyetü’l-Müslimin” adını verdiği eserleri olmakla beraber, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri de kapsamlı bir incelemeye tabi tutulmuş ve Esirî’nin kendi elinden çıkma bazı belgelere de ulaşılmıştır.

Esirî’nin eserlerini tanıttığımız ikinci bölümde, “Mi‘yârü’ d-Düvel ve Misbârü’l-Milel” ile “Hediyetü’l-Müslimin”in yazılış amaçları, muhtevaları, kaynakları ve tespit edilebilen nüshaları hakkında bilgiler mevcuttur.

Çalışmanın üçüncü bölümü, Esirî’nin “Mi‘yârü’ d-Düvel”de Osmanlı askeri teşkilatına dair aktarmış olduğu bilgi, yorum ve tavsiyelerinin derlendiği kısımdır. Müellifin “yeri geldikçe” değindiği hususlar, başlıklar altında toplanmaya çalışılmıştır. Metinden yapılan alıntılara yer yer yorumlar getirilmiştir. Bölümün sonuna ilgisi nedeniyle Esirî’nin “Nasâyih-i Serdâr u Asker” ismini verdiği makalenin çeviriyazısı eklenmiştir.

Sonuç bölümü ise genel bir değerlendirmenin yapılıp çalışma sonunda elde edilen neticelerin paylaşılmasına ayrılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında fikirleri ve yönlendirmeleriyle destek olan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Yavuz YILDIRIM başta olmak üzere tüm hocalarıma, sabır ve anlayışı sebebiyle eşime ve bugüne dek sundukları maddi-manevi tüm imkanlar için de aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	4
ESİRÎ HASAN b. ŞEYH HÜSEYİN'İN HAYATI	4
1.1. Doğumu, Nesebi ve Çocukluğu	4
1.2. Cebeci Ocağına Dâhil Oluşu ve İlk Seferi	4
1.3. II. Viyana Bozgunu ve Esaret Yılları	5
1.4. Esaretten Kurtuluşu ve Orduya İltihakı	6
1.5. Serhad Boylarında Cebehane Yoklama Vazifeleri	9
1.6. Basra ve Abbasoğlu Seferleri, Nehr-i Ziyâb Kazısı	10
1.7. Tebdîl-i Vazîfe – Bağdat Defterdarlığı	15
1.8. Prut Savaşı ve Azak Kalesi Yılları	16
1.9. Sürgün Yılları, Kıbrıs Defterdarlığı ve Vefatı	18
2. BÖLÜM	22
ESİRÎ HASAN B. ŞEYH HÜSEYİN'İN ESERLERİ	22
2.1. Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel	22
2.1.1. Eserin Yazılış Amacı	22
2.1.2. Eserin Muhtevâsı	23
2.1.3. Eserin Kaynakları	30

2.1.4. Eserin Nüshaları	33
2.1.4.1. Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 803	33
2.1.4.2. Esad Efendi, nr. 2109-2110.....	35
2.1.4.3. İ.Ü. Merkez Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü TY 04122	36
2.2. Hediye-tü'l-Müslimîn.....	36
2.2.1. Eserin Yazılış Amacı	36
2.2.2. Eserin Muhtevâsı.....	37
2.2.3. Eserin Kaynakları.....	39
2.2.4. Eserin Nüshası.....	39
2.2.4.1. Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 683	39
3. BÖLÜM	40
HASAN ESİRÎ'NİN OSMANLI ASKERÎ TEŞKİLÂTINA DÂİR GÖRÜŞLERİ ..	40
3.1. Askere Alınma ve Eğitim.....	40
3.1.1. Askere Alınma	40
3.1.2. Askerin Eğitimi	44
3.2. Askerin Disiplinsizliği, Zulmü ve Fesadı	47
3.3. Serdarlar, Komutanlar	51
3.4. Komutanlara ve Askerlere Nasihatler	59
SONUÇ	86
KAYNAKÇA	89
EKLER.....	92

KISALTMALAR

BOA:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Es.Ef.:	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu
H.:	Hicrî tarih
H.K.:	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonu
IRCICA:	Research Centre for Islamic History, Art and Culture (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi)
M.:	Milâdî tarih
M.D.:	Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel
TOEM:	Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası

GİRİŞ

17. yüzyılın ortasında doğmuş bir Osmanlı vatandaşı için Devletinin içinde bulunduğu durumu anlamak, tahlil ve teşhisde bulunabilmek hayli zor olsa gerektir. Sultan Süleyman'ın arkasında çıkılan ve neticesinden pek de endişe edilmeyen seferlerin üzerinden bir asır geçmemiştir ve belki Zigetvar Kalesi'nin fethini, seferde bizzat bulunmuş bir gaziden dinlemek dahi mümkündür. "Osmanlı" adı, dosta güven, düşmana korku salmayı sürdürmektedir.

Ne var ki feraset sahipleri, dış görünüşündeki tüm heybetinin yanında, bu ulu çınarın içten içe çürümekte olduğunu görmekte dirler. Maddi ve askeri güç bakımından rakiplerinin gerisinde kaldığı söylenemezse de bu gücün ve kaynakların kullanılması hususunda ciddi bir zaaf söz konusudur. Saraydan orduya, medreseden esnaf teşkilatlarına kadar her alanda gevşeme, çözülme ve hatta yozlaşma baş göstermiştir. Şehzadelerin Sancak Valiliği yerine sarayda tutulmaları, tahta çıkan Padişahların idari tecrübeden yoksun olmaları ve halkla olan irtibatlarının kesilmesi sonucunu doğurmuştur. İdari kadrolar, ilmi makam ve mansıplar, ehliyet ve liyakatten yoksun kimselerce işgal edilmiş durumdadır.

Ordu içerisindeki disiplinsizliğin zirveye çıktığı ve Devlete telafisi hayli zor maddi ve moral kayıplar verdiren sefer 1683 Viyana Kuşatması'dır. Sorumluluk makamında olanların kibri ve tedbirsizliği askerin düzensizlik ve ganimet hırsı ile birleşince hezimet kaçınılmaz olmuştur. Mağlubiyetin faturası Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya kesilmiş ve Paşa, Belgrad'da idam edilmiştir.

Merzifonlu'nun idamı derde derman olmamış, bilakis bazı kusurlarının yanında dirayetli bir devlet adamı olan Mustafa Paşa'nın halefleri kendisini aratır nitelikte olmuşlardır. İdaredeki boşluk ve askerdeki disiplinsizlikten faydalanan

Avusturya kuvvetleri Belgrad'a kadar ilerlemişlerdir. Var gücüyle bu ilerleyişi durdurmaya çalışan Osmanlı ordusunun meşguliyetini fırsat bilen bazı bedevi Arap kabileleri ise isyan ederek Bağdat ve Basra bölgesinde yönetimi kısmen ele geçirmişlerdir.

Bu çalkantılı dönemin şahidi, faili, mağduru olanlardan biri de Şeyh Hüseyin oğlu Esirî Hasan'dır. Çehrin'de muzaffer ordunun mağrur bir neferi, Viyana dönüşünde manen çökmüş askere moral vermeye çalışan bir cebeci, Belgrad'da düşman elinde esir, Rumelinde serhad boylarında cebehane yoklaması yapan bir görevli, Basra'da asi bedevilere karşı çarpışan orduda Cebeciler Kethüdası, Bağdat ve Kıbrıs'ta defterdar ve sonuncusu Limni olmak üzere Ege Adalarında sürgün bir mazlum olarak karşımıza çıkan Esirî'yi devrin diğer şahitlerinden ayıran en mühim vasfı ise şahit olmakla yetinmeyip yazmasıdır.

Esirî'yi yazmaya sevkeden başlıca etken, -sözüne değer verildiği oldukça sınırlı zaman dilimleri müstesna- döneminde muhatap bulamaması olmalıdır. Dalkavukluğun geçer akçe olduğu bir devirde, gurur ve kibirden gözleri kör olmuş idarecileri değişen şartlar ve dengeler hakkında uyardırmaya çalışmış ancak çoğu kez dikkate alınmamıştır. Hatta bu tavrı, Bağdat Defterdarlığı esnasında mallarının yağma ettirilmesine dahi yol açmıştır. Tüm bunlara rağmen doğruları söylemekten geri durmamış ve sözünün ilgili makamlara ulaşmasının mümkün olmadığı sürgün yıllarında da kaleme sarılmıştır.

Esirî'nin ardında bıraktıkları arasından iki kitap ve birkaç belgeye bu çalışma esnasında yapılan araştırmalar vesilesiyle ulaşılmıştır. Ancak hayatının her döneminde notlar almak suretiyle dahi olsa yazdığı anlaşılan bu değerli müellifin halen tespit edilmeyi bekleyen başka eserlerinin olması da muhtemeldir.

Müellifin başyapıtı diyebileceğimiz "Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel" isimli eseri merkeze alınarak yapılan bu çalışmada, Onun uzun yıllar hizmet ettiği Osmanlı askeri teşkilatı hakkındaki görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Zira Esirî, okuduklarının ve esaret yıllarındaki dinleyip gözlemlediklerinin de yardımıyla

devrinin ilerisinde bir bakış açısı ve muhakeme gücüne sahiptir. Askerî gücü sayıca üstünlükte arayan döneminin devlet adamları karşısında, tehlikeyi uzaktan görerek gemidekileri uyarmaya çalışan gözcü gibidir. Ne var ki haykırışları karşılık bulmamış, Osmanlı gemisi bir kayalıktan diğerine savrulmuştur.

Bu çalışmanın gayesi, muhatap bulamamış bu samimi feryatlara gecikmeli de olsa kulak kabartmaktır.

1. BÖLÜM

ESİRÎ HASAN b. ŞEYH HÜSEYİN'İN HAYATI

1.1. Doğumu, Nesebi ve Çocukluğu

Esirî Hasan b. Şeyh Hüseyin Bursalıdır¹. Doğum tarihi net olarak bilinmemekle birlikte, eserinde 1142H. evâhirinde (Mart-Temmuz 1730M.) 78 yaşında olduğunu belirtmesinden² hareketle, 1064H. (1653-54M.) yılında doğmuş olduğu söylenebilir. “Esirî” lakabı Avusturya’da geçirdiği iki yıllık esaret döneminin yadigârıdır. Babası Hüseyin Efendi meşâyıhtan olup³, çocukluğu Bursa’da geçmiş olmalıdır⁴.

İlk çocukluk yıllarında hikâye ve sergüzeşt kitaplarına ilgi duymaya başladığını belirten Esirî, bu kitapların tesiriyle başka memleketler görmeye meylettğini ve bu meylinin giderek bir aşk haline dönüşüp uykularında dahi kendisini bırakmadığını söylemektedir⁵.

1.2. Cebeci Ocağına Dâhil Oluşu ve İlk Seferi

1086H. (1675-76M.) yılında “Çehrin Seferi mühimmâtı tedârikine fermân olundukta”, babası Şeyh Hüseyin Efendi’nin muhiplerinden olan cebeci zabitlerinin aracılığıyla Cebehane-i Âmire’ye şâkird olarak yazılmış ve yirmi iki yaşında “askerî zümresine dâhil” olmuştur⁶. Ertesi yıl (1087H. / 1676-77M.) Merzifonlu Kara Mustafa Paşa kumandasında çıktığı ilk seferinde Çehrin Kalesi’nin fethine şahitlik etmiştir⁷.

¹ Mehmed Arif, “İkinci Viyana Seferi Hakkında”, *TOEM*, sene 3, cüz 13-18, c. III, İstanbul 1328, s.995.

² *Mi’yârü’l-Düvel ve Misbârü’l-Milel* (Bundan sonra *M.D.*), Hk. 803, 3a.

³ A.g.e., 2b.

⁴ *M.D.*, Es.Ef. 2109, 24b. 1080H. (1669-70M.) yılından önce kahvenin pek az insan tarafından tüketildiğinden bahsederken, “... ve hatta Brusa’da mahallemizde...” ifadesini kullanmaktadır.

⁵ *M.D.*, Hk. 803, 2b.

⁶ Aynı yer.

⁷ Bu sefer hakkında daha geniş malumat için bkz. *M.D.*, Hk. 803, 156a.

1.3. II. Viyana Bozgunu ve Esaret Yılları

Bundan sonra katıldığı 1094H. (1683M.) Viyana Seferi, Osmanlı Devleti için olduğu gibi Esirî için de bir dönüm noktası olmuş, sefer esnasında karşılaştığı acı manzaralar elli sene sonra dahi hafızasındaki canlılığını korumuştur. Cebeci Ocağı bünyesinde katılmış olduğu bu seferin tekebbür, disiplinsizlik, mal hırsı ve Viyana güzergâhında uğranılan yerlerde ordunun yapmış olduğu zulüm ve tecavüzler nedeniyle hezimetle neticelendiğini belirtmiştir. Savaş esnasında Cebecibaşı Siyavuş Paşa tarafından “Serdengeçti Kitabetine tayin” edilmiş olup, muharebede almış olduğu görevler hakkında verdiği tek malumat budur. Ordu bozulup geri çekilirken de Sadrazam’ın yakınında bulunmuştur⁸. Bozgunun etkisiyle perişan vaziyette geri çekilen askerin “Yanık Kalesi’ndeki küffar ile Erdel Kralı bir olup köprüleri kesmişler” şayiası üzerine ye’se düştüğünü anlatan Esirî, kendisinin ise kalbine asla korku gelmediğini söylemektedir. Bunun sebebi olarak da, Yanık ile Beç arasının otuz üç saat olup, bozgun hadisesi zuhur edeli üç yahut dört saat ancak geçtiğini ve bu süre içerisinde kuş olsa dahi haber getirmesinin mümkün olamayacağını belirtmiş ve bu şekilde çevresindekileri sakinleştirmeye çaba göstermişse de başarılı olamamıştır⁹.

Viyana bozgunu sonrasında Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında devam eden muharebelerin birinde esir düşmüş¹⁰, 1099-1100H. (1687-1689M.) senelerinde¹¹ “iki seneden ziyadece”¹² esaret hayatı yaşamıştır. Otuzlu yaşlarının başında mütecessis bir Osmanlı askeri olan Cebeci Hasan, esaret yıllarını kazanca dönüştürmüş; okumuş, izlemiş, incelemiş, sohbet etmiş ve her vesileyle öğrenme gayreti içerisinde bulunmuştur. “Mi’yârü’-d-Düvel”de pek çok yerde “bu Hakîr esîr iken” ifadesiyle başladığı cümlelerle Avusturya hakkında askeri, siyasi, içtimai önemli bilgiler vermekte, tespitlerde bulunmakta ve karşılaştırmalar yapmaktadır.

⁸ *M.D.*, Hk. 803, 358a-359b.

⁹ *A.g.e.*, 359a-b.

¹⁰ Mehmed Arif, aynı yer.

¹¹ *M.D.*, Hk. 803, 120b

¹² *A.g.e.*, 2b.

Müşahede ettiği her olay ve tanıştığı her insandan istifade etmeye çalıştığı anlaşılan Esirî, bilgi kaynakları arasında kendisine Türkçe öğrettiği Fransız asıllı bir papazdan da bahsetmektedir¹³. Uzun sohbetlerinde tarih, nizam-ı memleket, talim-i asker ve tedbir-i sefer gibi konulardan konuştuklarını; bu sohbetler neticesinde Avrupa ve özellikle de Avusturya devlet ve askeri erkânı hakkında pek çok şey öğrenip notlar aldığını yazmıştır¹⁴. Esaret yıllarında ülkesindeki durumu da takip etmekten geri durmamış, Osmanlı ordusunun mağlubiyetiyle neticelenen seferler hakkında düşman askerlerinden bilgiler almış ve yenilginin sebepleri üzerinde fikir yürütmüş ve bunları da notları arsına kaydetmiştir¹⁵.

1.4. Esaretten Kurtuluşu ve Orduya İltihakı

1101H. (1689-90M.) yılında esaretten kurtuluşunu “Bu Fakir ol vakitlerde kefiller bırakıp bahâmız için gemi ile Niğbolu’ya çıkıp ve andan menzil ile Edirne’ye geldim”¹⁶ cümlesiyle aktaran Esirî, burada Çehrin seferinden beri tanışıklığı olan Eğinli Mehmed Ağa ile görüşmüştür. Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa’nın Kul Kethüdalığına getirdiği Eğinli, Esirî’nin, sorularına verdiği cevaplardan memnun kalmış ve her akşam halk dağıldıktan sonra kendisiyle meşverette bulunmak istediğini söylemiştir. Bu meşveret meclisleri, Esirî’nin bilgi, tecrübe ve gözlemlerine en üst düzeyde değer verilen toplantılar olmuştur. Kendisine, Avusturya’nın asker ve kalelerinin durumları; onlara karşı yapılan savaşlardaki mağlubiyetlerin sebepleri ve yeni tertiplenecek seferlerde kullanılabilecek taktikler hakkında malumat verdiği Eğinli Mehmed Ağa, aldığı bilgileri çok faydalı bulmuştur. Bu anlattıklarından hareketle her asker taifesinin yerinin belirlendiği bir ordu planı yapmasını istemiş ve hazırlanan planı¹⁷ inceleyip Sadrazam’a sunmuştur. Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa planı beğeniyle incelediği gibi, Esirî’yi de huzuruna getirmelerini emretmiştir. Huzura çıkan Esirî, Sadrazam’ın sorularını cevaplamış, hazırlamış olduğu planın bazı muğlak kısımlarına açıklık getirmiş ve “yüz Macarî

¹³ A.g.e., 118b.

¹⁴ A.g.e., 2b, 118b.

¹⁵ A.g.e., 363a-b.

¹⁶ A.g.e., 363b.

¹⁷ Söz konusu plan *M.D.*’nin Hekimoğlu nüshasının sonunda mevcuttur.

altın” ihsanıyla oradan ayrılmıştır¹⁸. Mustafa Paşa’nın “pek âlâ şey olmuş, bu asıl size lazımdır, al hıfz edip icra eyle” diyerek mecliste bulunanlardan birine (kuvvetle muhtemel Kul Kethüdası Eğinli Mehmed Ağa’ya) vermiş olduğu mezkûr planın ve dolayısıyla onu tertip eden Esirî’nin, Köprülü Mustafa Paşa’nın sadrazamlığı döneminde Niş, Vidin, Semendire ve Belgrad’ın geri alınışında pay sahibi olduğu söylenebilir.

Tecrübesi ve muhakeme gücüyle Sadrazam’ın da gözüne girmeyi başaran Esirî, bunun vermiş olduğu cesaretle olsa gerek, esamesi ve birikmiş ulufesi davasına düşmüştür. Zira o dönemde esaretten çıkanlara zeamet ve tımar verilmemesi ve esamelerinin tashih olunmaması şeklinde bir uygulama hâkim olup, bu gibilerin esirlikte gözlerinin korktuğu ve asker içinde bulunmalarının iyi olmadığı söylenmektedir. Bunun zulüm olduğunu düşünen Esirî düşüncesini öncelikle Eğinli Mehmed Ağa’ya açar. Sadrazam’ın da çoğunluğun görüşünü benimsediğini, ayrıca hazinenin sıkıntı içerisinde olup kendisi gibi nicelerinin ulufe dava ettiklerini söyleyen Eğinli, buna rağmen Esirî’nin ismini Sadrazam’a söylediğini ve esamesinin tashih edileceğini söylemiştir. Şahsına has olarak yapılan bu uygulamayla yetinmeyen Esirî, gazada serhad boylarında durmayıp kaçanların muazzez ve mükerrem tutulduğunu, itaat edip kaleye kapanarak esir düşenlerin ise zulüm ve hakaret gördüğünü; bu şekilde haksızlığa uğrayan nicelerinin beddualar ettiklerini önce Eğinli’ye, daha sonra onun vasıtasıyla tekrar huzuruna çıktığı Fazıl Mustafa Paşa’ya anlatmıştır. Bu şekilde esamesini tashih ettirip birikmiş on bir kat ulufesini aldığı gibi, bundan sonra benzer taleplerle gelenlere engel olunmaması yönündeki Sadrazam buyruğuna da vesile olmuştur¹⁹.

Bundan sonra Fazıl Mustafa Paşa ile bir kez daha görüşen ve umur-ı sefere dair bazı sorularını cevaplayıp, Nemse’de iken öğrenmiş olduğu nehir üzerinde süratle kurulabilen taşınabilir köprüler hususunda bilgi veren Esirî, ordu ile sefere

¹⁸ A.g.e., 364a-365a.

¹⁹ A.g.e., 365a.

çıkmadan önce Sofya'ya giderek kefalet bedelini ödemiş, kefillerini ve daha pek çok esiri kurtarıp dönerek orduya dâhil olmuştur²⁰.

1101H. (1690M.) yılında esaret sonrası Ordu-yı Hümayun ile ilk seferine çıkan Cebeci Hasan, “her ne haber verip ne söyledi ise zuhur ettiğini” söylediği savaşların ardından Niş, Semendire, Vidin ve Belgrad'ı geri alan muzaffer ordu ile payitahta geri dönmüştür²¹.

Fazıl Mustafa Paşa kumandasında ikinci seferine 1102H. (1691M.) yılında çıkan Esirî, ordunun tertibinin yine vermiş olduğu plan çerçevesinde düzenlendiğini ve bu sebepten Avusturya ordusunun hücumlarının geri püskürtüldüğünü, zira askerinin ve toplarının muntazam bir şekilde sıralanmasıyla hiçbir kolun sökülüp atılmadığını vurgulamıştır. Ancak bu başarılı müdafaa ve önceki yıl gerçekleştirilen fetihlerden gurura kapılan Mustafa Paşa, Eğinli'nin muhalefetine rağmen, ordunun bir kısmı ve Tatar askeri henüz erişmeden düşman askerini arkadan kuşatmak üzere manevra emri vermiştir. Esirlik dönemindeki tecrübeleri nedeniyle ordunun gerisinde köprünün muhafazası ve geriden gelen askerinin salimen geçişi ile görevlendirilen Esirî, bu haberi alır almaz soluğu Eğinli Mehmed Ağa'nın yanında almıştır. Sadrazam'ın planının güzel bir plan olduğunu ancak iki gün daha beklenmesi halinde geriden gelen askerinin de ulaşmasıyla ordunun kesin zafere ulaşacağını söylemesinin ardından Eğinli, aynı şeyleri anlattıklarını ancak Mustafa Paşa'ya dinletemediklerini söyleyip, görevinin başına dönüp gelen askeri aralıksız olarak köprüden geçirmesini emretmiştir. Esirî verilen görevi gerçekleştirmiş, geceli gündüzlü askeri köprüden geçirmiş ancak geçirdiği askerler orduya dâhil olmadan Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın şahadet haberi gelmiş ve ordu bozularak geri çekilmeye başlamıştır²².

İkincisi bozgun ve geri çekilme ile sonuçlanmış olsa da Fazıl Mustafa Paşa serdarlığında çıkan bu iki seferde kırk-elli bin düşman askeri öldürülürken, İslam

²⁰ Aynı yer.

²¹ A.g.e., 366a.

²² A.g.e., 366a-b.

ordusu tarafında kayıpların iki-üç bin dahi olmadığını dile getiren²³ Esirî, bu başarılarında kendi hazırlamış olduğu savaş planına da pay çıkarıyor olsa gerektir.

Takdirini kazandığı Mustafa Paşa'nın şahadetinin ardından yakın dostu Eğinli Mehmed Ağa'nın da azli²⁴ ve katli²⁵, Esirî'nin muhtemel parlak geleceğini elinden almıştır denilebilir. Zirâ esâret sonrası Osmanlı Ordusuna adeta nizam verdiği iki yılın ardından kendisini serhad boylarında cebehane yoklamalarında bulmuştur. Her ne kadar kendisi, bu vazifeleri korkularından kimsenin üstlenmek istemediğini ve vilayetler görmek arzusuyla bizzat göreve talip olduğunu belirtmişse de²⁶, berhayat olmaları durumunda Eğinli Mehmed Ağa ve Fazıl Mustafa Paşa'nın onu yanlarından ayırmayacakları ve kendisinin de Devlet-i Aliyye'ye en üst düzeyde askerî danışmanlık konumundan vazgeçmeyeceği âşikârdır.

1.5. Serhad Boylarında Cebhane Yoklama Vazifeleri

1103-1109H. (1692-1698M.) yılları arasında ekser serhadlere cebehane getirmek ve mevcutlarını yoklayıp işe yarar olmayanları ayırmak amacıyla görevliler gönderildiğini ve bu vazifelere gönüllü olarak gidip bu vesileyle pek çok vilayet ve kale gördüğünü anlatan Esirî, yapmış olduğu bu görevler içerisinde yalnızca Tamışvar görevini ismen anmaktadır²⁷. Ancak Osmanlı Arşivlerinde tespit edilen belgelerde bahsi geçen; yakın tarihlerde benzer görevlere gönderilmiş olan “Hasan Ağa”nın Esirî olması kuvvetle muhtemeldir. Söz konusu belgelere göre “Hasan Ağa”, 1103H. Zilhiccesinde (Ağustos/Eylül 1692M.) Üsküb'de²⁸, 1108H. Rebiülevvelinde (Eylül/Ekim 1696M.) Selanik'te²⁹, ve 1109H. Zilhiccesinde (Haziran/Temmuz 1698M.) Niş'te³⁰ bulunmuştur. Göreve gittiği kalelerin cebeci

²³ A.g.e., 366b.

²⁴ Yıldız, Murat. *Vakfiyelerine Göre Veziriazam Amcazade Hüseyin Paşa Evkafı, Vakıflar Dergisi* Sayı 35, Haziran 2011, s82.

²⁵ Aynı yer; Gökçek, Mehmet Fatih. *Behectî Seyyid İbrahim Efendi “Târîh-i Sülâle-i Köprülü” (Transkripsiyon ve Tahlil)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s51.

²⁶ M.D., Hk. 803, 2b.

²⁷ A.g.e., 368a.

²⁸ BOA, AE.SAMD.II., Dosya no:12, Gömlek no:1280.

²⁹ BOA, İE.AS., Dosya no:45, Gömlek no:4101.

³⁰ BOA, AE.SMST.II., Dosya no:30, Gömlek no:3000.

mevacibleri kendisine teslim edilmiş ve cebehanelerinin yoklanması vazifelerini ifa etmiştir.

1.6. Basra ve Abbaoğlu Seferleri, Nehr-i Ziyâb Kazısı

15 yıl (1683-1698M.) süren Osmanlı-Kutsal İttifak savaşlarının ardından imzalanan Karlofça Antlaşması, Osmanlı Devleti'ne o güne dek görülmemiş derecede toprak kaybettirmekle beraber batı cephesinde bir nebze soluk almasını sağlamış; Cebeciler Kethüdası Hasan Ağa'ya ise yeni bir coğrafyanın kapılarını açmıştır. On sene kadar sürecek³¹ bu devrede müellif, Bağdat ve Basra'da seferlere katılmış, nehir ıslah projelerinde çalışmış ve son olarak da defterdarlık görevinde bulunmuştur.

1683M. Viyana bozgunu sonrası Bağdat ve Basra bölgesindeki bedevi Arapların (urbân) itaatten çıktığını, isyancıların Basra'nın idaresini ele geçirdiğini belirten Esirî, Abbasoğlu Selman isimli bir asinin de çevresine topladığı birkaç bin eşkıya ile Şamiyye bölgesini zapt ettiğini yazmıştır³². Batı cephesinden dönen ordu 1110H. evahirinde (Mart-Haziran 1699M.) Basra üzerine sevk edilirken, savaşlardan yorgun düşen askeri teşvik için, Basra'nın fethi halinde astlara ağalık ve üstlere de istidadına göre beylik ve paşalık verileceğini bildiren Hatt-ı Hümâyûn sadır olmuştur. Bu esnada Cebeciler Ser-halifesi olan Esirî'ye, sefere gönderilen cebeciler üzerine kethüdalık verilerek ağa nasb olunmuştur³³.

Düzenlenen ilk seferlerde başarı gösterilememesi üzerine Bağdat Valisi İsmail Paşa azledilerek yerine Daltaban Mustafa Paşa getirilmiş ve onun serdarlığında Basra geri alınmıştır. Bunun ardında, sert bir adam olduğunu söylediği Mustafa Paşa'nın, Diyarbakır Valisi Bıyıklı Mehmed Paşa'yı öldürtmesinden rahatsızlık duyan Hasan Ağa, eserinde bu konuya genişçe yer ayırmıştır³⁴.

³¹ *M.D.*, Hk. 803, 2b.

³² *A.g.e.*, 368b.

³³ Aynı yer.

³⁴ *A.g.e.*, 369a-370a.

Basra'nın geri alınışının ardında Abbasoğlu isimli eşkıyanın üzerine yürüyen ordu, Murad Suyu kenarında mevzilenmiştir³⁵. Burada da ordunun tertibi, Esirî tarafından belirlenmiştir. Zira O'nun Eğinli Mehmed Ağa'nın isteği üzerine çizmiş olduğu plandan haberdar olan Daltaban Mustafa Paşa, kendisiyle gizlice görüşüp fikirlerine başvurmuştur. Abbasoğlu'nun askerinin çok olduğunu söyleyen ve onlara karşı nasıl bir tedbir ile gidilmesi gerektiğini soran Paşa'ya Esirî, umur-ı sefer hususundaki bilgileri ve tecrübeleri çerçevesinde cevaplar vermiştir. Sayıca çok olmakla birlikte Abbasoğlu askerinin “nefir-i amm” askeri gibi bir cemiyet olduğunu, yani genel seferberlik durumu gibi çoğunluğu asker olmayan çoban, çoluk ve fellahlar olduğunu, top ve tüfeklerinin bulunmadığını ve Padişah askeri cengi görmediklerini, yani düzenli bir orduya karşı tutunamayacaklarını söylemiştir³⁶.

Savaş alanına gelindiğinde başında bulunduğu cebeci ve atlılar ile bulunduğu yerden karşı safları gözleyen Esirî, düşmanın çoğunda mızrak ve mızrak dışında silah olmadığını; atlı ve yaya yüz adamda bir tüfek yahut kılıç bulunmadığını müşahade edip, düşman askerinin teçhizatı konusundaki düşüncelerinde haklı çıkmıştır. Cenge girildiğinde Kürd askeri tarafından dağıtılan düşman kaçmak için yol aramış ancak Cebecibaşı Vekili Hasan Ağa'nın belirlemiş olduğu asker nizamı içerisinde kendine yol bulamayıp kimi kurşunla ve kimi can havliyle atladığı Murad Suyu'nda boğularak telef olmuşlardır³⁷. Bu esnada “seksen bayrak kadar yaya” Esirî'nin de bulunduğu tarafa yönelmişse de Osmanlı askerinin yayılım ateşi neticesinde bayraklarını dikerek teslim olmak istemişlerdir. Osmanlı tarafındaki her atlı ve yayaya on Arab'ın sarılıp “dahîlek!” dediğini belirten müellif, bu hengâmede ölümden dönmüştür. Binmiş olduğu Mısır atının her bir ayağına ve başına onar Arap sarılıp atını devirmiş; uzun boylu bir bedevi fellah kendisini yerden kapıp kılıç darbelerine karşı kalkan gibi kullanmak istemiş ise de Selman isimli bir cebeci mezkûr bedeviyi öldürerek Esirî'nin hayatını kurtarmıştır³⁸.

³⁵ A.g.e., 370a.

³⁶ A.g.e., 371a.

³⁷ A.g.e., 370b-371a.

³⁸ A.g.e., 371a.

Mutlak zaferle neticelenen savaşın ardından yararlık gösterenlere rütbesine göre hil'at giydiren Daltaban Mustafa Paşa, galibiyette payının büyük olduğunu düşünmüş olmalı ki, sırtındaki kürkü çıkarıp Cebecibaşı Hasan Ağa'ya giydirtmiştir. Esirî, bunun sebebini halkın bilmediğini, ancak Paşa'nın yakınındakilerin bir kısmının malumları olduğunu yazmıştır³⁹.

“Gayet cebbar ve sert” bir adam olduğunu söylediği Mustafa Paşa ile “sırran ve alâniyeten münâzaa ve münâkaşalarının çok” olduğunu, “tahrir olursa bir cilt kitap olacağını ve belki sığmayacağını” belirten Esirî, bununla birlikte “cenk erbâbıyla mahfî müşâvere” ettiğini ve kendisiye de sıklıkla görüş alış-verişinde bulunduğunu söylemiştir⁴⁰.

Bölgenin isyancılardan arındırılmasının ardından Fırat Nehri'nin bir kolu olan Murat suyunun eski mecrasına döndürülmesi işine girişilmiştir. Zira bu nehir, zaman içerisinde yatağından taşarak Bağdat kalesi duvarlarının içerisine kadar girmiş, civardaki köyleri bataklık haline getirip eşkıyalar için sığınak olmalarına sebep olmuştur. Taşan suların Ziyab kanalı adı verilen bir kola yönelmesiyle nehrin mecrası kaymıştır⁴¹.

Yapılması planlanan iş Esirî'nin ciddi muhalefeti ile karşılaşmıştır. O'na göre nehrin yeni yatağının faydaları olup, zararları ise giderilmiştir. Zira bölge halkı için tehlike teşkil eden suyun kendisi değil, bataklık haline gelen yerlerin eşkıya yatağı olmasıdır. Bu ise yukarıda zikredilen sefer ile sona ermiş ve civar yerler eşkıyadan temizlenmiştir. Ayrıca bataklık haline gelen söz konusu yerlerde pirinç üretimi o derece artmıştır ki, Necid ve Ka'be-i Şerif'e değin develer ile pirinç gönderilmektedir. Ve yine bu sayede on beş-yirmi keselik alçak mukataalar olan Haske ve Beni Malik, iki yüz keselik âlâ mukataalar haline gelmişlerdir⁴².

³⁹ Aynı yer.

⁴⁰ A.g.e., 371a.

⁴¹ *M.D.*, Hk. 803, 371b; Selim Hilmi Özkan, *Amcazade Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2006, s.129.

⁴² *M.D.*, Hk. 803, 371b.

Mustafa Paşa'nın talimatı doğrultusunda kazı çalışmaları için alet tedariki işine girişen Cebecibaşı, bölgede dut ve hurma dışında kereste yapımına müsait ağaç olmadığını ve on iki binden ziyade hurma ile beş-altı bin dut ağacının kestirilip bahçelerin berbat edildiğini söyler. Malzeme tedarikinin ardından kazmaya başlanılacak yerin tespitine geçilmiş ve Daltaban Mustafa Paşa ile ordunun üst düzey subaylarının hazır bulunduğu mecliste muhalefet ettiği hususları dile getirme imkânı Esirî'ye verilmiştir. Suyun meylinin tespiti ardından Hasan Ağa'ya da fikrini soran Mustafa Paşa, “sizler a'lemsi(ni)z, ben mimar değilim. Ânı mühendisler ve mimarlar bilir” cevabını almıştır. Israr edilmesi üzerine Esirî, kendisinden başka tüm rütbelilerin ittifak ettikleri ve Padişah'ı da lüzumuna ikna ettikleri hususta doğru bildiğini söylemekten sakınmamıştır. “Benim bildiğim bu mahalden suyun önüne Keşiş dağını oturtsanız söker. Mümkün değildir. Beyhûde zahmet ve tezyi'-i emvâl ü evkâtdır. Bunun def'ine himmet etseniz, hayır duaya mazhar olduğunuzdan maadâ, bu kadar mühimmât-ı Pâdişâhî telef olmazdı” cevabına hiddetlenen Mustafa Paşa, “bu kadar vüzerâ ve vükelâ olur deyip de sen onlardan çok mu bilirsin?” deyip Esirî'yi huzurundan kovmuştur⁴³.

Neticenin başarısızlık olacağına inanmasına rağmen vazifesini en iyi şekilde gerçekleştiren ve emri altındaki cebecilerle diğer birliklerden fazla iş çıkaran Esirî tekrar Mustafa Paşa'nın gözüne girmeyi başarmıştır. Yapılmakta olan işin her gün bir öncekinden daha az olduğunu, bununla birlikte en fazla ve düzgün işi cebecilerin yaptığını gören Paşa, yanına çağırdığı Hasan Ağa'ya diğer birliklere yol-yöntem göstermesini buyurmuştur⁴⁴.

Bundan sonra kendisiyle sık sık müşavere eden Mustafa Paşa'nın işin akıbeti hakkında sorduğu sorulara “ben ne bilirim”, “onu siz bilirsiniz” gibi cevaplar veren Esirî, ısrarı üzerine acı gerçeği Paşa'ya bildirmiştir. Çalışmaya başlanalı 100 gün olduğunu ve henüz işin sekizde birinin dahi bitmediğini; bundan sonrasının daha zorlaşacağını, zira ileri vardıkça suyun kuvvetinin arttığını, tamama ermesinin

⁴³ A.g.e., 372a.

⁴⁴ Aynı yer.

mümkün olmadığını söylemiştir. Yapılması gerekenin ise “hüsn-ü tedbir ve ta‘bir ile te‘hirini i‘lam” etmek olduğunu söylemişse de kabul ettirememiştir⁴⁵.

Yüz üçüncü günden sonra su üzerinde bazı köpük ve kabarcıklarla, yapılan bent üzerinde de iki ince çatlak gören Esirî, bunun suyun artmakta olduğuna işaret olduğunu anlayıp bu artışı tespit için ölçümler yapmıştır. Tespitlerini Mustafa Paşa ile paylaşmışsa da işin durdurulmasını sağlayamamış ve iki gün geçmeden iyice kabaran su yapılmış olan bendi söküp atmıştır. Önünde durmak mümkün olmadığından işe son verilmiş ve kesilen ağaçlar, çekilen zahmetler ve çevre halk ile esnaftan temin edilen tüm malzeme heba olup gitmiştir⁴⁶.

Sonuca ulaşmayan bu girişimin ardından Ziyab bölgesinden ayrılan ordu, Hazreti Ali ve Hazreti Hüseyin kabirlerini ziyaret ettikten sonra Bağdat’a doğru hareket etmiştir. Bağdat’a girmeden konak yerinde Esirî’yi çağıran Mustafa Paşa, Abbasoğlu eşkıyasından alınan bayrakları, esirleri ve sair eşyayı halkın görmesi için bir geçit tertip etmesini istemiştir. Söylenildiği üzere askere nizam verip, bayraklar, eşyalar ve esirlerle yürüyüş talimi yaptırdıktan sonra Mustafa Paşa’nın otağı önünden geçilmiş, Paşa’nın ve diğer vezirlerin çok haz edip tekrarını istemesi üzerine iki kez daha geçit tekrarlanmış ve Paşalar bir saat kadar Esirî’nin bu sefer esnasında gördüğü hizmetlerin müzakeresini yapmışlardır. Ertesi gün bu gösterilen nizam üzere Bağdat’a girilmiş ve Daltaban Mustafa Paşa bir kez daha kendi sırtından çıkardığı hil’ati Esirî’ye giydirmiştir⁴⁷.

1702M. Eylül’ünde Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa’nın rahatsızlığı nedeniyle vazifeden çekilmesinin ardından Daltaban Mustafa Paşa Sadaret makamı için çağırılmıştır⁴⁸. Bağdat’tan yola çıkmadan önce Paşa ile görüşen Esirî, kendilerini “defter-i bendegânîden ihrac buyurmamasını” rica etmiştir. Mustafa Paşa cevaben “ben seni unutursam Allah da beni unuttur” ve “bu seferlerde senin ettiğin hizmet ve

⁴⁵ A.g.e, 372b-373a.

⁴⁶ A.g.e, 373a. ; Nehr-i Ziyab operasyonu hakkında detaylı bilgi için bkz: *İcmâl-i Sefer-i Nehr-i Ziyab*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Bölümü, no:2062/4.

⁴⁷ A.g.e, 373a-b.

⁴⁸ A.g.e, 373b; Selim Hilmi Özkan, a.g.e, s.198.

çektığın zahmet vezn olunmak mümkün olsa cümleden ağır gelirdi” diyerek kendisini taltif etmiştir. Ancak bu sözlerin bir taltif olmaktan öteye geçmediğini dile getiren Hasan Ağa, “Sadra varıp oturdukda tama‘ından nâşî ol vaadlerin birinin aslı çıkmayıp ferâmûş etdi” demektedir⁴⁹.

Esirî, “Basra fethi ve Abbasoğlu cengi ve Nehr-i Ziyâb harkı hafrı” sonrasında Bağdat bölgesinde katılmış olduğu savaşları Müntefik, Zebid, Beni Amir, Beni Malik, Beni Hamid şeklinde sıralamaktadır⁵⁰.

1.7. Tebdîl-i Vazîfe – Bağdat Defterdarlığı

Hasan Ağa 1118H. yılı Muharrem ayına (Nisan 1706M.) geldiğinde tebdîl-i vazîfe ile defterdarlığa geçiş yapmıştır. Bağdat Defterdarlığının uhdesine tevcihi için vermiş olduğu arzuhalde⁵¹ talebini şu şekilde ile getirmektedir;

“Devletlü Saadetlü Sultanım Hazretleri sağ olsun

Bu kulları emekdar ve devlet-i aliyyede hidmetim sebkât ve mahall-i müstehakk bendeleri olmağla Bağdad defterdarlığı ihsan ve inayet buyurulmak babında ferman devletlü saadetlü Sultanım hazretlerinindir.”

“Bende Hasan” imzasıyla vermiş olduğu arzuhal üzerine 15 Muharrem 1118H. tarihiyle “Mucebince tevcih olunmak buyruldu” yazılarak talebi onaylanmıştır.

Bağdat Defterdarlığı ile birlikte Meşhedeyni’ş-Şerifeyn tevliyetinin de kendisine ihsan olunduğunu belirten Esirî, iki yıl sürdürdüğü bu görevleri esnasında da insanları ve milletleri tanımak için gayret sarf etmiş ve bir manada Mi’yârü’-d-Düvel’i için kaynak toplamıştır. Meşhed bölgesini ziyaret gelen Acemlerle askerlerinde müşahede etmiş olduğu düzensizliği ve keyif verici maddelere olan

⁴⁹ M.D., Hk. 803, 373b.

⁵⁰ A.g.e, 188b.

⁵¹ BOA, İE.TCT. Dosya no:13, Gömlek no: 1451. Bknz.Ek 1.

düşkünlüklerini⁵²; Hac güzergâhı üzerinde Bağdat'a uğrayan Özbeklerle Orta Asya'daki Türk-Çin münasebetlerini konuşmuştur⁵³.

Her vazifesinde öğrenme ve hizmet etme gayreti içerisinde olan Hasan Ağa, Bağdat Defterdarlığı esnasında Devlet'e olan sadakati neticesinde Bağdat Valisi tarafından ağır şekilde cezalandırılmıştır. Bağdat Valilerinin II. Viyana Bozgunu sonrasında yaşanan karışıklık ve isyanları gerekçe göstererek Ceyb-i Hümayun'a, yani Padişah hazinesine göndermeleri gereken meblağı gönderemediklerini anlatan Esirî, Daltaban Mustafa Paşa serdarlığında düzenlenen seferler neticesinde bölgenin sükûna kavuştuğunu ve söz konusu gerekçenin ortadan kalktığını belirtmektedir. Buna rağmen "irsaliye-i ceyb-i hümayun"un gönderilmemesi ve üstüne üstlük "bayrak mesarifi ve tekmil-i gılal/galal bahası" adı altında ödenek istenmesi üzerine "taraf-ı Devletten" Bağdat Defterdarı Hasan Ağa'ya sual olunmuştur. Gelen yazıda, Bağdat'ın emn ü emân içerisinde olduğu, kurt ile kuzunun birlikte gezdiği haberleri gelip, bölge hakkında bilgisi olan sözüne güvenilir kişilerin "Bağdat'a akçe göndermeye gerek olmayıp, bilakis oradan Hazineye çokça akçe gönderilmesi dahi mümkündür" dedikleri belirtildikten sonra işin aslının açıklanması istenmiştir. Defterdar Hasan Ağa göndermiş olduğu cevapta Bağdat'ın Hazineden akçe gönderilmesine ihtiyacı olmadığını ve "irsaliye-i ceyb-i Hümayun'a dahi tahammülünün" olduğunu yazmıştır. Taraf-ı Devletin Esirî'nin cevabı doğrultusunda hareket etmesinin ardından Vali'nin (Eyüplü Hasan Paşa olmalı) "azim itâbına" uğrayıp "külli vâri" zulmen elinden alınarak levendâta yağma ettirilmiştir⁵⁴.

1.8. Prut Savaşı ve Azak Kalesi Yılları

İki yıl süren (1118-1120H.) defterdarlığının ardından 1123H. (1711M.) yılına dek nerede olduğuna dair bilgiye ulaşılamayan Esirî, mezkûr senede Prut seferine giden orduda karşımıza çıkmaktadır. Bu seferde herhangi bir vazifesinin olmadığını, "tehî, fî sebîlillah" gittiğini belirten Hasan Ağa, bu "boş"luğu fırsat bilip düşman

⁵² M.D., Hk. 803, 188b.

⁵³ A.g.e, 192a.

⁵⁴ M.D, Es.Ef.2109, 46b.

saflarını ve Ordu-yı Hümayun'un ahvalini etraflıca müşahede etmiştir. Düşman askerinin acele ile derin metrisler kazmasına karşın, Osmanlı askerinin “biz metris neyleriz, bize izin verin yürüyelim” der gibi düşman taburuna baktığını ve cenge olan iştiyakını görünce “kâfirin mağlup” olacağını anlayarak hamd ettiğini söylemektedir. Bu müşahedelerini orduda bulunan Defterdar Damad Mehmed Paşa ile paylaşmış ve çevresindekilerin hep musibet söylediğinden şikâyet eden Paşa'nın hayır duasına mazhar olmuştur. Nitekim bu görüşmenin gecesinde düşman vire bayrağı dikip elçisi vasıtasıyla aman dilemiştir⁵⁵.

Bu savaştan sonra, Prut Antlaşması ile Ruslardan geri alınmış olan Azak Kalesi'nde bulunan⁵⁶ Esiri'nin, 1711M.'de imzalanan antlaşması akabinde buraya yerleştirilmiş olması muhtemeldir. Zira 1713M. Edirne antlaşmasını kastederek “Moskov ile henüz müsâlaha olunmadan” önce Azak'ta bulunduğunu yazmaktadır⁵⁷. Azak Kalesi'nde Ramazan 1126H. (Eylül-Ekim 1714M.) tarihinde telif etmiş olduğu “Hediyyetü'l-Müslimîn” isimli eserinin sonunda kendisini “Hasan ibn Şeyh Hüseyin Efendi an Ocağ-ı Cebeciyan-ı Dergâh-ı Âlî der Kal'a-i Azak”⁵⁸ diye tanıtmıştı, burada hususi bir vazife ile bulunmadığı anlaşılabilir. Ancak burada da, daha önce Eğinli Mehmed Ağa ve Daltaban Mustafa Paşa ile olan diyaloglarında olduğu gibi, Azak Valisi Receb Paşa kendisiyle “mahfî müşâvere”de bulunup tecrübesinden faydalanmıştır. Azak etrafında taarruzlarda bulunan Kazaklar üzerine sefer etmek niyetinde olduğunu söyleyip bu husustaki görüşünü soran Recep Paşa'ya; Devlet-i Aliyye'nin Moskov ile sulh olma çabası içerisinde olduğunu, bu aşamada Ruslara bağlı olan Kazaklar üzerine bir sefere girişip taraf-ı devletten de bir miktar asker alınsa dahi, bunların çok kısa zamanda pek çok asker çıkarmaya muktedir olmalarıyla işin büyüyüp bir netice alınamayacağı gibi, Devlet-i Aliyye tarafından da sulhe engel olunmakla itham edilip suçlu duruma düşeceğini söylemiştir. Yapılması gerekenin mevcut durumu bildiren bir arz yazarak, imzalanması planlanan antlaşmada Kazakların taarruzlarının durdurulmasını Rus tarafından istemek olduğunu belirtmiştir. Gelecek olan cevapta sefer düzenlenmesi

⁵⁵ M.D., Hk. 803, 375a-b.

⁵⁶ *Hediyyetü'l-Müslimin*, Hk. 683, 68b.

⁵⁷ M.D., Hk. 803, 155a.

⁵⁸ *Hediyyetü'l-Müslimin*, Hk. 683, 68b.

istenirse, zafer elde edilmesi için gerekenleri tarif ettiğini söyleyen Esirî, Receb Paşa'nın söylediklerine ikna olduğunu ve kendisini Azak derisi bir kürkle mükâfatlandırıldığını yazmaktadır. Tavsiye ettiği üzere arz yazılacakken sulh haberi gelmiştir⁵⁹.

1.9. Sürgün Yılları, Kıbrıs Defterdarlığı ve Vefatı

1127H. (1715M.)'de "Cebecibaşı vekâletiyle" İstanbul'a gelen Hasan Ağa, burada görüştüğü bazı "tevârih âşinâ" dostlarının, esarete, müşahedatı ve Avusturya, Macar, Latin, İtalyan ve Yunan tarihlerinden faydalanarak tutmuş olduğu notları görünce, "bunu bir yere cem' u tahrîr etseniz hayli mu'teber tarih olurdu" dediğini yazmaktadır. Meydana çıkacak eserin, düşmanların geçmişte ve o esnadaki durumları, asker sayıları ve saltanatlarının kuvvetini bildirmesinin yanında, okuyanların da her memleketi gezmiş ve görmüş mertebe bilgi sahibi olacaklarını söyleyen dostlarının teşvikiyle yazmaya başlamak üzere iken, "galebe-i udvân ve hased-i akrân i'lâmıyla" Bursa'ya sürgün edilmiştir. Ardından "bâ-fermân" tekrar İstanbul'a gelip, 1133H. (1720-21M.) yılında Kıbrıs Defterdarlığı ihsanıyla Kıbrıs'a gönderilmiştir⁶⁰.

Kıbrıs yolu üzerinde, "bi-hasebi'l-iktizâ" elli beş gün Silifke'de konaklayan Esirî, burada Yörük taifesinden Gölgelioğlu Osman Ağa isimli bir zatın çevresine topladığı adamlarla yaptıkları zulüm ve eşkıyalıkları müşahede ettiğini, bunları yazmaya kalksa müstakil bir kitap olacağını söylemektedir⁶¹.

Kıbrıs'ta da ilim peşinde koşan Esirî, tanıştığı tarih ve coğrafya bilir keşiş ve ruhbanlardan bilgiler edinmiş ve bunları da kaydetmiştir⁶². Kıbrıs reayasının ayan zulmü altında olduğunu, ayanın murabahacılık yöntemiyle halkı köle gibi kullandığını; ayrıca gönderilen devlet görevlileriyle de alay ettiklerini yazmaktadır.

⁵⁹ *M.D.*, Hk. 803, 155a.

⁶⁰ *A.g.e.*, 3a.

⁶¹ *M.D.*, Es.Ef.2109, 21b-22a.

⁶² *M.D.*, Hk. 803, 3a.

Alış-verişlerinde asla aldanmayıp her daim aldattıklarını ve bu sebeple bu adada Yahudi ve İran Ermenilerinin barınmadığını; her ne zaman gelmişlerse sermayelerini kaybedip geri döndüklerini de belirtmiştir⁶³.

Hasan Esirî'nin, araştırmalar neticesinde ulaşılabilen tek mührü de Kıbrıs Defterdarlığı esnasında, mahlûl bulunan duâgûylük hakkında yazmış olduğu bir arz üzerine 29 Zilhicce 1134H. (10 Ekim 1722M.) tarihinde yazılan buyruhduda tespit edilebilmiştir⁶⁴.

Kıbrıs Defterdarlığı'ndan azl olunmasının ardından 1134H. (1722M.) yılında yolu "bi-hasebi'l-iktizâ" Mısır'a düşen Esirî, burada ve İskenderiye'de "kâfiristan" hakkında pek çok şey öğrenip kaydettiğini yazmıştır. Akabinde "Âsitâne-i Saâdet'e" dönmek için yola revan olmuş⁶⁵ ve gemi yolculuğu esnasında mizacında inhiraf vaki olması sonucu Rodos İskeleyi'nde karaya çıkmıştır. Rodos halkının tarih kitaplarında okumuş olduğu gibi haşin, hasis tabiatlı ve misafir sevmez insanlar olmadıklarını; bilakis iskeleye çıktıktan sonra kalacak yer sorması üzerine birkaç yerden davet aldığını ve iskeleye yakın bir haneye konuk olduğunu ifade etmiştir. Haddinden ziyade ikram gördüğünü belirten Hasan Ağa, "tashih-i mîzâc" için yirmi gün civarında kaldığı adadan Kıbrıs'ın aksine iyi izlenimlerle ayrılmıştır⁶⁶.

İstanbul'a doğru seferini sürdüren Esirî, Sakız Adası'na vardığında burada ikâmeti ferman olunmuştur⁶⁷. Düşmanlarının garazı neticesinde gerçekleştiğini söylediği bu durumu da öğrenmek için bir fırsat haline getirmiştir. Aynı adada bulunan Devlet Giray ile görüşerek Bağdat Defterdarlığı sırasında tanıştığı Özbek hacılarından edindiği bazı bilgileri kendisine doğrulatmıştır⁶⁸. Sakız'daki ikâmeti esnâsında 1134H. Ramazan'ında (Haziran/Temmuz 1722M.) Rodos Paşa'sı Abdurrahman Paşa'nın, o günlerde muhtemelen müsvedde halinde olan kitabını

⁶³ A.g.e, 307a.

⁶⁴ BOA, AE.SAMD.III., Dosya no:151, Gömlek no:14821. "Esirî Şeyh-zâde Hasan" ibâresi okunabilen mühürde ifâ etmekte olduğu vazife ile ilgili herhangi bir ifade yoktur. Bknz. Ek 2 ve Ek 3.

⁶⁵ M.D., Hk. 803, 3a.

⁶⁶ A.g.e, 310b-311a.

⁶⁷ A.g.e, 3a.

⁶⁸ A.g.e, 192b.

(Mi'yârü'd-Düvel) istintak için aldığı ve bir iftar davetinde kitabında bahsettiği bazı ilginç hadiselerle ilgili sohbet ettiklerini söylemesinden⁶⁹, burada da ilgi ve saygı gördüğü sonucu çıkarılabilir.

Esirî bir buçuk sene kaldığı Sakız'dan, 1135H. (1722-23M.) yılında "Cezîre-i gam-alûd" (gamlı, kederli ada) dediği⁷⁰ Limni Adası'na yine ikamet üzere gönderilmiştir⁷¹. Kesin olarak tespit edilememekle birlikte Limni, Hasan Ağa'nın son ikametgâhı olmalıdır.

Limni yılları, müellifimizin hayatının en çileli yıllarıdır denebilir. Üstlendiği her görevi büyük bir özveri ve başarı ile yerine getirmiş olmasına rağmen, düşmanları ve kendisini çekemeyenlerin şerri neticesinde⁷² düştüğü bu adada uzun yıllar yaşamak zorunda kalmış ve muhtemelen yine burada vefat etmiştir. İkametinin ilk zamanlarında İstanbul'a geri döneceği umuduyla müsvedde halindeki eserini toplama işini ertelediğini yazan Esirî, yılların geçmesiyle bütünüyle unutulduğunu düşünerek umudunu yitirmiştir⁷³.

Limni'de bulunduğu süre içerisinde en çok rahatsızlık duyduğu konulardan biri de dünyadan bîhaber kalmasıdır. İsveç saltanatını anlatırken 1718M. (1130-31 H.) tarihine kadar tahta çıkan krallarından bahsetmiş; ardından bu tarihten sonra kendisi için sürgün hayatının başladığını ve son olarak da Limni'de unutulduğunu belirtmiş ve "hâlen ahvallerinin" malumu olmadığını yazmıştır⁷⁴.

1142H. evâhirinde (Mart-Temmuz 1730M.), Limni sürgününün yedinci yılında; yetmiş sekiz yaşına gelmiş, vücûduna zaaf hâkim olmuş ve kimsesiz bir ihtiyar olan Hasan Ağa, adadan kurtuluş ümidini yitirip, ölümünün yakın olduğunu tahayyül ederek, zayi olmasını istemediği müsveddelerini toparlayıp temize çekmeye başlamıştır. Tamama ermesi için Allah'a dua eden müellif, eserini okuyacak

⁶⁹ A.g.e, 309a. Derkenarda kaydedilmiştir.

⁷⁰ A.g.e, 163b.

⁷¹ A.g.e, 3a.

⁷² A.g.e, 163b.

⁷³ A.g.e, 3b.

⁷⁴ A.g.e, 163b.

olanların da ihtiyarlık deminde, gam ve hüznün içerisinde yazmakta olduğu bu kitabın kusurlarına nazar etmeyip örtmelerini rica etmektedir⁷⁵.

1144H. (1731-32M.) yılında sağ olduğunu bildiğimiz⁷⁶ Esirî'nin vefat tarihi hakkında kesin bir bilgiye ulaşamamaktadır. Farklı kaynaklar vefatı hakkında muhtelif yer ve tarihler vermişse de, tamamının yanıldığı âşikardır⁷⁷.

⁷⁵ A.g.e, 3a.

⁷⁶ M.D.'in Hekimoğlu nüshasında –ki bize göre müellif hattı olması kuvvetle muhtemeldir- yazmış olduğu son tarih 1144'tür.

⁷⁷ Bunlardan Kâmûsu'l-A'lâm ve Sicill-i Osmânî'de bahsedilen Esirî, Eğriboz Adası'nda “Devr-i Süleyman Hanî” sonlarında vefat etmiş olup bizim müellifimiz Hasan'dan farklı bir kişi olmalıdır. Bursalı Mehmed Tahir ise 1140H. (1727-28M.) yılında İstanbul'da öldüğünü söylemekte olup, bu da gerçeği yansıtmıyor olamaz. Zira Esirî o tarihte Limni'de sürgün hayatı yaşamaktadır. Hediyyetü'l-Arifin'de ise vefat tarihi yine hatalı bir şekilde 1140H. olarak verilmektedir. Kanaatimizce bu hatalı bilgilerin kaynağı, söz konusu eserleri yazanların M.D.'in yalnızca Esad Efendi nüshasını incelemiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Zira bu nüshanın telifine 1138H. yılında başladığını söyleyen Esirî, eseri 1142H.'de bitirdiğini yazmaktadır. Hekimoğlu nüshasının yazılış tarihi ise 1142-1144H. yılları arasındır. Bu husus “Hasan Esirî'nin Eserleri” başlığı altında tartışılacaktır.

2. BÖLÜM

ESİRİ HASAN B. ŞEYH HÜSEYİN'İN ESERLERİ

Cebeciler Kethüdâsı Hasan Ağa'ya ait olduğu kesin olarak tespit edilebilen iki eser günümüze ulaşmıştır⁷⁸. Bunlardan ilki Esirî'nin bir ömürlük seyahat, okuma, gözlem ve sohbetlerinin ürünü olan “Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel”dir. İkincisi ise gördüğü bir rüya neticesinde kaleme almaya karar verdiği “Hediyyetü'l-Müslimîn” isimli kitaptır.

2.1. Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel

2.1.1. Eserin Yazılış Amacı

Hasan Ağa M.D.'in muhtelif bölümlerinde bu eseri telif amacını çeşitli vesilelerle belirtmiştir. Yazmış olduğu sebepler arasında;

* Ülkelerin ve milletlerin kendisinde önce yazılmış olan tarih kitaplarında değinilmemiş ahvallerini ortaya koymak⁷⁹,

⁷⁸ Bu çalışmada tanıtılacak olan “*Mi'yârü'd-Düvel*” ve “*Hediyyetü'l-Müslimîn*” adlı eserlerinin dışında iki yazmanın daha Esirî'ye ait olabileceğini, yahut en azından kendisiyle ilişkili olabileceğini düşünüyoruz. Bunlardan ilki Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, 3474 demirbaş numarasına kayıtlı “*Hediyyetü'l-Müslimîn*” isimli eserdir. Esirî'nin eseri ile aynı ismi taşıyan kitabın ona ait olabileceğini düşündüren sebep ise içeriğidir. Bitkiler, otlar ve bunların insan vücuduna faydaları hakkında detaylı bilgiler veren eser, M.D.'nin Esad Efendi ve İstanbul Üniversitesi nüshalarında geniş bir bölüm olarak yer alan aynı konudaki kısımlar ile benzerlikler göstermektedir. Esirî'nin Hekimoğlu nüshasına almadığı bu bölümü müstakil bir eser olarak kaleme almış olma ihtimali olmakla beraber, telifâtında ismini açık bir şekilde kullanan müellifimizin bu eserin hiçbir yerine adını yazmamış olması, ona aidiyeti konusunda şüphe oluşturmaktadır. Kendisine ait olmasa dahi ilişkili olduğunu düşündüğümüz diğer eser, yine Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu 2062/3 ve 2062/4 demirbaş numaralarında kayıtlıdır. Bu iki risalenin konusu, Esirî'nin M.D.'de geniş yer ayırdığı 1112 Basra Seferi ve Ziyab Nehri kazısıdır. Bu seferin M.D.'deki anlatımında Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa'nın sefer nâzırı olarak gönderdiği Çatrezâde(?) Ahmed Bey ile geçmişten tanışıklığı olduğunu ve Nehri Ziyab seferinden sonra “macerayı bir müsvedde edip” kendisine gönderdiğini; onun da bu müsveddeyi Sadrazam'a sunduğunu yazmaktadır. Esad Efendi Koleksiyonu'ndaki risalelerin de bu seferlerde bizzat bulunmuş biri tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu eserin 60a yüzünde derkenarda bulunan iki notta, “Mîr-i Muhterem Çatrezâde(?)”nin av esnasında vurmuş olduğu hayvanlardan bahsedilmesi, bu risalelerin Hasan Ağa tarafından yazılıp Ahmed Bey'e sunulan müsveddeler –yahut onlardan yararlanılarak yazılmış metinler- olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Tüm bu verilere rağmen, kesin bir bilgi ile Esirî'ye aidiyeti ispatlanamayan bu iki eser çalışmamızın konusu dışında bırakılmıştır.

⁷⁹ M.D. Hk. 803, 298b.

* Her devletin yaşadığı dönemdeki “ayarını ve ahvalini”, her saltanatın kuvvetini ve askerini beyan etmek⁸⁰

* Süslü ve sanatlı lisan kullanılarak yazılan eserlerden halkın istifade edememesi sebebiyle, onların da anlayabileceği bir dil ve üslupta bir tarih kitabı meydana getirmek⁸¹,

* Başta II. Viyana Seferi olmak üzere katılmış olduğu seferler hakkında halkın bilgisizliğinden kaynaklanan iddia ve ithamlarını yalanlayıp, mağlubiyetlerin gerçek sebepleri hakkında okuyanları bilgilendirmek⁸² sayılabilir.

Bu amaçlarla katılmış olduğu seferlerle ilgili müşahedeye dayalı bilgiler aktardıktan sonra mümkün olduğunca tarafsız yorumlar yapmaya çalışan Esirî, anlattığı tüm hezimetlerin ardından inhizamın sebebinin Devlet’in güçsüzlüğü değil tekebbür, sûi tedbir ve askerinin nizamsızlığı olduğunu; düşmanların gözünde dahi halen Osmanlı’nın en büyük devlet olduğunu aktararak, kitabını okuyanların Osmanlı Saltanatının kuvveti hakkında şüpheye düşmemelerini sağlamak istemiştir.

2.1.2. Eserin Muhtevâsı

Fiziki, beşeri, idari ve ekonomik bir dünya coğrafyası ve tarihi diyebileceğimiz “Mi’yârü’-d-Düvel”, Esirî’nin kullandığı yerli ve yabancı sayısız kaynak, ravî ve müşahedeleriyle özgün ve çok kıymetli bilgiler ihtiva eden bir eserdir.

Eser, Tufandan sonra Hz. Nuh’un üç oğlu Ham, Sam ve Yafes’in aileleriyle birlikte yeryüzüne yayılmalarının hikâyesiyle başlamaktadır⁸³. Ardından kitabın yazılış amacını hayatından kesitler eşliğinde anlatan Esirî, “rûy-i zemîndeki” şehirlerin en büyük ve en meşhuru dediği İstanbul ile düvel ve milel bahsine giriş

⁸⁰ A.g.e, 3a, 213b.

⁸¹ A.g.e, 329a; *M.D.* Es.Ef. 2109, 15b.

⁸² *M.D.* Hk.803, 353a.

⁸³ Eserin bölümlerinin anlatımında Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu 803 demirbaş numaraları nusha esas alınmıştır.

yapar⁸⁴. Ayasofya'nın inşasına dair bölümün ardından Rumeli/Trakya bahsine geçer. Burada Doğu Avrupa ve Ege Adaları'nın halkı, adetleri, yönetimi, asker ve günlük yaşamı hakkında bilgiler mevcuttur. Pek çoğunu bizzat gördüğü bu bölgelerle ilgili ilk elden bilgiler vermektedir.

İtalya/Venedik başlığı⁸⁵ ile devam eden eser, bu ülke ve kendisine tabi bölgelere de oldukça geniş yer ayırmıştır. Venedik'in yönetim şekli, hukuki düzeni, eğitim kurumları ve kütüphaneleri hakkında bilgiler mevcuttur. Papalık ve ona bağlı yerler hakkında da tafsilatlı malumat⁸⁶ veren eserde, Sicilya, Napoli gibi bölgelere de müstakil başlıklar açılmıştır.

Erdel⁸⁷ ve Hungarya⁸⁸ bölümlerinin ardından eserin en önemli kısımlarından Cermanya/Nemse⁸⁹ bahsine geçilmiştir. Kırk varakta Nemse ve ona tabi idarelerin sınırları, dağları, akarsuları, madenleri, sanayisi, adetleri kadınları ve daha birçok konuda bilgiler verdikten sonra Tuna Nehri'nin doğduğu ve geçtiği yerler hakkında malumat veren bir başlık⁹⁰ konulmuştur. Sonrasında gelen “Nemse ve tevâbiinin nizam-ı asker ve bazı umûr- saltanatı” kısmı⁹¹, büyük ölçüde müşahedeye dayalı bilgiler ve mukayeseler içerir. Esirî kitabının sonuna eklediği asker nizamını gösterir planı⁹² da buradaki müşahedelerine dayanarak oluşturmuş olmalıdır. Zira söz konusu başlık altında Nemse askerinin savaş ve barış hallerindeki tertip ve düzeni, atlısının ve piyadesinin aldığı ücret ve hatta ordu bandosu hakkında dahi bilgiler bulmak mümkündür.

Flemenk saltanatı⁹³ ve Fransa⁹⁴ başlıklarını İngiltere⁹⁵ ve Portekiz⁹⁶ bahisleri takip eder. İspanya⁹⁷ ve Savoya Dukası⁹⁸ adlı bölümlerin ardından Avrupa'nı “orta

⁸⁴ *M.D.* Hk.803, 2b-3a.

⁸⁵ *A.g.e.*, 27b.

⁸⁶ *A.g.e.*, 45b.

⁸⁷ *A.g.e.*, 63a.

⁸⁸ *A.g.e.*, 65b.

⁸⁹ *A.g.e.*, 70a.

⁹⁰ *A.g.e.*, 109b.

⁹¹ *A.g.e.*, 111a.

⁹² Bknz. *M.D.* Hekimoğlu nüshası sonu.

⁹³ *A.g.e.*, 118b.

ve sol kolunu” tamamladığını ve bundan sonra “sağ kola” geçileceğini söyleyen Hasan Ağa, bu kısma Özi Nehri ve Kazak taifesi⁹⁹ ile başlamıştır. Buradaki başlıklar sırasıyla Leh/Polonya¹⁰⁰, Danimarka¹⁰¹, İsveç¹⁰² ve Rusya/Moskov¹⁰³,dur.

Daha sonra Karadeniz kıyılarını Kırım ve ahvâl-i Tatar¹⁰⁴, Abaza¹⁰⁵ ve Gürciyân¹⁰⁶ başlıklarıyla aktaran Esirî böylelikle tüm Avrupa ve Kafkas coğrafyasını anlatmıştır.

İran/Acem bahsi¹⁰⁷, Hasan Ağa'nın gözlem ve yorumlarıyla zenginleştirdiği önemli bölümlerdendir. Bağdat ve Basra'da üstlendiği vazifeleri detaylı bir şekilde anlattığı bu kısımda, Acem halkının keyif verici maddelere düşkünlüğü ve savaşçılıklarını kaybetmeleri ile ilgili yorumları¹⁰⁸ da mevcuttur.

İran'da Turan¹⁰⁹,a geçilen eserde Turan/Türkistan'ın geçmiş ve o günkü Hanları hakkında açılmış müstakil başlıklar bulunmaktadır.

Kısmen de olsa gezip gördüğü kıtalar ve ülkelerden sonra Esirî, hakkındaki malumatı okuduğu ve gördüklerinden ibaret olan Hindistan bahsine¹¹⁰ geçmektedir. Alıntı yaptığı eserlere atıfta bulunmayı da unutmayan müellifimiz¹¹¹, yine bu

⁹⁴ A.g.e, 126b.

⁹⁵ A.g.e, 135b.

⁹⁶ A.g.e, 140b.

⁹⁷ A.g.e, 142b.

⁹⁸ A.g.e, 150a.

⁹⁹ A.g.e, 151b.

¹⁰⁰ A.g.e, 156b.

¹⁰¹ A.g.e, 161a.

¹⁰² A.g.e, 162b.

¹⁰³ A.g.e, 166a.

¹⁰⁴ A.g.e, 172b.

¹⁰⁵ A.g.e, 177a.

¹⁰⁶ A.g.e, 178a.

¹⁰⁷ A.g.e, 179a.

¹⁰⁸ A.g.e, 188b.

¹⁰⁹ A.g.e, 191a.

¹¹⁰ A.g.e, 197a.

¹¹¹ Ör; A.g.e, 197a, “...evsâfi Tarih-i Taberî’de mufassaldır.”

bölümde Frenk taifesinin karada ve denizlerde işgal ettiği vilayet ve adalara değinerek Avrupa sömürgeciliğini nazara vermektedir¹¹².

Hindistan'ın ardından Orta Asya Tatar kavmine geçilen eserde, Tatar diyarı dokuz ayrı başlık altında incelenmiştir¹¹³. Yine bu kısımda Celaleddin Harzemşah'ın tarihçisi Nesevî kaynak gösterilerek, Cengiz Han'ın hikâyesi de anlatılmıştır¹¹⁴.

Ardından yine rivayete dayalı bir bölüm gelmektedir; Çin¹¹⁵. Altmış varak tutan bu bölümde Çin ve ona tabi olan devletler oldukça detaylı biçimde anlatılmıştır. Bu anlatımındaki temel kaynağını “Kitab-ı Atlas Macor” olarak gösteren Esirî, bu bölüme Tatarların Çin'e ne şekilde girip ve saltanatlarını hangi vakitte zapt ettiğine dair bir başlık da koymuştur.

Japonya'dan bahsedilen kısa bölümün¹¹⁶ ardından Amerika/Yeni Dünya başlığı gelmektedir¹¹⁷. Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfi çok detaylı şekilde anlatıldıktan sonra halkının bazı adetleri, havası, ağaçları v.s. hakkında da malumat verilmiştir.

Sonraki bahisler Berber memleketleri¹¹⁸ ve Afrika¹¹⁹'dır. Bu bölgeler de din, mezhep, dil, kuşlar, hayvanlar gibi farklı başlıklar altında etraflıca incelenmiştir. Bir takım acayibata ve başka kıtalarda görülmeyen ilginç hayvanlara dair bilgiler de mevcuttur. Nil Nehri için de bir başlık¹²⁰ açıldıktan sonra Akdeniz adaları faslına geçilmiştir.

¹¹² A.g.e, 199a-b.

¹¹³ A.g.e, 210a.

¹¹⁴ A.g.e, 212b.

¹¹⁵ A.g.e, 214b.

¹¹⁶ A.g.e, 274b.

¹¹⁷ A.g.e, 278a.

¹¹⁸ A.g.e, 294a.

¹¹⁹ A.g.e, 296a.

¹²⁰ A.g.e, 302a.

Akdeniz adalarını Girit¹²¹, Kıbrıs¹²², de diğerleri¹²³ başlıkları altında inceleyen Hasan Ağa'nı burada verdiği bilgiler de müşahedeye dayalı olması sebebiyle önemlidir. Özellikle Kıbrıs, Sakız ve Limni adalarında belli müddet bulunmuş olan Esirî, buraların limanları, kaleleri, sebze ve meyveleri hakkında da kayda değer bilgiler vermektedir. Bölümün sonunda “Evsâf-ı Emyâl” başlığı altında Müslüman ve gayri Müslim ülkelerde muteber olan mesafe ölçü birimleri hakkında bilgiler mevcuttur¹²⁴.

Okyanuslar ve buralardaki bazı acayibat¹²⁵ eserin bir sonraki faslıdır. Bu fasılda kaynakları belirtilerek pek çok acayip ve efsanevi olay anlatılmıştır.

Bundan sonra Hz. Âdem'in yeryüzüne indirilişinden Hicret-i Nebî'ye kadar geçen süreyi ve yaşanan önemli hadiseleri cetveller halinde yazan Esirî, Hicretten sonra her kavmin kurduğu devletlerin ömürleri ve sultanlarının sayılarını gösterir ayrı bir cetvel yapmıştır.

İnsanlık tarihinin bu kısa özetinden sonra “Fezâil-i Osmâniyyûn alâ Mülûk-i Sâirûn” başlığı¹²⁶ atan Hasan Ağa, Osmanlı hanedanının üstünlüklerini, faziletlerini hadis-i şeriflerden ve tarihten örnekler getirerek ispatlamaya çalışmıştır. Hulefâ-i Râşidîn devrinden beri yeryüzünde uzun süreli barış ve huzurun olmadığını, özellikle Orta Doğu ve Anadolu'nun sık sık Tatarlar ve çeşitli göçebe kavimlerce talan edildiğini belirttikten sonra, Âl-i Osman'ın zuhuru ile kısa zaman içerisinde bölgeye hâkim olarak huzur ve sükûn getirdiğini yazmaktadır. Geçmişini unutan yahut hiç bilmeyen halkın ortaya çıkan küçük bir isyan yahut düşman karşısında alınan mağlubiyetler nedeniyle Osmanlı Devleti'ni eleştirerek nankörlük ettiklerini savunmaktadır.

¹²¹ A.g.e, 302b.

¹²² A.g.e, 304b.

¹²³ A.g.e, 307b.

¹²⁴ A.g.e, 319b.

¹²⁵ A.g.e, 320b.

¹²⁶ A.g.e, 336a.

Hasan Esirî, Osmanlıların faziletlerini, pek çok kez aynı verileri tekrarlamak suretiyle, tafsilatlı bir şekilde anlattıktan sonra, M.D.’nin bugüne dek bir çalışmaya konu olmuş¹²⁷ tek bölümü olan “Ahvâl-i Sefer-i Beç”¹²⁸ bahsine geçiş yapar. Halkın bu sefer hakkında asılsız bazı iddialarla Padişahı ve Ricâl-i Devleti suçladığı ancak işin aslının halkın bildiği gibi olmadığını söyledikten sonra seferin sebeplerinden bahseder. Nemse elçilerinin barışın muhafazası için yürüttüğü tüm çalışmalara rağmen Ordunun tedarik görüp yola çıkışını anlatırken, Papa’nın tüm Hıristiyanları Viyana’ya yardıma çağırdığı mektubunun tercümesini de aktarır.

“Sebeb-i İnhizâm-ı Sefer-i Beç”¹²⁹ başlığı, Osmanlı Devleti’nin o tarihe kadar gördüğü en ağır mağlubiyetin sebepleri hakkında kıymetli bilgiler içerir. Yanık Kalesi yakınlarında bir sahrada toplanan Ordunun görünümü için, “dünyanın insan ve at, katır, deve, öküz ve koyunu buraya toplanmış gibi idi” diyen Esirî, pek çoğunun ömründe savaş görmediğini, ordu nizamına dair hiçbir bilgileri olmadığını yazmıştır. Kibrin de etkisiyle askerin yıkıcı ve yağmacı bir gürûha dönüştüğünü anlatarak, yapılan zulümlerin her birini “el-münker” başlığı altında anlatmıştır.

Düşman taburunun durumu, Ordu’yı Hümâyûn’da paşalar arasında yaşanan çekişmeler, Tatar Hanı ve askerinin tarz-ı hareketleri ve edindiği ganimetle esirlerin derdine düşen askerlerin düşmanın ilk darbesi karşısında darmadağın olmalarını canlı tablolar halinde aktaran Hasan Ağa; mal sevdasıyla ordunun bozulmasına sebep olanların hiçbirinin felah bulmayıp, dönüş yolunda salgın hastalıklarla kırıldıklarını haber vermektedir.

Avusturyalıların bu sefer hakkındaki görüşlerine de yer vererek, esâreti sırasında onlardan dinlediği bilgileri de kitabına almıştır. Viyana önündeki inhizamın sebeplerini tekrar tekrar inceledikten sonra “Varak-ı diğer” ara başlığı ile Nemse

¹²⁷ Mehmed Arif, “İkinci Viyana Seferi Hakkında”, *TOEM*, sene 3, cüz 13-18, c. III, İstanbul 1328, s.994-1016, 1071-1075.

¹²⁸ *M.D.*, Hk. 803, 353a.

¹²⁹ *A.g.e.*, 354a.

elinde esir olması nedeniyle katılamadığı Sikloş bozgunu ve Arap Recep Paşa serdarlığındaki mağlubiyetler hakkında bilgiler verir¹³⁰.

Ardından “Sefer-i sâni der zamân-ı Sultan Süleyman ibni İbrahim Han”¹³¹ başlığı gelir ki, kanaatimizce eserin en değerli kısımları arasındadır. Zira bu bölümde esaretten kurtularak Edirne’ye gelişi ve Kul Kethüdası Eğinli Mehmed Ağa vasıtasıyla Sadrazam Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa ile diyalogları mevcuttur. Sadrazam ve Eğinli’nin Yeniçeri Ocağında yaptığı ıslah faaliyetlerine de değinilmiştir. Kendisinin de katıldığı Belgrad seferi ve Fazıl Mustafa Paşa’nın şehid olduğu Salankamen muharebesinden bahsettikten sonra “Sefer-i zamân-ı Sultan Mustafa Han ibn-i Sultan Mehmed Han”¹³² başlığını açmaktadır. Bu başlık altında değindiği üç seferi kendisi orduda değilmiş gibi anlatmaktadır.

M.D.’nin tamamı müşahedeye dayalı mühim bölümlerinden biri de “Sefer-i Basra ve Abbasoğlu der zamân-ı Sultan Mustafa ve Gazâ-yı Ekber”¹³³ başlığını taşıyan kısımdır. Burada Cebeciler Kethüdası sıfatıyla katıldığı ve Basra ve Bağdat bölgesinin Bedevi isyancılardan temizlendiği seferler detaylı anlatan Esirî, Nehr-i Ziyab’ın yönünün değiştirilmesi için girişilen başarısız faaliyete de geniş yer ayırmıştır.

“Sefer ü Muhassenât-ı Sultân Ahmed-i Sâlis ibn-i Sultân Mehmed Hân”¹³⁴ isimli bölüm, Esirî’nin herhangi bir vazifesi olmaksızın katıldığı Prut Seferi hakkında önemli bilgiler içerir. Baltacı Mehmed Paşa’nın serdarlığı istemeyip başkasının görevlendirilmesi için Padişah’a ricada bulunduğunu, araya hatırlı kişileri koyarak görevden affını istediğini anlatan Hasan Ağa, sefer sonunda Rus ordusunun tüm silah ve mühimmatıyla serbest bırakılması hakkında da yorumlarda bulunmaktadır.

¹³⁰ A.g.e, 362b-363b.

¹³¹ A.g.e, 363b.

¹³² A.g.e, 366b-367a.

¹³³ A.g.e, 368b.

¹³⁴ A.g.e, 373b.

Son olarak Mora'nın fethi¹³⁵ ve Sadrazam Damat Ali Paşa'nın şehid olduğu Petrovaradin muharebelerinden¹³⁶ bahseden Esirî, bu seferlerle tarihî malumatı sonlandırmıştır. Bundan sonra asker ahvali, değişen toplumsal yapı, 1080 (1669-70) senesinden sonra doğanların “reşid, müfennen ve zarif” olmaları gibi konular hakkında yorumlarda bulunmuş ve yine Osmanlı Hanedanının üstünlüğünü anlatan örneklerle sözlerini tamamlamıştır.

Bundan sonra iki sayfalık bir makale/risale gelmektedir¹³⁷ ki Esirî bunun Katip Çelebi'ye ait olduğunu yazar. Akabinde gelen “Nesâyih-i Serdâr u Asker”¹³⁸ başlıklı bölümün transkripsiyonu konumuzla olan alakasından dolayı tezin sonuna eklenmiştir.

“Der beyân-ı isti'mâl-i âlât-ı harb ve sâir lâzime-i cenk”¹³⁹ adı altında kısa bir malumattan sonra “Tetimme-i kelâm” diyerek eserini noktalarken kendisini “Sâhibü't-te'lîf ve't-terceme ez'afü'l-ubbâd ve ahkaru'n-nâs Esirî Hasan ibn Şeyh Hüseyin Efendi an Kethüdâyân-ı Ocâğ-ı Cebeciyân-ı Dergâh-ı Âlî” şeklinde tanımlamaktadır.

Çalışmamızın içerisinde çeşitli vesilelerle bahsettiğimiz asker nizam ve tertibini gösterir plan ise Hekimoğlu Ali Paşa nüshasının sonunda mevcuttur.

2.1.3. Eserin Kaynakları

Bugüne dek yeterince incelenmemiş olan M.D. ve müellifi Hasan Esirî, onlar hakkında kalem oynatanlarca haksızlığa uğratılmışlardır kanaatindeyiz. Bu haksızlığın en fazla öne çıktığı alan ise, eserin kaynakları ile ilgili yazılanlardır¹⁴⁰.

¹³⁵ A.g.e, 377a.

¹³⁶ Aynı yer.

¹³⁷ A.g.e, 383b-384a.

¹³⁸ A.g.e, 385b.

¹³⁹ A.g.e, 391b.

¹⁴⁰ Söz konusu müelliflerden Bursalı Mehmed Tahir (*Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1975, c.1 s.50) M.D.'nin başlıca kaynağının Katip Çelebi'nin *Arapça Fezleke*'sinin tercümesi olduğunu söylerken, *İstanbul Kütüphaneleri Tarih ve Coğrafya yazmaları Kataloğu* (İstanbul, 1943, s.150) buna Ebu Bekr-i

Çocukluğundan itibaren okumuş olduğu kitaplar, katıldığı seferler, gördüğü diyarlar ve görüştüğü insanlardan edindiği tüm bilgilerin neticesi olan eserinin kaynaklarını zikir etme konusunda, müellifimiz son derece açık sözlü ve rahattır. Pek çok müellif ve eserin ismini anarken sıklıkla kendi eserini yazmaktaki amacının muhtasar müfid bilgi vermek olduğunu, tafsilatlı bilgi isteyenlerin kaynak gösterdiği kitaplara bakabileceğini belirtmiştir.

Esirî'nin M.D.'de ismini andığı kaynaklar şunlardır:

- * Taberî Tarihi, (Bağdat'tan bahsederken)¹⁴¹,
- * Abdurrahman b. Harun el-Mağribî¹⁴², (Der Beyân-ı Bahr-ı Mağrib başlığı altında)¹⁴³,
- * Veysi, Alaşehir Üveys b. Mehmed, Vâkı'a-nâme, (Fezâil-i Osmâniyyûn başlığı altında)¹⁴⁴,
- * Saâdet-nâme (Kuvvetle muhtemel Nasırüddin Hüsrev'in eseri yahut tercümesi) (Kerbelâ hâdisesine dair bir hikâye naklederken)¹⁴⁵,
- * Şehnâme, Firdevsî (İran bahsinin sonunda)¹⁴⁶,
- * Batlamyus, (Hangi eseri olduğu belli değil), (Flemenk dağlarından bahsederken)¹⁴⁷,
- * Celaleddin Harzemşah'ın tarihçisi Nesevî, (Cengiz Han'ın hikâyesini anlatırken)¹⁴⁸,

Dimeşkî'nin tarihini de eklemektedir. Bu hususta eksik olmakla beraber en kapsamlı bilgi IRCICA yayınları arasında basılan *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*'nde (İstanbul, 2000, c.1, s.124) mevcuttur. Burada öncelikle ek olarak Katip Çelebi'nin *Cihannümâ*'sı ve zamanına yakın Avrupa'da yazılan coğrafya kitapları da Esirî'nin kaynakları arasında gösterilmiştir.

¹⁴¹ M.D. Es.Ef. 2109, 182a, Aynı eser Hk.803, 190b.

¹⁴² Bu müellife ait bir esere rastlanamamakla beraber, Esirî'nin ilgili bölümde anlattığı hikâyenin "*Acâibü'l-Mahlûkat*"tan alınma olduğu tespit edilmiştir (Bknz. Gülhan Başkan, "*Manisa İl Halk Kütüphanesinde 45 Hk. 5355 no'da kayıtlı Sürûri çevirisi Acaibü'l-Mahlûkat adlı eserin minyatürlerinin incelenmesi*", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kayseri, 2007, s.65-66.)

¹⁴³ M.D. Es.Ef. 2109, 202b; A.g.e, Hk.803, 326a.

¹⁴⁴ A.g.e, 15b.; M.D. Hk.803, 337a. Esirî burada, Veysi'nin eserinin devr-i Âdem'den beri önemli hadiseleri anlatan meşhur bir eser olduğunu, ancak Osmanlı Hanedanının faziletlerini anlatmayı unuttuğunu belirtir. Ayrıca eserin dilinin ağır olup halk tarafından anlaşılmasına vurgu yapar.

¹⁴⁵ M.D. Hk.803, 362a

¹⁴⁶ A.g.e, 190b.

¹⁴⁷ A.g.e, 122a.

¹⁴⁸ A.g.e, 212b.

- * Mir'ât-ı Kâinât, (Kuvvetle muhtemel Seydi Ali Reis'in eseri), (Tatar Kavmi bahsinin sonunda)¹⁴⁹,
- * Atlas Major, (Çin faslında)¹⁵⁰,
- * Muhammed b. Zekeriyya, (Acâibü'l-Mahlûkat müellifi el-Kazvinî'yi kastediyor olmalı), (Okyanuslardaki acâyibâtla ilgili rivayetleri aktarırken)¹⁵¹,
- * İbni Sirîn, (Tâbirnâme müellifi), (Okyanuslardaki acâyibâtla ilgili rivayetleri aktarırken)¹⁵²,
- * Semerkandî, (Matlau's-Sa'deyn müellifi Şemseddin Muhammed b. Ali'yi kastediyor olmalı), (Okyanuslardaki acâyibâtla ilgili rivayetleri aktarırken)¹⁵³,
- * Yakub b. İshak, (el-Kindî'yi kastediyor olabilir)¹⁵⁴,
- *Ebu Hâmid el-Endelûsî, (Okyanuslardaki acâyibâtla ilgili rivayetleri aktarırken)¹⁵⁵.

Bunların dışında Roma-Cermen İmparatoru Karlos'un (V. Karl yahut Şarlken) tüm dünya ahvalinden haberdar olmak için çeşitli ülkelere göndermiş olduğu coğrafyacılarının hazırlatıp Fransız Kralı Ludovik'in (XIV. Louis) eksiklerini gidertmiş olduğu eserden de esareti döneminde çokça faydalandığını belirten¹⁵⁶ Esirî'nin bizce en önemli kaynağı şahsi müşahedatı ve buna dayanarak aldığı notlardır. Zira sürgündeki seksen yaşında bir ihtiyar için oldukça canlı ve detaylı bir anlatıma sahip olmasını, geçmişte tutup muhafaza ettiği notlarına borçlu olsa gerektir.

Kaynaklar konusunda üzerinde durulması gereken son nokta ise, katılmamış olduğu seferlere dair anlatımlarında esas aldığı ravilerdir. Bu gibi durumlarda muhtemel hatalı bilginin sorumluluğunu almaktan kaçınan müellifimiz, "el-uhdetü

¹⁴⁹ A.g.e, 214a. Esirî burada *Mir'ât-ı Kâinât* için "cümle kütüb-i tevârihin mu'teberi" demektedir.

¹⁵⁰ A.g.e, 214b.

¹⁵¹ A.g.e, 320b.

¹⁵² Aynı yer.

¹⁵³ A.g.e, 322b.

¹⁵⁴ A.g.e, 325a.

¹⁵⁵ A.g.e, 326b.

¹⁵⁶ A.g.e, 2b-3a.

ale'r-râvî" (sorumluluk sözü aktaranın üzerinedir) diyerek işittiği rivayetleri kitabında kullanmaktadır¹⁵⁷.

2.1.4. Eserin Nüshaları

M.D.'in Türkiye kütüphanelerinde 3, Mısır Milli Kütüphanesi'nde 1 adet olmak üzere toplam 4 nüshası tespit edilebilmiştir. Bunlardan Türkiye'de bulunan 3 nüsha (Hekimoğlu Ali Paşa 803, Esad Efendi 2109-2110, İ.Ü. Merkez Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü TY 04122) incelenmiş olup Mısır'daki nüshaya ulaşmak mümkün olmamıştır.

2.1.4.1. Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 803

Halen Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan bu nüsha 392 yaprak + 1 asker nizamını gösterir plandan ibarettir. Divanî kırmızı hatla ve 31 satır olarak tertip edilen eserin, başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Cildi mukavva üzerine kahverengi deri kaplı olup, şemseli ve mıkleplidir.

Tezin hazırlanmasında esas almış olduğumuz bu nüshanın, müellifimizin elinden çıkmış olabileceğine dair kuvvetli deliller mevcuttur. Bu delilleri sıralamak gerekirse:

* 1101H. (1689-90M.) yılında Kul Kethüdası Eğinli Mehmed Ağa'nın isteği üzerine çizdiğini söylediği ordu tertibini gösterir plan yalnızca bu nüsha sonunda mevcut oluşu. Bu planı daha sonraki bir tarihte tekrar çizmiş olabileceği gibi, nüshanın sonundaki çizim 1101H. tarihli orijinali de olabilir. Zira Eğinli ile birlikte Sadrazam Mustafa Paşa'ya gösterdikleri planı inceleyen Paşa'nın, "Pek a'lâ şey olmuş. Bu asıl size lâzımdır. Al hıfz idüb icrâ eyle" dediğini¹⁵⁸ yazan Hasan Ağa, bu

¹⁵⁷ Ör; A.g.e, 378a.

¹⁵⁸ A.g.e, 365a.

olaydan on yıl kadar sonra katıldığı Basra seferinin serdarı olan Daltaban Mustafa Paşa'nın da çizdiği plandan haberdâr olduğunu¹⁵⁹ söylemektedir.

* Esad Efendi nüshası nesih, İstanbul Üniversitesi nüshası talik hatla yazılmışken, Hekimoğlu nüshasının divanî kırmacı ile yazılmış olması. Bilindiği üzere divani hat müstensihlerce fazla kullanılan bir tür olmayıp daha ziyade arşiv belgelerinde kullanılmıştır. Bu da bu nüshanın istinsah olma ihtimalini zayıflatmaktadır. Ayrıca Esirî'nin kendi elinden çıktığına emin olduğumuz güzel divanî hatlı bir belgesi de elimizde mevcuttur¹⁶⁰. Burada nüshanın müellif hattı olduğuna dair iddiamızı zayıflatacak bir durum var ise o da 78-80 yaşları arasındaki birinin böylesine düzgün bir hatla yazıp yazamayacağı sorusudur.

* Esad Efendi ve Üniversite nüshalarının metinleri birbirinin aynı iken, bu nüshada bariz farklılıkların mevcudiyeti. Muhtelif yerlerde karşımıza çıkan bu farklılardan en önemlisi, bu nüshanın başında (2b-3a) bulunan müellifin hayatına dair malumatın diğer nüshalarda mevcut olmayışıdır. Bunun yanında diğer iki nüshanın son kısımlarındaki nebatâta dair bilgiler de Hekimoğlu nüshasına konulmamıştır.

* Esad Efendi ve Üniversite nüshalarının telif tarihi olarak 1138-1142H. yılları gösterilirken, Hekimoğlu nüshasında bu tarihler 1142-1144H.'tür. Bu durum içinden çıkılması zor bir karışıklığa neden olmaktadır. Es. Ef. ve İst.Üniv. nüshalarının metin birliğinden yola çıkarak birbirlerinden istinsah edildikleri düşünülebilirse de, Hk. nüshasının diğerlerinden sonra telif edilmiş olması kanaatimizce ancak iki şekilde açıklanabilir. Birinci açıklama Esirî'nin M.D.'i iki kez yazmış olmasıdır ki arada belli bir zaman geçmiş olması durumunda anlamlı olabilecek bu açıklama birinin bittiği yıl diğerinin telifine başlanması nedeniyle makul olmaktan uzaktır. İkinci açıklama ise Es.Ef. ve İst.Üniv. nüshalarının Esirî'nin varlığından bahsettiği müsveddesi¹⁶¹ esas alınarak istinsah edilmiş olup, Hk.

¹⁵⁹ A.g.e, 371a.

¹⁶⁰ BOA, İE.TCT. Dosya no:13, Gömlek no: 1451.

¹⁶¹ M.D., Hk.803, 309a. Derkenarda yazılı not.

nüshasını bizzat müellifin söz konusu müsveddeyi temize çekmek suretiyle yazmış olması durumudur ki kanaatimizce bu daha sağlıklı bir iddia olacaktır.

* Hk. nüshasının 1a yüzünde kayıtlı bulunan iki beyit de bu nüshayı müellife yaklaştırmaktadır. Beyitlerin ilki “Herkesin bir kimsesi var, kimsesiz bir kimse yok / kimsesiz kaldım meded kıl kimsesizler kimsesi Allah” şeklinde olup, müellifimizin ömrünün son deminde yaşamış olduğu yalnızlığa tercüman olur gibidir. Diğer beyit ise “Düşman kavi ben zayıf, yâ İlâhe’l-alemin senden meded” cümlesidir ki, bu ifade Esiri tarafından söz konusu nüshanın “Nasayih-i Serdar u Asker” başlıklı bölümünde aynı şekilde kullanılmıştır¹⁶²

* Hk. nüshasının müellif nüshası olabileceğine dair delillerimizin sonuncusu ise bizzat eserin Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonunda bulunmasıdır. Şöyle ki, Esirî’nin diğer eseri olan Hediyetü’l-Müslimîn de tek nüsha olarak Hekimoğlu koleksiyonu 683 numaraya kayıtlıdır. Hasan Ağa’nın çağdaşı sayılabilecek olan Ali Paşa’nın bu iki eseri aynı kaynaktan –belki Esirî’nin terekesinde- temin etmiş olması muhtemeldir. Aksi halde aynı müellife ait olmakla beraber konuları arasında hiçbir bağlantı bulunmayan iki yazmanın çok da büyük sayılamayacak bir koleksiyona farklı kaynaklardan temin edilmiş olması pek makul görünmemektedir.

2.1.4.2. Esad Efendi, nr. 2109-2110

Harekeli nesih hatla, iki cilt halinde, 392+268 varak olarak istinsah edilmiş olan nüshanın müstensihi, “Çeharşenbe’de Medrese-i Süleymaniye İmam-Hatibi Muhammed b. Mehmed el-Maksûdî”dir. Cildi mıklepli, kahverengi deri üzerine yeşil bez kaplıdır. Sehven birinci cildi 2110, ikinci cildi 2109 numaraya kaydedilmiştir. İkinci cildin sonunda 1232H. (1816-17M.) istinsah tarihi bulunan eserin birinci cildinin 1a sayfasında “Bu kitabın tahririne bin iki yüz yirmi dokuz senesinin mâh-ı rebiyülevvelinin on beşinci gününde ibtidâ olunmuştur” ibaresi yazılıdır.

¹⁶² A.g.e, 385b.

2.1.4.3. İ.Ü. Merkez Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü TY 04122

3 cilt halinde tertip edilen eser güzel bir talik hat ile her sayfa 31 satırdan ibaret olarak yazılmıştır. Müstensihî ve istinsah tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi içermemektedir. Yıldız Sarayı hususî kütüphanesinden çıkma olan eser yeşil meşin ciltli olup, birinci ve üçüncü cildinin baş sayfaları tezhiplidir.

2.2. Hediyyetü'l-Müslimîn

Azak Kalesi'nde kaleme alınmış olan bu eser, müellifin mesleki tecrübesinin dışındaki bir alanda; evliliğin faziletleri, karı koca arasındaki hususî münasebetler ve çocuk sahibi olmak hususunda tavsiyeler ve oğlancılığın lanetlenmiş bir fiil olması gibi konularda bilgiler içermektedir. Esirî'nin insan fitratına, İslam dininin kaidelerine ve toplumsal yapının korunmasına yönelik hassasiyetinin ve aynı zamanda görmüş olduğu bir rüyanın neticesinde yazılmıştır.

2.2.1. Eserin Yazılış Amacı

Bu eserin yazılış amacını Esirî meâlen şöyle anlatmaktadır: “Bin yüz yirmi altı Ramazan-ı şerifinde terâvih namazından sonra bir dost odasına uğradım. Mecliste bulunanlar bir iki saat kadar oğlan medhi ve kadın zemmiyle vakit geçirirken bu Hakîr de –estağfirullah- kâh gülüp ve kâh sükût ettim. Konağıma varıp yattığımda rüyamda bir büyük meclis kurulmuş ve ulema ve meşayıhtan birçok zat ile halkın toplanmış olduğunu gördüm. Merhum pederimi topluluk içerisinde mahzun ve ağlar vaziyette görüp yanına yaklaştığımda bana iltifat etmedi. Neden ağladığımı sorduğumda “bakmaz mısın bana senden ötürü ne kadar ta'n ettiler? Niçin sen onlara tabi olursun da Hakk Teâlâ'nın ve Peygamberinin medhettiği taifeyi zemmedersin? Vâkıa ve Rahman surelerinde kadınlar hakkındaki ayetlerin manalarını bilmez misin?” demesiyle bana ağlamak geldi. O hal ile uyandığımda kendimi ağlar ve gözyaşımı yastığıma tesir etmiş buldum. Ve seher vakti işbu muhtasar tercümeyle mübaşeret ettim. Kur'an'dan ve ehâdis-i şerîfeden çokça örnekler vermekten maksadım budur ki, bunların tesiri hürmetine bu gibi hezliyyat ve fuşşiyat

kelamlardan lisanlarını koruyup, nikâha râğbet eden Müslümanları ve nisa taifesini zemmetmekten sakınsınlar”¹⁶³. Yine bir diğere bölümde “İşbu risâle nikâha râğbetin ve taife-i nisâyâ ve evlâda muhabbetin faziletini ve dünya ve ahrette faidesini beyan edip ve ilm-i ebdân ve hıfz-ı lisân ve âdabdan dahî bir mikdâr takrîr ve beyân edip kavliyle amel edenlere bir hediye-i kübrâ ve nasîhat-i uzmâdır”¹⁶⁴ ifadeleriyle sebeb-i te’lifini açıklamaktadır.

Müellifin gayet açık ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bu eser, dinî ve ahlakî hassasiyet sahibi bir ferdin, içinde yaşadığı toplumda gözlemlediği sapkın bir eğilim karşısında göstermiş olduğu tepkinin neticesidir.

2.2.2. Eserin Muhtevâsı

Müellif eserine Allah’ın Âdemoğlunu, âlemi müzeyyen ve mamur etmesi için yarattığını ve bunun süreklilik arz edebilmesi için de şehvet duygusu vasıtasıyla insan neslinin devamlılığını murad ettiğini belirterek başlamıştır. Ardından bu görüşü destekler bazı ayet ve hadisleri sıralamış ve eserini kaleme alış amacı hakkında bilgi vermiştir¹⁶⁵.

Cimânın ve onun neticesi olan evladın lezzet ve faziletleri ile devam eden eserde, ardında hayırlı evlat bırakmanın ne büyük nimet olduğu hakkında yorumlar mevcuttur. Buluğa ermeden ölen çocukların ana-babalarına şefaathçi olacaklarına bir bölüm ayrılmış ve yine hadis-i şerifle desteklenmiştir¹⁶⁶.

“Bazı ehl-i keşfin tasvirlerine” dayanarak çizilmiş cennet, cehennem, araf, arş-ı a’lâ, mizan v.s. gösterir tablo¹⁶⁷ ve gurur ile kibrin Allah katında en sevilmeyen davranışlardan olduğu anlatımıyla ana konunun dışına çıkan Esirî, “gelelim yine

¹⁶³ *Hediyetü’l-Müslimin*, Hk. 683, 44a-45a.

¹⁶⁴ A.g.e, 4a-b.

¹⁶⁵ A.g.e, 1b-4b.

¹⁶⁶ A.g.e, 5a-8b.

¹⁶⁷ A.g.e, 9a. Bknz. Ek 4.

evlad fazîleti takririne” diyerek meramına dönüş yapmıştır. Konuya dair hadisler ve hikâyelerle anlatımını kuvvetlendirmeye çalışmıştır.

Güzel ve salih eş almanın nimet ve faziletleri, bekarlığın pek çok bela ve musibete kapı açabileceği gibi konularla eserine devam eden müellifimiz, bir kez daha bu konular hakkındaki ayetleri –bu kez hepsini peş peşe sıralamak suretiyle- aktarmaktadır¹⁶⁸.

Bundan sonra asıl ızdırabının sebebi olan, oğlancılığın halk arasında yaygınlaşması bahsine geçen Esirî, bu fiilin lanetlenmiş olduğundan, Lut kavminin akıbetinden ve bu fiili işleyenler hakkında fukahânın vermiş olduğu hükümlerden bahseder. Söz konusu sapıklığın fert ve cemiyet hayatına verdiği zararları misaller getirerek anlatır ve “Eserin Yazılış Amacı” başlığında aktardığımız rüyasını nakleder.

“İlm-i ebdân” bahsine geçmeden önce farklı bir konuya da değinen Hasan Ağa, vaaz ve nasihat için kürsülere çıkan şeyh efendilere bazı tavsiyelerde bulunmaktadır. Şeyh efendilerin “ilm ve fazl izhar etmek için ders okutur gibi kavaid-i ulûm üzre ve ıstılah ve ibârâtla” vaaz ettiklerini, ancak vaaz meclislerine gelenlerin çoğunun cahil ve ümmi olmaları sebebiyle anlatılandan bir şey anlamayıp beyhude yere dizlerini ağrıttıklarını söyler. Böyle meclislerde ıstılah ve ibârâtı çok kullanmayıp, kullandığında dahi halkın da anlaması için Türkçe karşılığını da söylemek icap ettiğini dile getirdikten sonra, halkın istifade edebileceği konular hakkında kapsamlı bir liste sunar. Bu risalesini okuyup okutanların kendisini hayır dua ile anması ricası ile “ilm-i ebdân” bahsine¹⁶⁹ geçiş yapar.

Karı-koca arasındaki hususi ilişkiler hakkında hadisler, nasihatler ve hikâyelerden oluşan bu bölümü, çocuğu olmayan çiftlere bazı tavsiyelerle bitiren müellif, eserinin sonunda kendisini “Hasan ibn Şeyh Hüseyin Efendi an Ocağ-ı

¹⁶⁸ A.g.e, 31b-32a.

¹⁶⁹ A.g.e, 47b.

Cebeciyan-ı Dergâh-ı Âlî der Kal‘a-i Azak” ifadeleriyle tanıtmaktadır. Ramazan 1126H.’da tamamlanmış olan kitap bir aydan kısa bir sürede yazılmıştır.

2.2.3. Eserin Kaynakları

M.D.’in aksine bu eserinde kaynak belirtme hususunda hassas davranmadığı görülen Esirî, Kur’an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler dışında yalnızca bir “Hind hukemâsı mecmuasından” bahsetmektedir¹⁷⁰.

2.2.4. Eserin Nüshası

Eserin ulaşabildiğimiz tek –ve kuvvetle muhtemel müellif- nüshası Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonu 683 demirbaş numarasına kayıtlıdır.

2.2.4.1. Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 683

Ebru kâğıt kaplı miklepli cilt içerisindeki eserin 1a yüzü basit tezhiplidir. Kısmen harekeli nesih yazı ile, 13 satır ve 68 varak olarak tertip edilmiştir.

M.D.’in Hekimoğlu nüshasında olduğu gibi bu nüshanın da Esirî’nin kendi elinden çıkmış olduğu kanaatindeyiz. Bu kanaatin oluşmasında, eserin muhtelif yerlerinde mevcut düzeltme ve derkenar notları, eser sonundaki ferağ kaydı dışında istinsaha dair ayrı bir kaydın bulunmayışı ve (M.D.’in Hekimoğlu nüshasında belirttiğimiz sebepten ötürü) eserin Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonunda kayıtlı bulunması etkili olmuştur. Ayrıca eserin hattı M.D.’in Hk. nüshasına benzemese de, Esirî’nin Kıbrıs Defterdarlığı esnasında yazmış olduğu arzın¹⁷¹ hattı ile benzerlikler göstermektedir.

¹⁷⁰ A.g.e, 52a.

¹⁷¹ BOA, AE.SAMD.III., Dosya no:151, Gömlek no:14821.

3. BÖLÜM

HASAN ESİRÎ'NİN OSMANLI ASKERÎ TEŞKİLÂTINA DÂİR GÖRÜŞLERİ

İlim aşığı münevver bir asker olan Esirî, eserlerinde idarî, ictimâî, ticarî, kültürel pek çok alanda bilgiler vermekte, yorumlar yapmaktadır. Ancak hiç şüphe yok ki bu bilgi ve değerlendirmelerin en dikkate değer ve istifadeye açık olanları kendisinin de içinde bulunduğu askeri teşkilat hakkında dile getirdikleridir.

M.D.'in muhtelif bölümlerinde Osmanlı ordusunda yaşanan bozulma hakkında yorumlarda bulunan, fikir yürüten, Avusturya ordusu ile mukayeselerde bulunan ve mevcut sorunlara çözüm önerileri getiren Hasan Ağa'nın görüşleri derinlemesine incelenmelidir. Zira kendi anlatımını doğru kabul edersek, görüşlerinin dikkate alındığı dönemler, Osmanlı ordusu için kısa vadeli de olsa toparlanmanın yaşandığı dönemler olmuştur. Bu sebeplerle çalışmanın bu bölümü, Esirî'nin Ordu-yı Hümâyûn hakkındaki yorum ve değerlendirmelerine ayrılmıştır.

Esirî tarafından bir sınıflandırılmaya tabi tutulmamış olan bu görüşleri “Askere Alınma ve Eğitim”, “Askerin Disiplinsizliği, Zulmü ve Fesadı”, “Serdarlar, Komutanlar” ve “Komutanlara ve Askerlere Nasihatler” başlıkları altında incelenmiştir.

3.1. Askere Alınma ve Eğitim

3.1.1. Askere Alınma

Ordu nizamının ilk ayağı olan askere alınma mevzuu, Esirî'nin yaşadığı dönem olan XVII. yy. sonu – XVIII. yy. başında, Osmanlı Devleti için çoktan rayından çıkmıştır denebilir¹⁷². Bu durumun ziyadesiyle farkında olan müellifimiz,

¹⁷² Bu bozulmanın ortaya çıkış sebepleri hakkında bkz. Koçibey Risaleleri.

tecrübesiz, sefer görmemiş asker başlarının arkasında, asıl amacı ganimet kazanmak olan muazzam kalabalıkların düşmanın ilk darbesiyle nasıl dağıldıklarını Beç seferinde tüm detaylarıyla müşahede etmiştir.

Askere alınma, eğitim ve sefere katılma hususlarındaki görüşlerini, esareten kurtuluşundan sonra Eğinli Mehmed Ağa ile yaptığı sohbetlerde dile getiren Hasan Ağa, Nemse’de ordu tertibi hakkında bilgi verdikten sonra Ordu-yı Hümâyûn ile ilgili şunları söyler:

“Amma Devlet-i Aliyye’de kangî asker sâhibi ve bayrak sâhibi hükmü altında olan neferâtını terbiye ve ta’lîm ve nasîhat eder. Ve ekseriya asker başları mübtedî, sefer ve cenk görmemiş, ya bit bazarından veyâ sipâh veyâ haffâf veyâ kollukçu çarşısından kalkıp rüşvet ile bölük almış âdemler olup kendisi bir şey bilmez, bayrağı altında olan neferâta ne terbiye ve ta’lîm edecektir. Bir sefer ve iki sefer vermekte sefer umûrî ve cenk ahvâli bilinmez.

Sefer vaktinde sürücüler gönderirsiniz, rencberler çifti bırakıp ve çobanlar koyunu bırakıp akıp gelirler. Hiç suâl eder var mı ki “sen ne idin ve niye geldin?” der var mı? “Kapuya çıkmağa, kul olmağa geldim” dedikde “güzel amma İslâm’ın şartını bilir misin ve namaz kılar mısın ve şer’ ve kânûna itâ’at edip zâbit sözünü tutar mısın? Ve yollarda re’âyâ ve berâyânın bir şey’ine vaz-ı yed etmez misin? Zîrâ kul demek Dîn-i İslâm’ın kılıcı ve hâs kulu demektir. Ve seferin niyetini dahî bilir misin ki, ulûfe ve dirlik için gitmeyip niyyetü’l-gazâ izzet-i dîn-i mübîn ve tahkîr ü tezlîl-i müşrikîn deyû niyyet edip çünkü gazâda bilesin vaktiyle beytü’l-mâlden ulûfe çıkıp seni bulduğundan mâ’adâ bu vech üzere kul olursun. Hakk te’âlâ her umûrda sana mu’în ve zahîr olup iki cihânda berhudâr olursun. Ve eğer “ben kul olayım da vilâyetimde ve vardığımda yerde ibâdullâha te’addî edeyim ve seferde istediğim yerde gezip bir takrîb ile bir şey kapayım der isen halk yanında ve Hakk katında hor ve hakîr olup lâ-büdd bir belâya uğrarsın” deyû söyler ve terbiye eder zâbit var mıdır? Orta suffa demenin ma’nâsı budur ki zâbitler her gece neferâtını cem’ edip böylece pend ü nasîhat edip ve sefer yolunda oldukları hâlde dahî “yoldaşlar düşmana yakîn geldik, silâh ve busâtınıza mukayyed olun. İnşâallâhu te’âlâ cenk günü siz gele/sizinle(?) sa’y edip sâirlerden geri kalmayın ve belki gayrılardan

ziyâdece gayret etmekle “fulân ortanın yoldaşları güzel cenk etdiler” deyû nâm kazanıp ve Pâdişâh du‘âsını almağa sa‘y edelim” deyû tergîb edip ve atlı zâbitleri dahî hemçünân “yoldaşlar göreyim sizi cenk mahallinde nice gayret edersiz. Demeyeler ki ne oldu ise yayadan oldu, atlı hiç bir işe yaramadı diyû âleme bed-nâm olmayasız” deyû her gürûh böyle tergîb ve terbiye etmeğe muhtâcdır ki asker dahî bi'l-cümle der-hâtır etmediği halde biraz ve bir mikdâr mütenassih olub cenge gayret ide.

Şimdi ise asker acemî ve zâbitler mübtedî ve ilm-i cenkde ve terbiye-i askerde câhil. Cenk günü “haydin cenge” deyû sürerler. Çoğu bayrağı kande olduğunu bilmez. Ve bayraklar dahî yeri kande olduğunu bilmez. Bre şöyle durun ve ileri gidin ve şöyle gelin deyû asker sufûfların düzmeden bir taraftan bir ürküntülük zuhûr ettiği gibi sâirleri dahî ürküb “bre durun, nereye gidersiz” diyenleri kim dinler. Âteş önüne durulur mu, her birini önünde yalın kılıç ordu-yı yağma edip giderler. Ve cenge gider iken ise bayrak sâhibleri “bayrakdâr göreyim seni, bayrağın kaytanını çöze ko, sarıktan çıkarıp koynuna komağa kolay olsun” demezleri nâdirdir. Böyle asker ve böyle zâbitler ile ne iş görülse gerekdir”¹⁷³.

Metinden de anlaşılacağı üzere Esirî, askerinin ve özellikle asker başlarının/zabitlerin sefer görmüş, emrindekileri teşvik edecek liyakatli kişilerden seçilmesini; rüşvet ile bölük alıp cenk mahallinde mal, cariyeye, ganimet derdine düşenlerin ilk fırsatta taburu terk ettiği gibi geride kalanların da bozgununa sebep olduklarını vurgulamaktadır. Bit pazarından, çobanlıktan, beş-altı yüz akçeye çalıştığı vilayetinden alınarak sefere getirilen sözde askerlerin yüzlerce altına malik olup “malların selâmet çıkarmak sevdâsıyla cengi ve Müslümanlığı ferâmûş etmeleriyle dîn-i İslâm’ın ve saltanat-ı Müslimîn’in ırzına şe’n virür bu kadar fitne ve fesâda bâ’is” olduklarını yazmıştır¹⁷⁴.

Osmanlı askere alım sisteminin tahrif / tahrib edildiğine çeşitli vesilelerle değinen Hasan Ağa, bu tahribatın giderilebilmesi hususunda Köprülüzâde Fazıl

¹⁷³ M.D., Hk.803, 364a-b.

¹⁷⁴ A.g.e, 361b.

Mustafa Paşa'nın Sadrazamlığında gerçekleştirilen sayım ve neticesinde liyakatsizlerin ayrıştırılması hadisesi ile Nemse'nin asker alımında izlediği yöntemi örnek göstermektedir.

Mustafa Paşa'nın Sadaret'e getirilmesinin ardından önemli vazifelere tecrübeli ve güvenilir insanları getirdiğini belirten Esirî, askeri konularda itimat ettiği Eğinli Mehmed Ağa'yı da müstakil kul kethüdası olarak görevlendirdiğini yazmaktadır. Eğinli göreve getirilişinin ardından Yeniçeri ocağına nizam vermek için kolları sıvamış ve ilk iş olarak ocağın emektar ihtiyarlarını toplamış ve kendilerine “aşk olsun ihtiyârlar, asker ahvâli muhtel ve müşevveş oldu. Ve düşman yakamıza ve sakalımıza yapıştı. Ne dirsiz? Şer‘ ve kânûn üzre bana mu‘în olur musuz ki eski kânunumuz üzre ocağımıza nizâm verip ve çürükleri ve nâ-müstehakları çıkarıp dîn ü devlete bir hizmet edelim. Ve illâ bana mu‘în olmazsanız ben dahî kendimi azl edip böyle söz tutmaz şer‘ ve kânuna itâ‘at etmez mahlûkun zâbitliği bana lâzım değil” şeklinde hitap etmiştir¹⁷⁵. İhtiyarların da desteğini aldıktan sonra ocakta kapsamlı bir yoklamaya girişen Eğinli, hâlihazırda sefere katılmadığı halde maaş alanları tek tek sorgulamıştır. Bunlar içerisinde seferlere katılıp yaralanan ve neticesinde iş göremez hale gelenlere ihtiyarların da onayını alarak terakki vermiş; usule aykırı olarak bir efendinin yahut ağanın himmetiyle ocağa dâhil olanlara ise “ağalar ve efendiler malından ederler, çünkü içinde bulunmuşsun, sefere gider misin? Eğer sefere gider isen var kıyâfetini boz, başına astar sar, ayağına siyah çizme giy ve tüfeng kılıç getirip ortaya as. Ve ba‘dehû odabaşınla gel. Müceddeden yeniçeri üç akçe ile olur. Seni sekiz akçe ile eşkinci edeyim. Allâh versin Yeniçeri Ağası ol” teklifinde bulunmuştur. Kabul etmeyenleri huzurundan kovan ve bu suretle nâ-ehil olanları ayıklayan Mehmed Ağa, “mîriye birkaç bin kise akçe nef‘ ve sefere azîmet olundukda dahî düşmana havf u heybet müstevlî” olmasına vesile olmuştur. Nitekim söz konusu düzenlemeler akabinde çıkılan seferlerde Niş, Semendire ve Belgrad gibi önemli kaleler fethedilmiştir¹⁷⁶.

¹⁷⁵ A.g.e, 365a-b.

¹⁷⁶ A.g.e, 365b.

Eğimli ile yaptığı sohbetlerde esirliği döneminde edindiği bilgiler ışığında kıyaslamalar yapan Hasan Ağa, Nemse ordusunda sefer vaktinde asker yazmak gerektiğinde kuloğullarından seçildiğini; yetmemesi durumunda reayadan alınmakla beraber bunların sefere götürülmeyip, kalelerde vazife yapan tecrübeli askerin yerine bırakıldıklarını ve bu kalelerdeki sefer umurunu bilenlerin götürüldüğünü yazmaktadır¹⁷⁷.

3.1.2. Askerin Eğitimi

Cebeciler Kethüdası Hasan Ağa'nın mensubu bulunduğu Osmanlı Ordusu'nda uygulanmakta olan askeri eğitimlerle ilgili bilgi vermemiş olması üzücüdür. Bununla birlikte tavsiye ve kıyas şeklinde aktarmış olduğu bir kısım bilgiler mevcuttur.

Sefere gitmenin son derece meşakkatli bir iş olduğunu, her bir neferin kendisini bu zorluğa alıştırmak için sefer öncesinde yapması gerekenler hakkında şunları söylemektedir;

“Ve hem sefere giden âdem vâki‘ olan germ ü serdlere ve yağmurlara ve balçıklara ve açlıklara ve susuzluklara sabr u tahammül edip ve acz getirmeyip ve her ne hizmete me'mur olur ise edâsına vüs'ı mertebe sa'y ve ihtimam eyleyip ve muharebe günlerinde bayrağı altında mevcut bulunup “fî sebîlillah izzet-i dîn ü îmân ve tahkîr ü tezlîl-i küfr ü tuğyân” kastı ve niyetiyle sa'y edenlere ve şehîd olanlara Hakk subhânehû ve te'âlâ'nın ahrette ihsân edeceği sevap yanında sâir a'mâlin sevabı deryadan bir katre ve hurşidden bir zerre değildir. Hakk subhânehû ve te'âlâ cümleye müyesser eyleye, âmin.

Ve bir ahvâl dahî, sefere çıkmazdan evvel cümleye elzem olan budur ki birkaç ay mukaddem her mu'tâd ettiği şeyleri tadrîcle tenzîl ve terk etmeye sa'y ü ihtimâm etmek gerektir. Meselâ her gece kaba döşek içinde üç-dört yorgan ile kâh üç ve kâh ve kâh bir yorgan örtünüp ve kâh soyunmayıp minder üzerinde ve kâhîce

¹⁷⁷ A.g.e, 364a.

hemân kürküyle kuru döşeme ve seccade üzerinde yatıp alışa. Ve haftada bir tıraş olan kâh evvel ve kâh sonra gününü şaşıra. Ve günde üç kere ta'am yemek mu'tâdı olan birini terk edip ve iki vakti dahî tadrîcle az yemeyi mu'tâd etmeye sa'y edip az yiye. Zîrâ muhârebe günlerinde bunların birisi mümkün değildir. Ve hemân birisi terk oldukça mizâcını bozup zahmet çeker. Ve halk dahî i'timâd etmeyip "cânım buna cenk derler, çok âdemlerin mizâcını bozup başına çenber bağlatır" deyû kendisini ta'yîb ve teşnî' ederler. Düşmana yakîn varıldıkta hod sabah ta'âmını terk edip hemân bir iki lokma şey yiyip ve kahvesini içip ikinci vaktine değin sabr edip ve ba'dehû her ne kadar yer ise mâni' değil. Zîrâ sabah ile çok ta'âm yedikte ta'âmın bahârından ve hareketin kesretinden nâşî hararet-i azîme müstevlî olup ve suyu dahî çok içmek iktizâ eder. Ve bazı yerlerde suya dahî zarûret olur. Ve olmayıp istediği kadar içtiği halde ta'âmın kesretinden ve suyun vefretinden nâşî lâbüd kazâ-yı hâcet iktizâ eder. Ol zaman nereye gider. Askerin hod sufûfunun tûl u arzı bir saat kadar olur. Böyle olduğu halde askerden ne kadar baîd gitmeye muhtaçtır ki bir mahfî yer bula. Ve zâbitler dahî "nereye gidersin baka yaramazı bahane ile cenkten kaçır" deyip ve yol verdikleri halde uçkuru elinde halk dahî "ehey! Koma/güme(?) gitti ha,(?) canım buna cenk derler, çok âdemleri tumanına falan ettirir" deyu kendisini maskara ve rüsvây ederler. Hal böyle vaki' oldukça ehl-i ırz olan âdem ne mertebe zahmet ve hacâlet çekse gerektir. Amma evvelden zikr ettiğimiz üzere perhîz ve itmân/idman ettikte kazâ-yı hâcet akşama tahvîl olur, gündüz iktizâ etmez. Ve halk ise bu ahvâllerden gâfil olup muhârebe olacak gün "cenge gideriz" deyû erken kalkıp karnımız tok bulunsun deyû kavurma kebab, peynir, helvâ ve soğan ve sâir me'kûlâta müteallik her ne bulur ise mu'tâdından ziyade üç günlük ta'am yiyip ve yediği ta'âmlar ise ne kadar hâr ve galîz şeylerdir. Ve bir iki saat geçmeden ta'âmın kesretinden ve gîlzetinden nâşî harâret-i azîme vâki' olup ördek ve kaz gibi suyu dahî çok içmekle dünyanın ağırlığı üzerine düşüp ve karnı şişip ve harekete mecâlî kalmaz. Ve cüz'î vakitten sonra ...(?) hâl kazâ-i hâcet iktizâ edip zahmet çeker. Ve bu zikr ettiğimiz şeylere itman/idman etmeyen âdemlerden katî çok âdem uçkuru elinde geri gidip ve sürücüler dahî "nereye gidersin, geri dön, baka kaltaban, kirpi(?), bahane ile cenkten kaçır" deyû yolun alıp nizâ' ederler iken sıklet ziyâde gelip tumanına salıverip esvâbı dahî rüsvây ü murdâr olur fe-efhem.

Ve askere bir ta'lim edecek bir ahvâl dahî budur ki; yarınki gün cenge gidecek âdem var ise zâbitlere gerektir ki “ yoldaşlar, inşa'allâhu te'âlâ yarın cenge gideriz. Akşamdan çok oturmayıp, sabaha değin yatıp tamam uykunuzu alıp rahat olup dinç olasınız. Zîrâ çok oturup uykusuz kaldıkta dermansız olursunuz” deyû uçkurların aldırılar ki sebk-i ruh olurlar. Ve her ortada ve bayrak altında olan neferâta ta'lim ve tenbîh edecek şeyin biri dahî budur ki; akşamdan cümle neferâtını ol ortada veyâ bayrak zâbitleri cem' edip “yoldaşlar, yatsı namazını kılıp ve oturmayıp rahat olun ki yarınki gün düşman ile cenk mukarrerdir. Ale's-seher kalkıp sizinle cemaat olup sabah namazını kılıp dua ve niyâz edelim. Hakk subhânehû ve te'âlâ asker-i İslâm'ı küffâr üzerine gâlip ve mansûr ve muzaffer eyleye.

Ve beşeriyet hasebiyle gusûl/gasl iktizâ edenleriniz olur ise aşçı ve karakollukçu ve sakalara tenbîh eyledik, size su ihzâr ederler. Gusl edip cenge pâk ü pâkize abdest ile gidelim ki Hakk te'âlâ kuvvet verip her birimize birkaç kâfir katl eylemek müyesser eyleye. Ve eğer şehâdet mukadder olur ise pâk ve abdest ile bulunalım.”¹⁷⁸

Esirî, barış döneminde kışlada verilecek eğitimden ziyade savaş öncesinde ve esnasında askeri hazırlayıcı ve teşvik edici eğitime önem vermiştir. Sefere gidecek olan askerin barış dönemindeki alışkanlıklarından vazgeçmesi ve kendisini psikolojik ve fizyolojik olarak sefere hazırlaması ile ilgili yazmış oldukları; usta bir asker olmasının yanı sıra asker ve sefer psikolojisini oldukça iyi kavramış bir düşünce adamı olduğunu da göstermektedir. Sefere gidecek askerin evinde/yurdunda sürmekte olduğu rahat hayattan feragat etmesi gerektiğini, rahat yatağını bir kenara bırakıp gerekirse kıyafetlerini dahi çıkarmadan sert döşekler üzerinde yatmasının sefer vaktinde zor şartlara alışmakta kendisine kolaylık sağlayacağını belirtmiştir. Yeme-içme alışkanlıkları hususunda da tavsiyelerde bulunan Hasan Ağa; yurdunda günde üç öğün yemek yiyenin birini terk etmesi gerektiğini, diğer iki öğünden özellikle sabah kahvaltısında da ağır şeyler yememesini öğütlemiştir. Aksi halde cenk esnasında tuvalet ihtiyacının ortaya çıkacağına dikkat çekmiştir.

¹⁷⁸ A.g.e., 388a-b.

Esirî'nin vermiş olduğu tavsiyeler basit ve önemsiz gibi görülebilir. Ancak onun yaşadığı dönemde Osmanlı ordusunun cephelerde karşılaşmış olduğu mağlubiyetlerin sebepleri göz önüne alındığında, bu önerilerin tecrübe ve gözlem süzgecinden süzölmüş son derece mühim fikirler olduğu ortaya çıkacaktır. Zira kendisinin de belirttiği üzere 17. Yüzyıl sonu ve 18. Yüzyıl başında karşılaşılan hezimetlerde, Osmanlı ordusu asker ve teçhizat bakımından üstün olmasına rağmen düşman karşısında tutunamamıştır. Bunun en başta gelen sebebi ise ordudaki disiplinsizliktir. Sefere gaza ve cihad ruhu ile değil ganimet ve esir elde etme sevdasıyla giden eğitimsiz asker toplulukları, karşılaştıkları ilk zorluk neticesinde darmadağın olmakta ve tüm ordunun bozulmasına sebebiyet vermektedir.

Esirî'nin katıldığı seferlere dair hatıratında ve asker taifesine nasihatlerinde sıklıkla dile getirdiği askere alım ve eğitim sistemindeki bozukluklar, cenk mahallinde ordunun disiplin altına girmemesi; niyeti bozuk ve itaatsiz askerin halka zulmederek fesada sebep olması gibi neticeler doğurmaktadır. Bu disiplinsizlik Hasan Ağa'nın ısrarla üzerinde durduğu konulardandır.

3.2. Askerin Disiplinsizliği, Zulmü ve Fesadı

Başta Beç vakası olmak üzere birçok seferin kaybedilmesinde, askerin zulmünün payı olduğunu dile getiren Hasan Ağa'nın bu hususta verdiği örneklerden bazıları şunlardır:

“Bu Hakîr esîr iken ba‘zı ukalâsı “siz evvelki Türk değilsiz, şimdi sizin zâbitlerinizin ve askerlerinizin zulm ü fesâdı bir milletde yokdur. Bu sebebden Allâh size gazab edip kendi askerinizi üzerinize gâlib edip onlardan korkarsız. Efendisi hüddâmından korkunca ânı istediği hizmete isti‘mâl edebilir mi? Cenk ise asker zâbitlerinden korkub ve hicâb etmek ile olur. Ve eğer sizin askeriniz sizden korkub cenk etseler kimse size mukâvemet edemezdi. Lâkin Allâhu te‘âlâ Hristiyân kullarına merhamet edip askerinizi zâbitlere gâlib edip, zâbitlerine kâdir değilsiz. Ve cenk etmeden kaçanları teftîş edip katl etmeğe kâdir değilsiz. Biz cenk olurken kaçmak değil

yerinden bir iki âdem geri çekilse veyâ geri baksâ şişi gözüne ve karnına sokarız. Birisi niçün böyle edersin demeğe kâdir değildir. Bu ahvâl Allah tarafından size gazab ve bize merhamet değil midir?” deyû azîm kîl u kâl ederlerdi. Devlet-i Aliyye’yi gâyet âlî ve cümle devletlerden âlî bilip ve za’afdan bilmeyip zâbitânın kibr ü gurûr ve sû-i tedbîr ve askerinin ifsâd ve tab‘ ve adem-i itâ‘atlerinden olduğunu bilip “büyük devletin ve çok askerinin ahvâli böyle olup nizâmı müşküldür” deyû insâf edip Pâdişâh’a bir taksîr isnâd etmezlerdi.”¹⁷⁹

Düşmandan dinlemiş olduğu bu bilgilerin benzerlerini, Beç vakası hatıralarında kendi ağzından dinlediğimiz müellifimiz, oldukça acı tablolar aktarmaktadır. Bir kısmı ilgisi nedeniyle buraya alınmıştır.

“El-münker, inhizâma bâ‘is münkerin biri de bu idi ki, bu kadar memleket ki gâret olundu, koca avratları ve küçük masumları katl edip üç ve dört yaşından aşağı olanları bilcümle kırarlardı. Şöyle ki koca avratları oturdup kılıç tecrübe ederlerdi. Ol birden çalamadıkda biri dahî “girü dur ben çalayım” diyüb ol fakîre feryâd eder, ol ayakdaşları olan erâziller dahk ederlerdi. Ve anası kucağında meme emer masumları anası kucağından alıp ve acı kavun gibi yere çalıp helâk ederlerdi. Bazılarının anası lâşesi üstüne düşüp feryâd edip bir vechle kalkmdıkda ânı dahî kılıç üşürüb katl ederlerdi. Ve bazıları lisân-ı hâl ile işâret edip “ ben kendim getiririm” derdi. Ammâ merhamet etmeyip ve çekip ve kucağından alıp ayakdaşı olan erâzilin birine “ al şunu havaya at bakayım havada iki parça edebilir miyim?” deyip ol edemediği halde biri dahî tecrübe edip böyle eşedd azâb ile katl ederlerdi. Ve hadd-i buluğdan yukarı ricâl hûd yasak olup bilcümle katl ederlerdi.

El-münker, ve münkerin biri dahî bu idi ki Beç’e varınca kemâle ermiş arpa ve buğday tarlalarını yakıp geriden gelenler kavrulmuş buğdayı arpayı avuç avuç alop yerlerdi. Ve konak yerine varıldıkda kasabası ihrâk olmuş koyun ve keçi ve sığırları çadırlar arasında melsûb¹⁸⁰ gezerler inekler ve keçileri tutup ve sağıp sütlü

¹⁷⁹ A.g.e, 379a

¹⁸⁰ Metinde “ملثوب” şeklinde yazılmış olmakla beraber aslının “kamçı ile dövülmüş” manasına gelen “ملسوب” olması kuvvetle muhtemeldir.

aş ve yoğurt yaparlardı. Ve gönlü buzağı eti isteyenler birini boğazlayıp ve kebâb edip sabâh göç oldukda bâkî etini bırakıp giderlerdi. Ve koyunlar ve keçiler ve sığırlar ânda melsûb kalırlardı. Ammâ fakîr sığırların her birinin birkaç yerinde kılıç yarası olup cerâhatsiz bir hayvân yok idi ki ileri giden erâziller kılıç tecrübe ederlerdi. Muhassal Yanık'dan Beç altına varınca şol mertebe bolluk ve ucuzluk, sığıra ve koyuna kim bakar neferât kısmı tavuk ve Mısır tavuğu ve kaz ve ördek eti yerlerdi. Ve Ordu-yı Hümâyûn şol mertebe bolluk idi ki Yanık tâbi'lerinden bir palanga gâretinde on altı cebeci bile bulunmuşlar beş altı yüzden ziyâde varoşunda evler var imiş. Ol palangayı ve varoşunu gâret ettikten sonra ol cebeciler dört yüz on koyun ve otuz Macar öküzi sürüp getirdiler. Göç dahî yakîn dört yüz on koyunu kassâb başına on guruşa verip ve öküzleri birer guruşa mîrîden akçeleri çıkıldıkda vermek üzere Estergon arabaları çeribaşına verdiler. İçeri gider iken koyuna ve sığıra kim bakar ve kaba ve saba şeylere kim bakar. Ve yurd yerlerinde kalan koyun ve sığırları geriden kassâb başı sürdürüp getirmede. Muhassal Beç'e varınca zikr ettiğimiz münker ve nâ-meşrû' döktükleri avrat ve masûm kanının haddi ve hesâbı yok idi.

El-münker, ve bunlardan mâ'adâ münkerin biri dahî bu idi ki dârü'l-harbde câriye vat'ı câ'iz değil iken kimesne amel etmeyip ve ba'zı edânî ve erâzil iki üç kişi bir câriye alıp veyâ bir oğlan alıp nevbet ile mel'anet ederlerdi. Gece oldukda nâ-bâliğ oğlan ve kız iniltisinin hesâbı olmayıp ciğerler hûn olurdu. Ve ekser neferât ve levendât bilâ iktizâ Nemse ve Macar libâsı giyip heman şâbkanın kenarlarını kat' etmişlerdi. Müslüman olduğu andan fark olurdu.”¹⁸¹

Askerin bu zulmünü bir önceki maddede üzerinde durduğumuz askere alımın bozulmasıyla ilişkilendiren Hasan Ağa, “vilâyetinde beş altı yüz akçeye çobanlık eden âdemin belinde yüz ve beş yüz ve bin ve daha ziyâde altun ve çok âdemlerin dahî cevâhir”¹⁸² olduğunu söyleyerek bu gibilerin mal hırsıyla savaşa yanaşmayıp orduda bozguna sebep oldukları gibi, zulüm ve fesadda da önlerinin alınamadığına vurgu yapmaktadır.

¹⁸¹ A.g.e, 355b-356a.

¹⁸² A.g.e, 356a.

Viyana’da yaşanan hezimet sonrası dönüş yolunda da disiplinsizliğin had safhada olduğuna değinen Hasan Ağa, şu satırları aktarmaktadır;

“Ve hemân ol günden gerek atlı ve gerek yaya doyum olanlar ittifâk edip semtli semtli ile yüzer ve beşer yüz ve biner ve dahî ziyâde fevc fevc kaçmağa başladılar. Yollara ve geçit yerlerine ve iskeleleriyle pašalar, beğler ve ortalar ta’yîn etdiler. Ammâ çe fâide! Bulanık taşkın seyl önüne durmak olur mu? Gördüler ki fitneye bâ’is olıyürür, âkıbet müsâmaha edip yol verdiler¹⁸³.”

Beç Vakası’nda yaşanan mağlubiyetin asker yahut mühimmat eksikliği ile alakalı olmayıp, askerın zulüm, fesad ve disiplinsizliği nedeniyle meydana geldiğini defalarca vurgulayan Esirî, bunun yalnızca kendi görüşü olmadığını, düşmanın dahi kendisiyle hemfikir olduğunu belirtmektedir;

“...çünkü Beç altında ahvâl böyle vâki’ oldu, kâfirlerin e’alâ ve ednâsı vilâyetlerine mücde/müjde kâğıdları gönderdikde böyle yazmışlar ki “eğer Türk ahvâlınden suâl ederseniz taburlarına karîb gelip gördüğümüzde bilcümle kendimizden ümîd kat’ eyledik. Şöyle ki her çadırdan bir âdem çıksa bizden çok olurdu. Hak te’âlâ Hristiyan kullarına merhamet edip, askerleri ve serdârları ve zâbitleri arasına ihtilâl vâki’ olup ve aslâ cenk etmeyip cümle çadırlarını ve mallarını ve toplarını ve cebehânelerini bırakıp gitmişlerdir. Ve eğer cenk etmeyip hemân üzerimize uğrayıp geçelerdi, yalnız develeri cümlemizi ayakları altında pây-mâl ederlerdi” deyû yazmışlardır.¹⁸⁴”

Askere alım ve eğitim hususlarında kanunun ve nizamın bozulması neticesinde Ordu-yı Hümâyûn’da baş gösteren disiplinsizliğin yalnızca rütbesiz askerlerle sınırlı olmadığına değinen Hasan Ağa, alt rütbeli asker başlarından serdarlara kadar her seviyede liyakatsiz ve nâ-ehil kişilerin bulunduğuna dikkat çekmektedir.

¹⁸³ A.g.e, 360a.

¹⁸⁴ A.g.e, 361a.

3.3. Serdarlar, Komutanlar

Esirî, yaşanan hezimetlerde Padişah'ın medhalinin olmadığını, zirâ Padişah'a düşenin yeter miktarda asker, mühimmat, ulufe ve zahireye ruhsat vermek olduğunu ve istisnasız her seferde bu ihtiyaçların karşılandığını vurgulamaktadır. Bunun yanında mağlubiyetlerin faturasının tek başına ne kumandanlara, ne de rütbesizlere kesilemeyeceğini belirtirken çarpıcı örnekler vermektedir.

Tabur toplanıp iki ordu karşı karşıya geldiğinde asker içerisinde bir neferin dahî ziyade veya noksan olmasının ciddi fayda yahut zararlarının olabileceğini belirten müellifimiz, Nemse ve sair bazı devletlerin bu gerçekten yola çıkarak tabur gününde kadınlar, arabacılar ve hizmetçilere dahi asker kıyafeti giydirerek düşmanına korku salmaya çalıştığını şu cümlelerle akarmıştır:

“Ve ol mukâbil oldukları gün cenge me'mûr olmayan hüddâmân tâifesini dahî sufûf-ı askere dâhil edip, düşmana ziyâde göstermenin fâide(si) vâdır ki askere kalb-i kuvvet ve düşmana heybetdir. Ve avrat tâifesi cenk erbâbı olmayıp ve arabacı va sâir hüddâm cenk erbâbı değil iken Nemse ve sâirleri cenk günü avratlara dahî şabka giydirip arabalar önüne asker gerisine dizip alây eder ki asker çok görünsün deyû ederler. Muhassal, asker içinde bir askerin ziyâde ve noksân olduğunun fâidesi ve zararı vâdır.¹⁸⁵”

Bu cümlelerle her bir neferin ordunun muvaffakiyetinde payı olduğunu belirtmekle beraber, Esirî askerin bir sürü koyun olduğunu ve onu doğru yönlendirmek suretiyle asıl sorumluluğun asker başlarında/subaylarda olduğunu düşünmektedir. Bu görüşünü eserinin çeşitli bölümlerinde şu şekilde dile getirmektedir;

“Asker bir sürü koyundur. Çoban olanlar dâimâ onları zararlı yerlerden men' edip ve nifa'lı yerlere sürüp, terbiye etmeyip kendi hallerine kodukda ol koyunlar ifnâ olur gider derler.¹⁸⁶”

¹⁸⁵ A.g.e, 378a.

¹⁸⁶ A.g.e, 361a.

“Bu seferi tafsîlce zikr etmeden murâd, serkârde olan ricâl-i devlet müstakîm ve hayırhâh-ı devlet olup, şer‘ ve kânûn üzere her umûrun tedbîrine mübâşeret etdikde asker bir sürü koyun gibidir. İyi terbiye edersen nef‘i olur. Mukayyed olmayıp kendi hâllerine kodukda kurt kuş yiyip telef ve zâyi‘ olur gider.¹⁸⁷”

“Düşman ile cenk edecek gün askere “şöyle edin ve böyle edin, eğri durdunuz doğru durun” diyecek iki âdemdir. Biri Serdâr olan ve biri dahî kethüdâsıdır. Çünkü dört beş paşa ile iş bitip düşmana cevâb verilir imiş, bu kadar asker ve masraf ne iktizâ idi. Asker bir sürü koyun gibidir. Bir şeyden ürküp biri kaçsa cümlesi dahî ürküp ol evvel ürken kendini kayadan aşağı veya suya atsa, cümlesi dahî atarlar. Asker dahî böyledir ki evvel biri kaçtığı ânda sâirleri âna tâbi‘ olup bir dahî bir dahî geri çevirmek olmaz.¹⁸⁸”

Yukarıdaki cümlelerle komuta kademesinin zafer ve mağlubiyetlerdeki payının büyüklüğüne değinen Hasan Ağa, katıldığı seferlerde müşahede ettiği birtakım çekişmeler, husumetler ve liyakat/ehliyet gözetilmeksizin yapılmış bazı serdar tayinleri hakkında da bilgiler vermektedir. II. Viyana Kuşatması’ndaki mağlubiyetin sebepleri içerisinde komutanlar arasındaki husumetin de bulunduğunu, Serdar-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa’nın muhtemel zaferinden huzursuzluk duyan bazı komutanların kendisini yanlış bilgilendirmek suretiyle gurura sevk ettiklerinin şu cümlelerle aktarmaktadır:

“...inhizâma bâ‘isin biri dahî budur ki; ser-kârde olanlar mâbeynine tefrika düşüp Serdâr-ı Ekrem hazretlerinin işi ileri gittiğini istemeyip derûnen adâvet tutup ve zâhîran muhabbet gösterip huzûruna geldiklerinde müdâhene edip kendüyi, iğfâl ve gurûr îcâb eder haberler ve sözlerle aldatırlardı. Muhassal bây u gedâya bir mertebe gurûr ve gaflet gelmiş idi ki ol memleket kendilerin olmuş bilirdi. Hikmetullah böyle cârî olmuşdur ki her gurûr ve kibrin bir hüznü ve elemi çekilmelidir. Ve bir âdemin şeâmetiyle niçe bin âdem musîbete uğradığı çok vâki‘ olmuştur.¹⁸⁹”

¹⁸⁷ A.g.e, 366a.

¹⁸⁸ A.g.e, 378a.

¹⁸⁹ A.g.e, 356a

1689 yılında Sultan II. Süleyman'ın da iştirakiyle çıkılan seferde, Sultan'ın ve Sadrazam'ın maiyetleriyle birlikte Sofya'da kalarak Avusturya ordusu üzerine tecrübesiz Arap Recep Paşa komutasında bir birlik gönderilmesini eleştiren Esirî; iyi ata biner ve mızrak kullanır diye serdar tayin edilen bir Paşa'nın ordunun bozguna uğramasına sebebiyet verdiğini anlatmaktadır:

“Amma her umûr ve ve husûsda tedbîrde hatâyâ meyl edip cümleden kat'ı nazar kendüler Sofya'da oturup serdâr nasb etmek murâd ettiklerinde iyi at biner ve iyi mızrak kullanır deyû iki tuğlu Arab Recep Paşa'yı serdâr gönderirler. Ve kendüler Sofya altında zevk u safâ ile kalırlar. Çünkü Pâdişâh ve Vezîr-i A'zam kalır, ta'yîn olunan neferâtın dahî çoğu gitmeyip kalır. Arab Paşa Niş'e gelip ve andan kalkıp tabur üzerine teveccüh ettiklerini kâfirler haber aldıklarında za'f u killetlerinden nâşî taburlarından çıkıp Belgrad'a düşmek için Yalcend(?) nâm palanga yoluna çıktıklarında, asker-i İslâm'ın ileri giden birâz asker üzerine müsâdif düştüklerinde “kâfirin pususu var imiş” deyû geri kaçarlar. Arab Paşa'ya haber oldukda at boynuna düşüp doludizgin elinde mızrak yenlerin birbirine bağlayıp ve boynuna geçirip kollar açık ve başında pûşi biraz atlı ile tabura erişip askerinin gerisi gelmede. Amma ol mevzi' bir dereli tepeli ve ormanlı, düz ve meydân yerleri az ve dıyk yerlerdir ki varanların ma'lûmlarıdır. Kâfirin askeri top ve muntazam fi'l-hâl çarh-ı feleklerin dizip gelen askere top ve tüfeng atıp Arab Paşa aşağı yukarı elinde mızrak at koşturup, “حاور حاور” deyip gezer. Yaya dahî erişmemiş ilerisinin ahvâlini işitenler dahî ayak sürüyüp her biri bir orman ardında ihtifâ edip kaçmağa muntazır. Ol ileri varan asker üzerine bir iki yaylım top ve tüfeng atdıkdâ, ânlar da geri döndükde sâir geride olan asker dahî ahmâl ve eskâlini bırakıp kaçarlar. Kâfirler killetleri sebebiyle Belgrad altına düşmeğe cân atıp giderlerken ve İslâm askerinin cenkden haberi olmayıp bir yurtdan kalkıp ahmâl ve eskâleriyle yolda giderken ale'l-gafle düşmana rast geldikde kaçar deyû ilgâr edip üzerine varmakdan büyük delilik olur mu? Ve böyle âdemi iyi at biner ve iyi mızrak oynar deyû serdâr etmek sû-i tedbîr ve hamâkat değil mi? Serdâr olanlara tedbîr ile cümle askeri cenge tergîb ve gayret vermek gerek. Yoksa iyi at biner ve mızrak kullanır bin âdem olsa neye yarar? Şimdiki cenkler evvel zamâna kıyâs olmaz. Bu misillü âdemler beş yüz yıl mukaddem işe yarardı. Şimdiki cenkler umum üzre yürüyüş edip düşman içine kılıç komağa muhtâcdır. Bu husûsda iş ve tedbîr ve tergîb çok amma ağılınmadı(?) kaldı.

Velhâsıl ol seferde dahî bilâ-kıtâl dönüp Niş'e geldiklerinde düşmanda müdebbir âdem çok, “bunlar bir dahî cenk etmez ve işe yaramaz” diyû asker-i İslâm'ı ta'kîb edip Niş'e geldikde ânda dahî sû-i tedbîr ile aslâ cenk olmayıp bozulurlar.¹⁹⁰”

Müellifimiz, bahsettiği bu olumsuz örneklerin aksine bir durumu, yani ehliyet/liyakat sahibi tek bir kişinin, emrindekileri doğru yönlendirmek suretiyle mühim başarılarla imza atabileceğini, Sadrazam Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa ve Kul Kethüdâsı Eğinli Mehmed Ağa örnekleriyle anlatmaktadır:

“Ve bundan sonra Köprülüzâde Mustafa Paşa Vezîr-i a'zam olup sefer tasmîm oldukda her ocakda umûr-dîde sefer görmüş ve işini bilir âdemleri arayıp ve her kande ise getirtip ser-kâre kodu. Ve Yeniçeri ocağında dahî Eğinli Mehmed Ağa'yı getirtip zağarcıbaşı edip, mezbûrda sadâkat ve istikâmet müşâhede etmeğın birkaç eyyâmından sonra müstakil kul kethüdâsı edip asker umûrundan mâ'adâ mîrî mukâta'at ve îrâd ve masraf umûruna dahî nâzır eyledi. Elhak hayr-hâh-ı devlet bir âdem idi.¹⁹¹”

“Muhassal, ol sene niçe zulümleri ref' edip ve şer' ve kânûna ri'âyet edip ve asker umûrunu bi'l-külliyeye merhûm Eğinli Mehmed Ağa'ya tefvîz edip, ol dahî fi'l-hakîka hayr-hâh-ı devlet ve sâhib-i istikâmet olup Yeniçeri ocağının gerek zâbitân ve gerek neferât tas(h)îhine ve nizâmına mübâşeret edip, ihtiyârları cem' edip “aşk olsun ihtiyârlar asker ahvâli muhtel ve müşevveş oldu. Ve düşman yakamıza ve sakalımıza yapıştı. Ne dirsiz? Şer' ve kânûn üzre bana mu'în olur musuz ki eski kânûnumuz üzre ocağımıza nizâm verip ve çürükleri ve nâ-müstehakları çıkarıp dîn ü devlete bir hizmet idelim. Ve illâ bana mu'în olmazsanız ben dahî kendimi azl edip, böyle söz tutmaz şer' ve kânûna itâ'at etmez mahlûkun zâbitliği bana lâzım değil” dedikte...¹⁹²”

““Lâ saltanate illâ bi'r-ricâl” denildiği üzre, müstakîm ve asker-perver müdebbir âdemler her kande ise getirtip her birini bir gediğe kodular. Cümleinin başı Eğinli Kul Kethüdâsı Mehmed Ağa idi. Ve ânın dahî sâdık dostları vâir idi ki kardaşları makâmında olup, her kande umûr-dîde sefer erbâbı var ise haber verip ve getirtip ve

¹⁹⁰ A.g.e, 363a-b.

¹⁹¹ A.g.e, 363b.

¹⁹² A.g.e, 365a-b.

iki üç meclis söyletip ve ba‘dehû isti‘dâdına göre bir gediğe kordu. Ve ol meşveret-havânlarının biri Yûsuf beğ idi ki sonra ol çavuşbaşı ve Vezîr-i A‘zam Kethüdâsı dahî oldu. Ve biri dahî Defterdâr Dâmad Mehmed Paşa idi ki ol vakitlerde mâliyyede kâtib idi. Ve biri dahî Piyâde Mukâbelecisi Ali Efendi idi. Ve birkaç dahî var idi. Amma bunlarla meşveret etmeyince kendi karîhasından bir iş etmezdi. Ve lâkin asker ve cenk ve metris husûslarını ve düşmanın fırsat vakitlerini ve düşmanın askeri ve cengi ahvâlini bu Fakîr ile müşâvere edip ve ekser gecelerde ol verdiğim sufûf-ı asker resmini açıp mütâla‘a ederdi.¹⁹³”

“Bu seferi tafsîlce zikr etmeden murâd, serkârde olan ricâl-i devlet müstakîm ve hayrhâh-ı devlet olup, şer‘ ve kânûn üzere her umûrun tedbîrine mübâşeret etdikde asker bir sürü koyun gibidir. İyi terbiye edersen nef‘i olur. Mukayyed olmayıp kendi hâllerine kodukda kurt kuş yiyip telef ve zâyî‘ olur gider.¹⁹⁴”

Yönetim kadrolarına ehil isimlerin getirilmesiyle elde edilen bu başarılar çok uzun sürmemiş, zira 1691 yılında Salankaman Savaşı’nda Eğinli Mehmed Ağa’nın tüm uyarılarına rağmen destek kuvvetler gelmeden hücumla kalkan Fazıl Mustafa Paşa alına isabet eden bir kurşunla şehid olmuş ve Esirî’nin sitayişle bahsettiği bir dönem sona ermiştir.

1711 Prut Seferi öncesi de bir “serdar” krizi yaşandığını haber veren Hasan Ağa, devrin Sadrazamı Baltacı Mehmed Paşa’nın ordunun başında gitmek istemediğini, kendisinin bu işin ehli olmadığı gerekçesiyle Padişah’tan affını istediğini ancak olumsuz cevap aldığını bildirmektedir¹⁹⁵. Bu büyük sefer için yeterli tecrübeye sahip olmayan Baltacı, Rus tarafının tüm ordusunu ve hatta Çar’ını dahî ele geçirebilecekken, zayıf bir antlaşmaya razı olmuştur.

Esirî’ye göre serdarının sû-i tedbiriyle kaybedilen diğer bir muharebe de, Sadrazam Silahdar Ali Paşa’nın da şehit düştüğü Petrovaradin Savaşı’dır. Mora Seferi’nde elde edilen başarılar neticesinde gurura kapılan Ali Paşa’nın Padişah’ı

¹⁹³ A.g.e, 365b-366a.

¹⁹⁴ A.g.e, 366a.

¹⁹⁵ A.g.e, 374b-375a.

itimad ettirdikten sonra Avusturya üzerine sefere çıktığını; seferin öncesinde ve sefer esnasında tecrübeli devlet ricali yerine müneccim ve dalkavukların sözlerine itibar edip sonunda kendisinin de şehit düştüğünü naklettiği bölümler ilgisi ve önemi nedeniyle aynen alıntılanmıştır:

“Vezîr-i A‘zam Ali Paşa hazretleri bir gayûr ve gazûb âdem olmağla nâmına sebb olan ba‘zı nâ-sezâ kelimâta tahammül edemeyip hâh u nâ-hâh Pâdişâh-ı âgâh hazretlerini i‘timâd ettirip sefere izn-i Hümâyûnları oldukda gelen nâmenin redd-i cevâbına huşûnet üzre ba‘zı kelimât tahrîr olundu derler. Zîrâ Mora seferi fethinde Vezîr-i A‘zam Ali Paşa hazretleri Serdâr-ı azîmü’ş-şân olup eyyâm-ı kalilde bunca vilâyet feth olduğunu baht-ı Pâdişâhîden bilmeyip kendinin re’y-i sâibinden bilmekle nev‘â tab‘ına gurûr ârız olduğundan mâ‘adâ ehl-i nücûma ve müdâhene-gûy rü’yâ-i kâziblerine i‘tibâr ve rağbeti olmağla tabî‘atına muvâfık haberler ve murâdına mutâbık rü’yâlarla kendüyi kibr ü gurûrdan mürekkeb etdiler. Şöyle ki ba‘zı nücûm taslakçıları “ism-i şerîfiniz Ali değil mi? İster şarka ve ister garba git, size hiç mânî ve mezâhim yokdur” deyip ve ba‘zı zerrâk suret uğrileri dahî evvelki nusretlere kıyâsla pişîn söylemiş ve kerâmet sâtmış bulunayım deyû yalan rü’yâlarla envâ‘-ı kezîbi müşt Emil tezkirelerle feth u nusreti tebşîr edip ve hatta ba‘zı tezkirede “benim Sultânım sefere azîmetiniz mukarrer, işbu senelik bayrâm namâzını Budim’de kılıp kanâ‘at idesiz. Sene-i âtîde Beç’e varırsız. Rü’yâmızda Rasûlullah aleyhisalâtü vesselâm böyle beşâret buyurmuşlardır” deyip ve ba‘zılar dahî bir musanna‘ rü’yâ ile bir arz-ı hâl yazıp mukarreb-i Sadr-ı Âlî olanlardan bir dostunun yediyle verdirip “Sultânım falan yerde müzennih bir du‘âcınız var, şöyle bir rü’yâ görmüş manzûr-ı şerîfiniz olsun. Bu kulunuza verdi. Niçün kendiniz götürmezsiniz dedim. Ânların şimdi gâile-i azîmeleri vârdır, dâim لاوقات (?) du‘âları üzerimize vâcibdir. İnşâallâhu te‘âlâ feth ve nusretle avdetlerinde mübârek bâde(?) vâırız. Bunu şimdi i‘lâmdan murâd elem üzre olmamaları içündür dedi” deyip ve ba‘zı mukarrebler dahî hoş geçmek için dâimâ müdâhene ve tabî‘at-gîrlük etmeleriyle ol dahî beşeriyyet hasebiyle gurûra düşüp kadîmü’l-eyyâmdan beri ayârı ma‘lûm böyle bir kavî düşmanı çeşm-i gûşuna almayıp Belgrâd’a vârdıkda askerin gerisi ve cebehâne ve tophâne ve Tatar gelmeden ve düşmanın ahvâlini tecessüs edip meşveret etmeden ba‘zı cenk ahvâlini ve düşman ayârını bilmez fuzûl ve nâdân mukarrebler ta‘lîm ve tahrîkiyle Belgrâd kal‘asından

birâz cebehâne ve top çıkarıp Varâdin kal'asına ilgâr edip gider. Belgrâd'a on iki saattir.

Ve ol gün düşman dahî karşı taburundan biraz asker geçirip bunlar ile biraz cenk eder ki askerin hareketini bilip ve dil ala. Ve birâz çerhalaşıp ve ba'dehû za'f gösterip karşı taburuna geçer. Ve ol müdâhene-gûlar; "gördünüz mü Sultânım halkın tevâtür edip Nemse şöyledir ve böyledir deyû pâye verdikleri bir gün cenge kâdir oldu mu?" deyip ol dahî kerhen umûm cengi kıyâsıyla dahî ziyâde gurûra düşüp Varadin altına konup ve at üzerinde kal'ayı gördükde "Varadin kal'ası dedikleri şu mudur? Şu şu" deyû elini dizine urub tahkîr eder. Ol ise toprağa berâber olup hemân iç kal'ası kuleleri görünür. Ve asker metrise girmek emr eder. Ol vakt Yeniçeri Ağası olan Hüseyin Paşa "Sultânım te'hîr buyurun. Evvel tabur ahvâli bir taraf olsun. Ve ba'dehû kal'a muhâsara olsun" dedikte "tabur mikdârını bildi ve firâr etdi ya" der. Hüseyin Paşa dahî der ki "eğer bizim bildiğimiz ve cenk ettiğimiz Nemse ise askeri bu kadar olmayıp ve cengi böyle değildir. Asker metrise girip ve iki bölük olsun deyû ettiği değildir" dedikte "senin bizim mülâhazalarımıza aklın ermez, yektâlığın vâr, yoksa şimdi seni katl ederdim. Hayde durma, var Yeniçeriyi metrise ko" diyû âzâr etmekle ol dahî varıp Yeniçerileri metrise kor. Ve düşmanın dahî murâdı bu olup ve aldığı dillerden haber alır ki henüz askerin gerisi ve Tatar ve cebehâne ve tophâne tekmîlen gelmediğini ve cümle ahvâli haber âldıkda gece ile cümle askerini ve toplarını köprüden geçirmeğe başladıkda ol tarafda karavulda olan Türk Ahmed Paşa düşmanın köprüden umûmen geçtiğini ve çokluğunu haber verip "tedârik üzere olup gâfil olman" deyû i'lâm etdikde düşmana mukâbil olup yol vermeyesin deyû fermân oldukda ol dahî düşman çoktur, bize asker ve top gönderin" diyû pey der pey âdemler gönderir. Kethüdâsı paşaya buluşturmayıp "Türk'ün gözü korkak olup böyle tevâtür eder. Amma Efendimiz âdemi katl eder. Hoş imdî vârin falân paşaya ve falân paşaya söylen, Türk Ahmed Paşa'nın yanına varsınlar" deyip tekrar Ahmed Paşa'dan âdemler gelip "küffâr alayların düzüp üzerimize geliyürür. Bizim âna cevap verecek hâlimiz yoktur. Umûmen asker ile gelip irişesiz" dedikte "ânın kaydı görülüp paşalar ta'yîn olunmuştur" deyû cevap verip kendisi çadırında birkaç tabî'at-gîr ibn-i vakt vâcibü'l-katl yarâmaz mukarreblerle ve münecim-i kâzibleriyle oturup düşmanın firârına iki sâ'at ve bir sâ'at kaldı diyû hayâl hülyâ ederler. Ve âkıbet düşman

üzerlerine gelip Ordu-yı Hümâyûn'a bu kadar âdemler gönderdik, umûmen asker ve Sancâğ-ı Şerîf'le şimdi gelirler” deyû gayret edip düşmana mukâbil olurlar. Amma hâlden Serdâr-ı Ekrem hazretlerinin haberi yok. Ve kethüdâsı dahî cenk ahvâlinde mübtedî. Ol müneccimler sözleriyle “kâfirin ne haddi var ki Efendimizin üzerine gele. Tevâtür ederler. Amma ihtiyâten paşalar ta'yîn eyledik. Şimdi kâfirler bozulup giderler” deyû usturlâba bakıp “hâ işte bozulmağa cüz'i kaldı” derlerken Türk Ahmed Paşa ve Mısır Beği Mehemed Paşa cenkde düşüp ve yanlarında olan asker bozulup, bozgun asker dökülüp gelip ve ardlarından düşman dahî Ordu-yı Hümâyûn kenarına gelince Vezîr-i A'zam'a asker bozulmuş demeğe cür'et etmeyip ve âkıbet mukarreblerden biri “Efendim şu tarafa bir nazar edin” der. Ayağa kalkıp baktıkta asker bozulmuş ve düşman orduya girmiş. Hemân ata binip Sancâğ-ı Şerîf yanında olan biraz asker ile düşmana karşı varıp, iş fenâya vardığı ma'lûmu oldukda elinde gaddâre “bre şu sarı kâfiri bulun, katl edeyim” der. Amma hitâb kime olduğu ma'lûm değil. Zîrâ Ali Paşa'ya “şu şöyle olur ve bu böyle olur deyû söz söylemeğe mukarreb üç âdem idi ki biri Kethüdâsı ve biri Defterdâr Mehemed Efendi ve biri Reis(?) Mustafa Efendi idi ki üçü de sârı idi. Ve ol vakt düşman dahî orduya girip ve Serdâr-ı Ekrem hazretlerine bir kurşun isâbet edip zümre-i şühedâyâ mülhak olur. Rahmetullâhi aleyh. Bu Fakîr ol seferde bile değil idim. Lâkin naklim ol seferde mevcûd olan âdemlerden olup hilâfı var ise “el-uhdetü ale'r-râvî”.¹⁹⁶”

Müellifimiz naklettiği tüm bu hadiselerde askerin sayısı ve donanımı ne seviyede olursa olsun başındaki çobanların, yani başta serdar olmak üzere tüm asker başlarının onları doğru yönlendirmediği sürece başarının gelmeyeceğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca tecrübeli emektarlarla meşveretin önemine de dikkat çekmekte ve bu hususta müspet ve menfi örnekler de aktarmaktadır.

Esirî'nin komutanlara nasihatlerde bulunduğu “Nasayih-i Serdâr u Asker” başlıklı bölümde konumuza dair önemli tespitleri yer almakla birlikte, bu bölümün tamamı transkribe edilip çalışmamıza dâhil edildiğinden burada değinilmemiştir.

¹⁹⁶ A.g.e, 377a-378a.

3.4. Komutanlara ve Askerlere Nasihatler

Cebeciler Kethüdâsı Hasan Ağa, eseri boyunca gözlemlerini, hatıralarını ve tespitlerini aktardıktan sonra, ordunun içinde bulunduğu kötü durum ve özellikle Avusturya karşısında yaşanan başarısızlıklara çözüm niteliğinde bazı tavsiyeler içeren bir bölüm kaleme almıştır¹⁹⁷. Bu bölümde eserinin içerisinde bahsettiği ve sonuna eklediği asker nizamını gösterir plan çerçevesinde Avusturya ordusu karşısında nasıl bir tertip üzere durulması gerektiği, düşmanın zaaf anlarının tespiti ve bu anlarda hangi usullerle saldırılmadı icap ettiği gibi konularda bilgilerinin aktarmaktadır.

Kur'an ayetleri ve Hadisler ışığında savaşın hususiyetleri ve yöntemleri hakkında bilgiler aktaran Esirî, değişen savaş taktikleri ve aletleri hakkında da akılcı tespit ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Savaşın farklı safhalarında lazım olacak olan harp aletlerini sıraladığı kısa bir bölümle noktalandırdığı "Nasâyah-i Serdâr u Asker" kısmı önemi ve ilgisi nedeniyle bütünüyle aktarılmıştır:

Nasâyah-i Serdâr u Asker

Hak Subhânehû ve Teâlâ Hazretleri işbu dünyada her şeye bir sebep halk eyleyip düşman ile muhârebe ve mukâtele için dahî âlât-ı harbi sebep ve esbâbına tesebbüt etmeliği emr, düşmanın kesret ve kuvveti malum oldukça metrise girmek Rasûlümüz fahrü'l-alemîn sallallahu Teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerinden sünnet olmuştur.

Ve dahî Kur'an-ı azîmü's-şânda **فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ** "وَشَاوِرْهُمْ"¹⁹⁸ emri üzere sefer vukûunda umur-dîde ve kâr-azmûde ihtiyarlar ve âlimler ile iktizâsına göre gizli ve âşikâr meşveretten hâlî olmamak umûr-ı azîme ve mühimme-i seferiyyedendir. Zîrâ saltanat umûrunda padişahlara hiç seferden

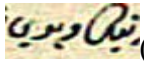
¹⁹⁷ Bu bölüm yalnızca Hekimoğlu nüshasında mevcuttur.

¹⁹⁸ "İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et" mealindeki, Âl-i İmran Suresi 159. Ayetten bir parça.

muazzam ve muğlak ve muhâtara ve mahzurlu bir şey dahî olmayıp ve bâ-husûs meydan cengi ola, meydan hangi tarafta kalır ise memleket ânındır. Bir seferde yüz kal'a almaktan düşmanın askerini bozmak yeğdir.

İmdi böyle bir sefer vaki oldukta cemi' ricâl ve nisâ ve âmme-i Müslimîn üzerlerine kimine vücûd ve kimine mal ile muavenet ve gazâ etmek farz-ı ayn ve bazen kifâye olup ve hiç mal ve vücûd ile gazâ ve muavenete iktidârı olmayanlara asâkir-i İslâm'ın nusreti niyeti ve ricâsıyla nâfile savm ve salavât ve tasaddukât (نزوات)? ve duâ ve niyâz eylemek dahî muavenet-i gazâdan olup ve bu babda “ وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ ¹⁹⁹ buyurulup ve nice âyât-ı kerime ve ehâdis-i şerîfe vardır. Tahrir olunsa tavîl iktizâ eder. Gayret-i İslâm'ı olana bu âyet-i kerime tenbîhi kifâyet eder.

Gelelim erbâb-ı meşverete, her ihtiyara riâyet ve hürmet eylemek lazımdır. Amma sefer umûrunda her ihtiyar dahî meşverete layık ve sezâ değildir. Zîrâ her umûrda ve her sanâyi' ve bedâyi'de çok ihtiyar vardır ki yaşı şeyhûhete ermiş ve belki dahi ileri geçmiş amma içinde bulunduğu umûrun akval-i vasıl ve münhasından bir şey fehm etmeyip ömrünü heman kendinin rahatı ve hayvan gibi vech-i maişeti umûruna sarf edip mahallinde hall ü akde ve bir hayırlı şey ihtirâma ve tedbîre isti'dâdı yok; böylelerin heman ihtiyarlığına ve kaba ve köse ak sakalına riâyet ve hürmet olunup meşveret-i sefere layık ve sezâ değildir. Zira sefer umûru ve cenk ahvâli gâyet dakik ve rakik ve muhâtara ve mahzurlu umûr olup kıyâfetine ve uzun ve kaba ak sakalına ve kelle ve kulak ve vecâhetine bakıp da anın sözüyle amel etmede ziyâde teemmül ve ihtiyât lazımdır, el-hazer!

Ve yine her umûrda nice genç âdemler vardır ki âlim ve ârif ve âkil ve müdebbir ve az zamanda çok germ ü serd görmüş ve ilm ü irfânla (?) fehm etmiş böylelere umûr ihtiyarı denilip her umûr amele ve meşverete layık ve sezâdır.

¹⁹⁹ “Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın” mealindeki, Bakara Suresi 195. Ayetten bir parça.

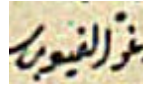
“لكل مقام مقال ولكل عمل رجال” buyurulduğu üzere her makâmın bir sözü ve her amelin bir ricâl-i mesâlih-sâzı umur-ı mühimme ve şurût-ı azîmedendir. Mısra‘:

“Câhilin beği olmadan ârifin olsun kulu

Zîrâ bin câhil değer âlimin her bir kılı”

denildiği üzere yüz yaşında câhilden yirmi yaşında âlim her umûr ve meşverete evlâdır. Ve bu bâbda Kur’a-ı Azîmü’ş-şân’da “ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا”²⁰⁰ buyurulmuştur.

Ve dahi sefer vukûunda serdâr-ı azîmü-ş-şân olan devletlüye ve sâir askerbaşlarına lazım olan budur ki; “الانسان عبید الاحسان”²⁰¹ buyurulduğu üzere mümkün olduğu mertebe elleriyle, “من عذب لسانه كثر اخوانه”²⁰² buyurulduğu üzere dilleriyle askeri celb kılıp kendilerden mahbûb eylemek menâsik-i seferin evvelidir. Ve dahî

sefer vukûunda askerin kesretine ve mühimmât-ı sâirenin vefretine serdâr-ı ekrem olan devletlü dâima naks(?) edip “düşman kavî men zaîf / yâ İlâhe'l-alemîn senden meded” deyû bu kelâmı vird-i zebân edinip ve düşmanın kesret ve vefreti vukûunda dahî me’yûs olmayıp “الاية”²⁰³ bu âyet-i kerîmeyi okuyup ve Rasûl-i Ekrem sallallâhu Teâla aleyhi ve sellem hazretlerini şeffî‘ edinmek mübarek ve meymûn olup Hak Subhânehu ve Teâlâ Hazretleri azı çoğa ve zayıfı kavî üzerine gâlip ve mansûr ve muzaffer edegelmıştır.

Ve bundan böyle aşağıda resm ü tertîb olunduğu üzere bazı asker ahvâline ve cenk umûruna ve tedbîr ve tedârikine bu Hakîr’in mâlumu mertebe münâsîp olan tedbirâtdan ve askere talîm ve telkîn edecek şeylerden ve düşman ahvâlinden bir miktar tarîf ve takrîr edelim. Zîrâ şimdiki meydan cenkleri ve kal’a muhâsaraları ve

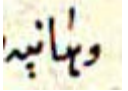
²⁰⁰ “Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi... emreder” mealindeki Nisa Suresi 58. Ayetten bir parça.

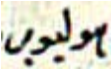
²⁰¹ “İnsan ihsânın/iyiliğın kulusdur/kölesidir” manasında özlü söz.

²⁰² “Dili tatlı olanın kardeşi/ahbabı çok olur” manasında özlü söz.

²⁰³ “Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Allah sabredenlerle beraberdir.” mealindeki, Bakara Suresi 249. Ayetten bir parça.

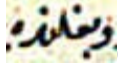
kal'alık binâ ve tabyaları tarz-ı âhara tebdîl ü tahvîl olup evvel zamana kıyâs olunmaz. Ve bâ-husûs bu Nemse ve Engürüs'ün cengi k'adimü'l-eyyâmdan beri cümle milelden şedîd ve ateş-bâz ve hîle-sâz oldukları meşhûr ve malûmdur. Böyle olduğu halde Nemçe taburu mukâbelesinde metris almak ve yâhud açıkta alayı bağlayıp cenk eylemek iktizâ ettikte hiç bu tertîbden münâsip ve ma'kulü ve müveccehi olmayıp şurûtu ve iktizâsı dahî budur ki halk dahî gayrete düşüp cenk ede. Ve aşağıda tahrîr ü resm olduğu üzere yemîn ve yesârda tertîb olduğu üzere her kola piyâde ve süvâri ve top ve humbara ve sâir mühimmât-ı lâzımleri hâzır ve âmâde ve tevzi' ve taksîm olunup yemîn ve yesârda bir kolun askeri kavî ve mühimmâtı kesîr ve bir kolun askeri zayıf ve mühimmâtı dahi kalîl olmayıp kâffeî mîzân gibi müsâvî ve her zümrenin askerlerinin ta'dâdına ve tahammüllerine göre hadd ü hudûd ta'yîn ve herkes evvel oldukları yerde sâbit kadem olup zabt eylemeleri bâbında muhkem tenbîh ve te'kîd ve va'd ü va'îdler ile cenge tergîb ve tahrîs olunduklarında timur kal'adan metîn bir şey olup nusret ve fırsat askerin a'mâl ü ef'âline göre hazreti Allâh'ın lütf u keremine mevkûf bir iştir. Ve resm ü tertîb olduğu üzere sahîh mevcûd bin âdeme bir metris ve her iki metrisin mâ-beynine bir

kapı-yı âlî koyup ve iki metris bir kol olmak üzere üzerlerine bir paşa serdâr ta'yîn oluna ki atlı iktizâ ettikte ol kolda hâzır ve mevcûd bulunalar. Ve kapı çok olduğunun fâidesi budur ki tabur muhârebelerinde İslam tarafından düşman üzerine yürüyüş etmek olmadığı halde ekseriya düşman yürüyüverir. İslam metrislerinden atılan top ve tüfeng ve humbara atışlarına tahammül edemeyip gerilemek ve alayları çalkanmak vâkî' oldukda alâmet-i zaaf ve inhizâm olup işte Nemse üzerine yürüyüş etmeye fırsat vaktinin biri budur. Ve bu mahal cenk atlıya düşer. Hemen ol mahal göz açtırmayıp her gürûh ta'yîn oldukları kulların metris kapılarından

 (hûlayıp?) ve her kapıdan sel gibi akıp ân-ı vâhidde kırk elli bin atlı mürûr edip varıp yine taburuna girmeden düşmana kılıç komak mümkün olur inşaAllâhu Teâlâ. Zira Nemçe üzerine yürüyüş her taraftan umum üzere olmaya muhtâcdır ki bir yerden bir yere imdât etmeye eli değmeyip ve varıp yine taburuna girmeye vakti ve fırsatı olmaya.

Bu dahi ma'lûm ola ki küffâr İslam askerinin yürüyüşünden ziyâde havf ve ihtirâz etmeğin ol ecluden fırsat gözetip mukaddem yürüyüş etmeye sa'y ü ihtimâm eder. Ve yürüyüş etmesi dahî iki vakittedir. Biri ale's-seher ve biri ba'de'l-asrdır ki ol vakit halk ta'am gâilesi ve atlarına dahî tımar ve su ve alık ve otluk gâilesiyle perâkendelik ve gaflet vakti olduğundan ma'adâ ol vakte değin herkes at üzerinde veyâhut atı eğerli ve likâmlı, atının yanında hazır durmağa muhtâc olmağla kendine ve atına bir yorgunluk ve açlık vakti olmağla fırsat gözetip ekseriya ol vakitte yürüyüş eder. Ve hem "işte geldi yürüyüş etti!" sadası müvehheş(?) ve havf-nâk olup ve dahî "baskın basanıdır" deyû kadimden meşhûr ve mücerreb kelâmdır. Lâkin düşman üzerine yürüyüş etmeye fırsat gözetip ve kavî tedbîr ve tedârik ile ve zabîtan ziyâde teemmül ve ihtiyât üzere olmaya muhtâcdır ki asker gerilemek olmaya(?). Zîrâ Nemçe alayların düzüp ve top ve humbara ve çarh-i feleklerin düzüp ve düşmanı geleceğini sezip haberdâr oldukda önünden bozulması az vâkî' olup ekseriya konup göçerken veyâhut bir köprü veya su veya bir batağı kimi geçip ve kimi geçer iken veyâhut ilerisinden cenk gösterip taburunun gerisinden ardısına asker yürütüp basmakla gâlip olup ve gerisine asker yürütmenin vaktini ve tedbîrini aşağıda ta'rîf ederiz. Önünden fırsatı ol zamandır ki İslam metrisleri üzerine yürüyüş ettikde avn-i Hakk ile metrislere zafer(?) bulamayıp gerilemek ve alayları çalkanmak vâkî' oldukta mahall-i fırsattır. Zîrâ metrislerinden çıkmış ve top ve humbara ve çarh-i feleklerinden ayrılmış bulunur. Lâkin bu ahvallerini ol vakit fark edip ve hemân göz açtırmayıp umûmen yürümeye muhtâcdır ki varıp yine taburuna girmeden içlerine kılıç karışa. Ve avn-i Hakk ile içlerine kılıç girmek müyesser oldukta hod gayrı iş bitip cenkleri dahi kalmaz. Bu ahvâlleri meşhûrdur. Zira Nemçe'ye böyle biz zaaf ve bozulmak vâkî' oldukta cümlesi birden bırakıp gitmezler, hemen yine alaylarıyla kıcın kıcın(?) cenk ederek teennî ile geri çekilirler. Ama işte bu mahal ekser nizamları bozulup ve taburlarından ayrılmış bulunurlar. İşbu mahal fırsat vaktidir. Ve malum ola ki bin seksen tarihine gelince asker dört sınıf idi. Biri bu idi ki Padişah'tan ve sâir zabîtlerden korkup ve hicâb edip cenkte ve sâir umûrlarda söz tutup istihdâm olurlardı. Ve biri dahî oda ve bayrak gayreti çekip ve akrân gayreti çekip cenk ederlerdi. Ve bir bölüğü dahî ne havf ü recâ kendi karîhasından ve gayret-i dîniyesinden "fi sebîlillah gazâ sevâbına nâil olayım ve eğer şehîd olur isem hod Hak Teâlâ'nın Kur'ân-ı azîmü'ş-şânda cennât-ı âliyâtta va'd ettiği eltâf-ı aliyye ve ni'am-

ı celilesine nâil olayım” deyû cenk ederlerdi. Ve biri dahî “düşmanı bozup ve ilerde bulunup mâl-i ğanâimden bir şey alayım” deyû cenk edip fi zamâninâ askerde bunun dördü dahi ma’dûm olmuştur. Ve bu dahî ma’lûm ola ki nizâmı umûr-ı mühimmeden olanın biri dahî bayraktır. Zîrâ eğer dost ve eğer düşman cümlenin nazarı bayrağa olup asker bir sürü koyun ve bayraktar kösem ve zâbitân çobana teşbîh olunmuştur. Kösem ileri yürümedikçe koyunlar dahî yürümezler. Lâkin kösemi dahî ileri ve geri yürütmek ve zararlı yerlerden men edip ve nifa‘lı yerlere sürmek çoban elindedir. Böyle olduğu halde zâbitler müdebbir ve sâhib-i rey ve bayraktarlar gâyet gürbüz ve bahadır cenk görmüş yarar ve namdâr ademlerden olmaya muhtâcdır ki ileri yürümek

iktizâ ettikte sağ elinde kılıç ve sol eli (?) bayrak şîr-i jiyân gibi yürüyüp ve durmak iktizâ ettikte yerinde metîn ve müstahkem duvar gibi dura. Bayrağa raġbet ve itibâr eylemek lâzıme-i mühimmedendir. Zîrâ sefere gitmek iktizâ ettikte Rasûlümüz fahru’l-alemîn sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellem hazretleri bayrağı mübârek elleriyle ashâb-ı kirâmın bahadırlarından birine verip ve sebât-ı kademine tenbîh buyururlardı. Mahsus bayrak verdikleri çoktur. Vahy ile vermek dahî vâkî‘ olmuştur. Ve hattâ “ يَا أَنْفِرُوا خِفَافًا ”²⁰⁴ ve dahi “ أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ ”²⁰⁵ âyet-i kerîmeleri nâzil oldukta Uhud gazâsı meşveretinde İbn Ümmü Mektûm hazretleri “yâ Rasûlallah! Alemi ben kuluna ihsân eyle, zîrâ alemdar olan yerinde sâbit kadem olmak gerektir. Alem birinden geri çekildikte askerin inhezâmına bâis olur. Ben âmâyım, düşmanın hamle ve hücûmunu göremem. Şehîd olunca yerimde sâbit kadem olurum” dedikte “siz duâya meşġûl olun” deyip Sancâk-ı Şerîfi Mus’ab hazretlerine verip İbn Ümmü Mektûm hazretlerini Medîne’de kalanlar üzerine emîr nasb ve ta’yîn buyurdular. Ve şimdi ise heman ibtidâ sefere gittiği sene eline bayrak verirler. Ve bayrak sâhibi olanlar dahî mahall-i muhârebede istediği yerde gezip ve çadırlarında zevk u safâ ile yatarlar. Bayrak sâhibi olanlar çorbacı ve bölükbaşı ve serdengeçti ağası ve sâirler her kim ise ol bayrak altına memur ve neferât üzerlerine serdâr makâmında olup cenk mahalline varmazdan

²⁰⁴ “Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a yardım ederseniz (emrini tutar, dinini uygularsanız), O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır.” mealindeki Muhammed Suresi 7. Ayeti.

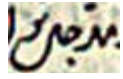
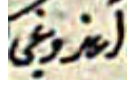
²⁰⁵ “Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın.” mealindeki Tevbe Suresi

41. Ayetten bir parça.

mukaddem gündüzlerde ve ba'de'l-mağrib neferâtını cem' edip, “yoldaşlar! Malûmunuzdur ki biz küffâr ile cenge gideyürürüz. İnşâAllâhu Teâlâ cenk mahalline vardığımızda bayrağınız altından ayrılmayıp ve düşman üzerine yürüyüş oldukça sâirlerden geri kalmayıp bir miktar ilerice bulunmaya sa'y edelim ki sâirlerden on hatve ileri bulunanı cümle gördüğünden maadâ düşman dahî dahi görüp ve eğer ol düşman sâirlerden bozulmak müyesser olursa dahî “felan bayrak cümleden ileri idi, düşmanın bozulmasına onlar sebep oldu” deyû nâm sizin olup dünyada memdûh-ı âlem olursuz. Ve padişaktan ve sâirlerden azâm in'âm ve ihsân ve terakkîlere nâil olursuz. Ve avn-i Hakk ile düşman bozulduğu halde hemân önünüze gelen şeye veyâhud kelle almak ve bahşîş almak sevdâsına düşmeyip hemân düşman çadırlarının çak gerisine seğırtip bir hazîne çadırı veya obası zabt edelim ki cümlemiz tok doyum oluruz. Zîrâ düşmanın her ne kadar mal ve hazînesi var ise geride çadırlarında ve obalarında olur. Ve bizde dahî böyledir, ileride cenk edenlerde bir şey yoktur. Faraza bir kelle alıp bahşîş için geri döndükte verecekleri bir altın, amma ileri gidip çadırlarına vardıkta altın ve gümüş ve kumaş ve güzel oğlan ve avrat ve kız dahî alırsınız. Ve hem nâm u şân kazanırsınız” deyû cenge terğîb ve tahrîs edip ve cenk mahallinde sâhib-i bayrak olan bir an bayrağı altından ayrılmayıp ve hîn-i muhârebede bayrağının sağ tarafında ve odabaşısı sol tarafında durup ve aşçısı(?) teberi omzunda karakollukçular ile neferâtı sürüp sâhib-i bayrak olan “yürü bayraktar! Koman yoldaşlar! Gayret mahalli ve cennet günüdür. Bakın bayraklar sizden ileri gitti, erişelim ve geçelim. Eğer geri kalırsanız sonra sizi mashara edip gezdirmezler. Bayrağınızın ve kendinizin ırzını alçak etmeyin!” deyû gayret vermeye muhtâcdır ki neferât dahî gayret ile cenk edeler. Ve şimdi ise bayrak sâhiplerinin ekseri mübtedî ve nâ-ehil ve asla cenk görmemiş âdemlerden olup, cenk günü “bayraktar göreyim seni! Bayrağın kaytanını çöze ko. Sarıktan çıkarıp koynuna komağa kolay olsun” diyû tenbîh ve te'kîd ederler. Ve hîn-i muhârebede mübtedî olduğundan nâşî neferâtı “şöyle edin ve böyle edin” deyû gayret vermek değil neferât ardına sinip ve akli mütelâşî oldukça ol mahal neferât ne iş görecektir? Sefer demek cenk demektir. ²⁰⁶“الحرب خدعة” buyurulduğu üzere cenk askeri terğîb ve ta'lîm ve tedbîr ile ve fırsat gözetip düşmanı aldatmakla olur. Yoksa hemân gözü gördüğü yere

²⁰⁶ “Savaş hiledir/aldatmacadır” manasına gelen Hadîs-i Şerîf.

basıp ve aklına geldiğini işlemekle olmaz. Bu ise zâbitânın re'yi ve tedbîrine ve hall ü akdine mevkûf bir iştir. Ve bâ-husûs şimdiki cenkler evvel zamâna kıyâs olunmaz hîle ve tedbîre muhtâc olmuştur. Zîrâ bir âdem her ne kadar yarar ve bahadır olsa iki ve üç veya beş adem ile anca cenk edebilir. Amma asker içinde bir müdebbir yüz bin âdeme beraber sayılır. Ve çok vâkî' olmuştur ki bir zayıf asker bir kavî düşman elinde zebûn ve mağlûb ve me'yûs olmuş iken bir sâhib-i re'yin tedbîriyle ol kavî düşmanı üzerine gâlip ve mansûr ve muzaffer olagelmıştır. “Bin işçi ve bir başçı” deyû atalardan kalma mücerreb kelam ve durûb-ı emsâldendir. Ve şariatımızda âmâlara ve elsizlere ve ayaksızlara ve pîrlere ve avratlara katl câiz değil iken, sâhib-i tedbîr ise katl câiz olur. Ehl-i tedbîrin hürmeti ve kadr u kıymeti bundan malûm olur. Bu dahî malûm ola ki kal'a muhâsarası meydan cenkine kıyâs olunmaz. Kal'aya kapanmak zaaftan nâşî olup eğer mukâvemete iktidârları olsa taşra çıkıp düşmanlarını men u def' edip kal'a içinde ol zahmet ve sefâleti çekmezlerdi. Ve eğer taşradan imdât gelip düşmanı men ü def' etmezler ise ol kal'a polattan olsa dahî halâs olması az vâkî' olmuştur. Nazar ve itibar meydan askerine olmağın padişahlara hiç meydan cengi kadar muhâtara ve mahzurlu bir şey dahî yoktur. Zîrâ meydan

cengi hemân bir (?) teraziye benzeyip, bir kıldan (?) gibi cenkte dahi bir cüz'î şey bahâne olup beş kere yüz bin askerinin bozmasına ve bozulmasına bâis bir âdem olup ve bir cüz'î şey vâkî' ve bahâne olur. Netekim bin doksan altı tarihinde serdengeçti îcâdı(?) senesinde Estergon altında küffâr ile mukâtele günü bir dumanlıca gün idi. Serdengeçtinin birinin ağız ve veznesi ateş alıp ve kaba veznesinde dahî barut dolu olup ve kesesinde dahî vâfir fişengi var imiş. Ağız veznesi ateş aldıkta ve kaba vezne ve kesede olan fişeklere dahî sirâyet edip ateş aldıkta acemî halk yakînide olanlar “kâfirin lağımı var imiş” deyû ürküp ve sâirler dahî aslını bilmez ürküp ve bir dahî söz anlatmak mümkün olmayıp böyle muazzam askerinin bozulmasına bir âdem sebep oldu. Ve Melek İbrahim Paşa ol sene serdâr idi. Bu inhizâm töhmetiyle bilâ-cürm katl olundu. Muhârebe günlerinde zâbitlere lâzımdır ki neferâtına “yoldaşlar, tamâ' edip yanınıza çok barut alman. Hemân on fişek kadar yeter. Zîrâ muhâtaradır” diyeler. İmdî seferde askerinin bozmasına ve inhizâmına sebep ibtidâ bir âdem olmağla sefere giden her âdeme lâzımdır ki asker-i İslam'ın nusretine bâis-i evvel ve sebep olmağa sa'y u ihtimâm eyleye. Ve bu ol

gâzidir ki meydan cenginde sâirlerden birkaç adım ileri gidip veya bir kal'aya yürüyüş oldukça cümleden mukaddem ol kal'aya her kim girer ise fethe ve nusrete bâis-i evvel olup âhîrinde bunlara olacak lütuf ve ihsânın nihâyeti olmayıp ve cennete dahî cümleden mukaddem peygamberler ile ma'an girseler gerektir. Amma ıyâzen billâhi Teâlâ muhârebe günü cümle askerden mukaddem her kim geri kaçarsa ise askerinin inhizâmına bâis-i evvel ol olmuş olup ahrette bunların dâvâcıları Hz. Allâh ve Habîbullâh olup mekanları esfelü's- sâfilîn ola gerektir. Neûzübillah min gadabillah. Ve malûm ola ki yevm-i mahşerde halkın hesâbı görülünce elli bin yıl geçip mürûr etse gerektir deyû rivâyet olunup Hz. Allâh aşkına ve din gayretine sıdk-ı hulûs ile gazâ edenler ve şehîd olanlar cennet kurbunda başka bir gürûh olup kanlı kılıçları dizlerinde "falan gazâda ben kâfiri şöyle çaldım ve böyle katl eyledim" deyû birbirleriyle söyleşip ve iftihâr edip böyle zevk u safâ ile mahşer hesâb ve azâbını duymayıp, "ey gâziler ve şehîdler, buyurun cennete girin" deyû nidâ ettiklerinde "ya mahşer tamam oldu mu?" deyip cennete girseler gerektir. Gâzilerin ve şehîdlerin mertebesi ve kadr u kıymetleri bundan malûm olur. Velhâsıl eğer bay ve eğer gedâ sefere gidip de gazâ etmeye sa'y etmeyenler hemân orduyu kahd edip ve dîn-i İslâm'a ihânet ve hazret-i Allâh'a ve Rasûlullâha isyân ve muhâlefet etmiş olurlar. Zîrâ sefere gitmek mutlak gazâ etmek için olup meğser serdâr-ı ekrem olan kendini karavul veya bir mühim umûr için tayin etmiş ola ve iki kâfirden bir Müslim ve üç yüz kâfirden yüz Müslim firâr etmek câiz ve gayret-i İslâm'a lâıyk ve sezâ değil iken üç dört kerre yüz bin âdem sefere gidip cenk ederiz deyû padişahı aldatıp ve bu kadar beytûlmâl-i Müslimîni sarf ve telef ettirip de ve mahal yerine varınca hod mürûr ve ubûr ettikleri vilâyetleri çiğneyip gadabullahdan halk olmuş çekirge askeri uğramışdan beter edip de cenk yerine varıldıkta işe yarar ve sıdk-ı hulûs ile cenk eder on bin âdem bulunmaz. Piyâde askeri piyâde ve atlı askeri atlı gerek. Atlımız çürüyüp cenge yaramaz oldu. Ve piyâdemiz dahî ekseri Aydın ve Saruhan karbânı gibi atlı ve eşekli ve katırlı olup kırdâ ve bayırdâ ve ormanlarda davarları gâilesinde ve bazıları Tatar ordusunda ve kimi dahî ordu ve pazarda elinde terâzi ve belinde kantar ve kimi dahî büyük kapılarda ve gayretlerde kimi saka ve at oğlanı ve harbende ve seyis ve at oğlanı ve deveci ve aşçı ve karakollukçu ve çukadar ve sarrac ve içoğlanı nâmiyle her biri bir yere intisâb edip birkaç nev' taâm yağlı pilav ve semiz kebab yiyip çadırlarda zevk u safâ ile yatarlar ve cenk mahallinde bayrağı

قَبَاوِرُور

altında bulunup ve metristen ayrılmayanları “onlar (?)” deyû istihzâ ederler. Ve ser-kârde olanlar ve âlî mansıp zapt edenler “hod biz erbâb-ı cenk değiliz.” deyû cenge gitmeyip ve bu kadar âdemi dahî tevâbi’ nâmiyle alıkoyup kaba minder üzerinde çadır tınâbı ve eteği altında dürbin ile güyâ temâşâyâ bakarlar. Hak Sübhânehu Teâlâ Devlet-i Aliyye’yi dâim mansur ve muzaffer ve müeyyed eyleye. Orduyu Hümayûn’da kebîr ve sağîr otuz kırk bin çadır olur. Birer âdem kaldığı halde ne kadar bin âdem eder. Çadır vardır ki kırk elli ve dahi ziyâde âdem kalır. Böyle olduğu halde din gayreti ve nâmus-ı saltanatı bırakıp da kendi palas veya metâlini halâs için çadırdaki kalmak ve bu kadar âdemi alıkomak gayret-i İslama sezâ değildir. Rûz-i mahşerde Hazreti Allâh’a ve Rasûlullâh’a ne cevap verseler gerktir. Zîrâ Rasûl-ı Ekrem Sallallâhu Teâlâ Aleyhi ve Sellem Hazretleri saâdetle her ne kadar sefer(e) gittiler ise muhârebenin pek şedîd yerinde kendileri durup Ashâb-ı Güzîni cenge terğîb ve tahrîs ederlerdi. Böyle olduğu halde taraf-ı padişahîden sefere me’mûr olup gerek ulûfe ve tımar ve gerek erbâb-ı menâsıb olanlar serdâr-ı ekrem hazretlerinin karavul ve bâzı mühim umûr için mahsus ta’yîn ettiklerinden maadâ cümlesine gazâda bulunmak farz-ı ayn olup seferde mevcut bulundukta eğer müfti ve sadreyin ve ger kadı ve imam ve gerek küttâbân-ı dîvân sufûf-ı askerde maan bulunup cenge iktidârı olmadığı halde lisanla halkı cenge terğîb ve tahrîs ve sevâd-ı askerin kesretine bâis olmak dahi gazâdan olup farz-ı gazâyı edâ etmiş olur. Ve seferde bulunup da kendini ihfâ edip muhârebeye gelmeyenler Hak Teâlâ’nın emrine muhâlefet etmiş olup ve iki farzı terk etmiş olurlar. Zîrâ ²⁰⁷“انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا” buyurulup ve dahi “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ” ²⁰⁸ buyurulmuştur. Seferlerde kütür kütür(?) cenk olur. Çadırlarda dolu dolu(?) âdem, orduya sürücüler gönderirler. “Müslüman olan Sancâk-ı Şerîf yanına!” deyû nidâ ederler. Kimse ısgâ edip ve itaat eylemez. ²⁰⁹“انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا” âyet-i kerîmesinde azîm tenbîh ve te’kîd olup mânâ-yı şerîfi “ey Mü’minîn, cihâd edin.

²⁰⁷ “Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın.” mealindeki Tevbe Suresi 41. Ayetten bir parça.

²⁰⁸ “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de.” mealindeki Nisa Suresi 59. Ayetten bir parça.

²⁰⁹ “Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın.” mealindeki Tevbe Suresi 41. Ayetten bir parça.

Gerek âsân gerek güç, gerek pîrsi(ni)z gerek genç, gerek pehlivansız gerek kaltaban, gerek sahih u akvâsız, gerek marîz-i mahmi, gerek bînâ-yı a'mâsı(ni)z gerek ukala ve budala. Ve hiçbir şey altun ve akçe ve bağ u bahçe ve ehl ü iyâl ve mâl ü metâl ve örtü ve düşek ve oğlan ve uşak ve mansıb ve îtibâr ve cebr ü ihtiyârdan ve emsâlinden mâni' olunmaz demektir. Pes bu âyet-i kerîme farziyyet-i cihâd ammeye olduğuna delâlet-i kat'iyye olmağla, hattâ bazı kibâr-ı selef bi-hasebi'l-avârız rükûba adem-i kudretinden kendini bir tabut ile ma'rekeye götürmüştür. Bu mertebe size özr olmaz mı dediklerinde bu âyet-i kerîmeyi okuyup emrine imtisâl etmek lâzımdır, hitâb ammeye olup muhassıs yoktur demişlerdir. Ve bazıları dahi âmâ iken cihâdı terk etmeyip “Hak Teâlâ bizden “infirû” ile cihadı talep etmiştir. Cenge kudretim olmazsa kesret-i sevâda bâis olup ve hiç olmazsa guzâtın metâ'ların hıfz ederim” demiştir. Ve hazreti Mikdad gâyet mülehham idi. Kendisini mühimmât-ı cihâd tedârikinde gördüklerinde “bu mertebe size özr olmaz mı?” dediklerinde “edâ-yı farza özr olmaz” deyip “²¹⁰أَنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا” âyet-i kerîmesini okudu. Fî zamâninâ üç dört kere yüz bin âdem büyük mansıplar ve ağır zeâmet ve tımar ve vazîfe ve tâyinler ile gazâyâ gideriz deyip mahal yerine varıldıkta kimi “erbâb-ı cenk değiliz” deyû çadırlarında kalıp, ve kimi dahi “biz huddâm ve tevâbi'iz” deyip ve kimi dahî tebdîl-i câme ile kırdâ ve bayırdâ ve ormanlarda ve kimi dahi ordu ve pazarda alışveriş edip akçe kazanmada. “Niçin cenge gitmezsin?” denilse “ben askerî değilim, orducuyum(?)” deyip ve nice bin âdem dahî temâruz gösterip ve nice gedik sâhipleri dahî her birleri beş on ve yirmi ve ez'âfi mertebe âdem ile sefere gitmeye mansıbının ve gediğinin ve ze'âmet ve mâlikânesinin ve malının tahammülü var iken kemâl-i gınâsından ve dünyaya muhabbetinde(n) kapı dolaşıp Anadolu'da veya Rumeli'nde bir işe veya mansıba amel edip ol bahâne ile seferden kaldığından ma'adâ, ehl-i sefer neferâtta dahî tevâbi' nâmıyla böyleler ile nice bin âdem kalıp ve niceler dahî sefere gitmemek için Hacc-i Şerîfi bahâne edip ve kaydına şerh verdirip nice bin âdem dahî bu takrîb ile kalırlar. Muhassal, cenk mahalline varıldıkta bu kadar kerre yüz bin askerden on beş-yirmi bin âdem muhârebe yerinde ma'an bulunmaz. Onların dahî ekseri cenge yaramaz. Böyle olduğu halde yetmiş-seksen ve yüz bin cenk erbâbı düşmana mukâvemet mümkün olur mu? Ve nizâmı ehem bir ahvâl dahî budur ki

²¹⁰ “Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın.” mealindeki Tevbe Suresi 41. Ayetten bir parça.

“السفر قطعة من السفر”²¹¹ buyrulduğu üzere seferde zahmet ve meşakkat çekilmesi emr-i mukarrerdir. Ten-perv(er) ve muhannes ve alîl ve marîz âdemler işi değildir. Ve bu misilli âdemler öZRÜNÜ ihfâ edip “ben sefere giderim, cenk ederim” deyû yalan söylemek din ü devlete ihânet etmektir. Ve bu misilli âdemler hemân orduyu kahd edip ve halka teşvîş verip asker içinde mahûf ve mûvahheş güft ü gûlara ve ihtilâle bâis olmadan gayrı işe yaramazlar. Ve böyle âdemleri asker yazıp ve mansıb ve bayrak vermek lâyük değildir. Zirâ sefere gitmeden murâd cenk etmek için olup yoksa ulûfe ve ze‘âmet ve tımar ve mansıb îrâdını tekâ‘üd ve câmi‘ ve duâgûy vazîfesi gibi ekl etmek için değildir. Ve hem sefere giden âdem vâki‘ olan germ ü serdlere ve yağmurlara ve balçıklara ve açlıklara ve susuzluklara sabr u tahammül edip ve acz getirmeyip ve her ne hizmete me‘mûr olur ise edâsına vüs‘ı mertebe sa‘y u ihtimâm eyleyip ve muhârebe günlerinde bayrağı altında mevcûd bulunup “fi sebîlillah izzet-i dîn ü îmân ve tahkîr ü tezlîl-i küfr ü tuğyân” kastı ve niyetiyle sa‘y edenlere ve şehîd olanlara Hakk Subhânehû ve Teâlâ’nın ahrette ihsân edeceği sevâb yanında sâir a‘mâlin sevâbı deryadan bir katre ve hurşidden bir zerre değildir. Hakk Subhânehû ve Teâlâ cümleye müyesser eyleye, âmin. Ve bir ahvâl dahî, sefere çıkmazdan evvel cümleye elzem olan budur ki birkaç ay mukaddem her mu‘tâd ettiği şeyleri tadrîcle tenzîl ve terk etmeye sa‘y ü ihtimâm etmek gerektir. Meselâ her gece kaba döşek içinde üç-dört yorgan ile kâh üç ve kâh ve kâh(?) bir yorgan örtünüp ve kâh soyunmayıp minder üzerinde ve kâhîce hemân kürküyle kuru döşeme ve seccâde üzerinde yatıp alışa. Ve haftada bir tıraş olan kâh evvel ve kâh sonra gününü şaşıra. Ve günde üç kere ta‘am yemek mu‘tâdı olan birini terk edip ve iki vakti dahî tadrîcle az yemeyi mu‘tâd etmeye sa‘y edip az yiye. Zirâ muhârebe günlerinde bunların birisi mümkün değildir. Ve hemân birisi terk oldukça mizâcını bozup zahmet çeker. Ve halk dahî i‘timâd etmeyip “cânım buna cenk derler, çok âdemlerin mizâcını bozup başına çenber bağlatır” deyû kendisini ta‘yîb ve teşnî‘ ederler. Düşmana yakîn varıldıkta hod sabah ta‘âmını terk edip hemân bir iki lokma şey yiyip ve kahvesini içip ikindi vaktine değin sabr edip ve ba‘dehû her ne kadar yer ise mâni‘ değil. Zirâ sabah ile çok ta‘âm yedikte ta‘âmın bahârından ve hareketin kesretinden nâşî hararet-i azîme müstevlî olup ve suyu dahî çok içmek iktizâ eder. Ve bazı yerlerde suya dahî

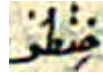
²¹¹ “Sefer Cehennemden bir cüzdür/parçadır” manasında özlü söz.

zarûret olur. Ve olmayıp istediği kadar içtiği halde ta‘âmın kesretinden ve suyun vefretinden nâşî lâbüd kazâ-yı hâcet iktizâ eder. Ol zaman nereye gider. Askerin hod sufûfunun tûl u arzı bir saat kadar olur. Böyle olduğu halde askerden ne kadar baîd gitmeye muhtaçtır ki bir mahfî yer bula. Ve zâbitler dahî “nereye gidersin, baka yaramazı, bahâne ile cenkten kaçır” deyip ve yol verdikleri halde uçkuru elinde halk dahî “ehey! Koma/güme gitti ha(?), canım buna cenk derler, çok âdemleri tumanına falan ettirir” deyû kendisini maskara ve rüsvây ederler. Hal böyle vâki‘ oldukta ehl-i ırz olan âdem ne mertebe zahmet ve hacâlet çekse gerektir. Amma evvelden zikr ettiğimiz üzere perhîz ve itmân/idmân(?) ettikte kazâ-yı hâcet akşama tahvîl olur, gündüz iktizâ etmez. Ve halk ise bu ahvâllerden gâfil olup muhârebe olacak gün “cenge gideriz” deyû erken kalkıp karnımız tok bulunsun deyû kavurma kebab, peynir, helvâ ve soğan ve sâir me’kûlâta müteallik her ne bulur ise mu‘tâdından ziyâde üç günlük ta‘am yiyip ve yediği ta‘âmı ise ne kadar hâr ve galîz şeylerdir. Ve bir iki saat geçmeden ta‘âmın kesretinden ve gîlzetinden nâşî harâret-i azîme vâki‘ olup ördek ve kaz gibi suyu dahî çok içmekle dünyanın ağırlığı üzerine düşüp ve karnı şişip ve harekete mecâli kalmaz. Ve cüz’î vakitten sonra (?) hâl kazâ-i hâcet iktizâ edip zahmet çeker. Ve bu zikr ettiğimiz şeylere itmân/idmân etmeyen âdemlerden katî çok âdem uçkuru elinde geri gidip ve sürücüler dahî “nereye gidersin, geri dön, baka kaltaban kirpi(?) bahâne ile cenkten kaçır” deyû yolun alıp nizâ‘ ederler iken sıklet ziyâde gelip tumanına salıverip esvâbı dahî rüsvây ü murdâr olur fe-efhem. Ve askere bir ta‘lîm edecek bir ahvâl dahî budur ki; yarınki gün cenge gidecek âdem var ise zâbitlere gerektir ki “yoldaşlar, inşa‘allâhu te‘âlâ yarın cenge gideriz. Akşamdan çok oturmayıp, sabaha değin yatıp tamam uykunuzu alıp rahat olup dinç olasınız. Zîrâ çok oturup uykusuz kaldıkta dermansız olursuz” deyû uykuların aldırılar ki sebk-i rûh olurlar. Ve her ortada ve bayrak altında olan neferâta ta‘lîm ve tenbîh edecek şeyin biri dahî budur ki; akşamdan cümle neferâtını ol ortada veyâ bayrak zâbitleri cem‘ edip “yoldaşlar, yatsı namazını kılıp ve oturmayıp rahat olun ki yarınki gün düşman ile cenk mukarrerdir. Ale’s-seher kalkıp sizinle cemaat olup sabah namazını kılıp dua ve niyâz edelim. Hakk subhânehû ve te‘âlâ asker-i İslâm’ı küffâr üzerine gâlip ve mansûr ve muzaffer eyleye. Ve beşeriyet hasebiyle gusûl iktizâ edenleriniz olur ise aşçı ve karakollukçu ve sakalara tenbîh eyledik, size

su ihzâr ederler. Gusl edip cenge pâk ü pâkize abdest ile gidelim ki Hakk te‘âlâ kuvvet verip her birimize birkaç kâfir katl eylemek müyesser eyleye. Ve eğer şehâdet mukadder olur ise pâk ve abdest ile bulunalım. Eğer ki ölmeyi kimse istemez, amma şehâdet ile ölmek kimin eline girer. Can acısı gayet müşkil olup amma ölüm acısını peygamberler ile şehitler duymayıp, vurulduğu anda cennette varacak makâmını ve müyesser olacak hûrileri görüp ve bir hûri dahî cennet cevâhiri kâse ile şerbet sunup, onların seyr ü temâşâsıyla can acısını duymayıp teslîm-i rûh etse gerektir. Ve can acısı şol mertebe duysa gerektir ki bir bir âdem bir kıza âşık olup, birkaç sene onun hemyâzesini çekse ve ba‘dehû vuslat müyesser oldukta ol ma‘şukası mehabbeten çimdiklese ol âşık gayet lezîz gelip safâ kesb eder imiş. Şehîdler dahî ol lezzet ve safâya nâil olmak kendisini ol huriler çimdikler gibi ol safâ ile can verseler gerektir ki, şühedâ can teslim ederlerken bir gülmeleri vardır. Ol hurileri gördüğündendir. Şehidlere tahrirât çoktur. Tavîl olur. Lâkin bu mertebe bâri nakl edip cenge tergîb etmek gerektir. Zîrâ asker akşamdan çadırlarında cem‘ olup nısfü’l-leyle değin oturup envâ‘-ı ratb ü yâbis kelâmlarla ve sâz ü söz envâ‘-ı hezeliyyât ile eğlenip ve ba‘dehû yatarlar. Ve geceler dahî kısa olmakla uykusuz kalıp ve sabah oldukta karakollukçular ve zâbitler “kalkın yoldaşlar, hazır olun!” deyû kaldırdıklarında, abdest ve namaz yok ve bazılarına dahî gusûl iktizâ etmiş amma tedârik yok. Ve zâbitler ise “tez olun, çıkın!” deyû sıklet etmeleriyle bazısı “beyim, şöyle bir özrüm var” demeye hicâb edip ve bazıları cehlinden nâşî fehm etmeyip nâ-pâk ve dermansız cenge giderler. Böyle olduğu halde ne işe yarayacaklardır. İmdî, bu zikr ettiğimiz şeyler ile herkes neferâtını ta‘lîm ve terbiye etmek üzerlerine lâzımdır. Ve bu meydan cengi ise iki-üç günlük bir iş olup düşman ile cenk edecek gün ise iki-üç veya beş saatlik bir iş olup, herkes kanlı yaş döküp ve dua ü niyâz edip ve sa‘yi mertebe cenge sa‘y edecek vakt iken halk boğaz kavgası ve gâilesine düşüp biri su talep edip ol anda verilmese güya kıyamet kopar. Ve bazı seferde ashâb-ı güzîn rıdvânullâhi te‘âlâ aleyhim ecma‘în hazerâtı üç gün bir şey yemeyip ve karınlarına taş bağlayıp ve deve bağırsaklarını söküüp ve suyun içip kanaat ve sabr u tahammül edip yine cenge sa‘y u ihtimâm u gayret ederlerdi. İşte dîn-i İslâm’a hizmet ve Rasûlullâh’a ümmet ve Pâdişâh’a kulluk ve itaat böyle olur. Ve şimdi ise bi-hasebi’l-iktizâ bir-iki-üç gün değil bir vakit nân ü çorbaları verilmese veya vakti ile erişmese güyâ helâk olurlar. Dillerine gelen ratb ü yâbis güft ü gûları ve küfriyyât söz

söylerler. Ve kişi önde olduğu halde bile bazı günlerde ta‘âmı vakti ile erişmez. Ve eriştiği halde bir iş zuhûr eder ki yemeğe eli değmez. Bu ise seferdir, kütür kütür cenk olup ala-ver(??) günü ve vakti iken ekser halk boğaz gâilesi ve kavgası eder. Böyle vakitte insan olanın boğazından nice ta‘âm geçer? Sefere giden âdemler germ ü serde ve açlığa ve susuzluğa ve her zahmetlere sabr u tahammül edip ve yolda giderken daima zikrullah edip ve ayağına taş dokunsa veya kaysa “yâ Allah, lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh” dese, Hakk subhânehû ve te‘âlâ hazretleri kendisini belâ ve kazâlardan hıfz edip vereceği sevâbın hod hesâbı yoktur. Ve şimdi ise birinin ayağına taş dokunsa veya kaysa veya atı sürçse, fakir atın yiyeceği üzengi ve başına değnek ve kamçı ve topuz ve külünk veya balta yanında hangisi bulunur ise darbın hesabı olmadığından ma‘adâ, ana ve avrat ve ağız ve göz ve din ve iman neûzubillah diline gelen âfet(?) ve küfriyyât söz söyleyip ve ser-kârde ve usta ve ednâ rütbede olanlarda dahî ekseriya sefer odalığı deyû şuhûr ve kasabâtta ve berber dükkanlarında taze oğlan komayıp bir takrîb ile ayartıp ve askerde dahî abdest yok ve namaz yok ve itaat yok, uğradıkları yerleri düşman uğramıştan beter edip de bu misilli asker ve böyle fiskı mürtekib âdemler ve başları ile ne iş görülse gerektir. Velhasıl yukarıdan beri zikr ettiğimiz şeyler ta‘yîb ve istiğrâb olunmaya. Zîrâ bu ahvaller menâsik-i sefer ve ilm-i hâl ve ilm-i seferdir. Sefere müte‘allik ahvâl gayet çoktur. Zâbit olanlar işbu merteye bilip ve sefere gitmeden ve giderken yolda her bâr neferâtını cem‘ edip ve bu şeyleri ta‘lîm ve tenbîh edip ve cenge tergîb ve tahrîs edip amel edenler her vecihle emin ve rahat olup ve eline dahî çok gazâ malı girip ve ahrette dahî ecr-i azîme nâil olmalarına iştibâh yoktur inşaAllahu te‘âlâ. Ve hilâfıyla amel ve hareket edenler elbette bir musibete uğrayıp ve eline dahî bir şey girmeyip ve girdiği halde dahî hayrını görmeyip, mesâyib ve belâyaya ve emrâza devâyaya sarf olup, hasrû’d-dünya ve’l-ahire olup kalırlar. Ve bir ahvâl dahî budur ki seferlerde cenklerde düşmana gâlip olmak mertebeye varıp ve şiddet-i ateşini çadırlar ve sufûf evveline varıp biraz kâfir katl ettiklerinde cengi bırakıp güya hemân iş bitti, kimi kelle ve esîr almaya ve kimi dahî katl olmuş kâfirlerin kirli ve bitli murdâr gömleği ve dolması üzerine düşüp birbirleriyle nizâ‘ ve mücâdeleye düşüp ve bir kelle ve esir alan yanına dahî beşi ve onu düşüp “ben de ortağım” deyû mücâdele ile ve bir mecrûh yanınca dahî birkaç âdem geri dönüp cengi bırakmalarıyla düşmanın tedbiri bozulup ilerde olan saftaki kâfirlerin ekseri kırılıp sağ kalanların dahî yüzü dönüp ardında olan

saflara kaçıp ve bu mahal göz açtırmayıp ve ilerde bozulup katl olunan kâfirlerin şeyleri ve kelle ve esîr alıp, bahşış almak sevdasıyla cengi bırakmayıp ve bayraklar dahî durmayıp ileri yürümeye sa'y etseler, gerisi dahî işleyip ve sâir saflarına dahî kılıç girip cümlesi bozulurdu. Zîrâ ilerisi bir şeye bakmayıp ileri gitmeye muhtâcdır ki askerinin gerisi dahî yürüye. Amma düşmanın top ve tûfeng ateşini savarlar ve kılıç mahalline varıldıkta ileride olan düşman saffına kılıç vurup bozduklarında onda kalıp zikr ettiğimiz üzre cümlesi kelle ve esîr ve sâir şey yağmasına düşüp cengi bırakmalarıyla düşman dahî bu ahvallerini gördükte, geride olan askerini sürüp üzerlerine bir yaylım top ve tûfeng havale etmeleriyle aldıkları şeyleri dahî bırakıp, birazı şehîd ve birazı mecrûh olup ve sâirlerinin dahî bozulmasına bâis kılıç mahalline varıp, düşmana galip olmak mertebeye varmış iken murd olan kâfirlerin palas ve partalı ve kelle kesip bahşış almak sevdasıyla cengi bırakmaları bâisdir. Zîrâ Nemçe'nin ve sâir küffârın cenkte maharetleri uzaktan top tûfeng ile olup içlerine kılıç girdikte gayrı cenkleri kalmaz. Ve hem ileride cenkçi sultanları olup üzerlerinde olan kokmuş ve bitli esvâbından gayrı üzerlerinde on âdemde bir kuruş yoktur. Ve başları gayet zengin olup ve hem yanlarında gayet çok akçe taşırlar. Ve hem ta'âm ü şarâb ve târât evânîleri ekseriyya gümüş olup, paşa rütbesinde olanların iki yüz

vukiyye ve dahî ziyade gümüş evânîsi olup lâkin geride, ordularında (?) ve arabalar içindedir. Ve mal almak murâd eden âdem düşmana bu mertebe varmış iken hiçbir şeye bakmayıp ve önüne gelen kâfire hemân bir kerre vurup, cerâhati eğer çok ve eğer az ol cenkten kalır, “ben bunu katl edip ve başın kesip ve geri dönüp bahşış almak” sevdasına düşmeyip ve ileri seğırtip arabalarına ve çadırlarına sa'y eylemek gerektir ki altın ve gümüş ve cevâhir ve kumaş ve güzel avrat ve kız ve oğlan her ne ister ise istediği kadar alsın. Ve buna misâl budur ki, Dîvân- Hümâyûn'da ve bazı büyük serhadlerde çorba kapmada ve bayram ta'âmında kurnaz olanlar ibtidâ önüne gelen ta'âma bakmayıp ve hemân ileri seğırtip öte baştan ne murâd eder ise kapıp selâmet çıkar. Amma ahmak olanlar hemân ibtidâ önüne gelenden bir şey kaparken geriden gelenler kendisini kakıp çiğnemeleriyle aldığı şeyi dahî üstüne ve başına dökülüp bir şeye nâil olmadığından ma'adâ bir kat libâstan dahî çıkar. Ve bazıları mecrûh ve bazıları ayak altında helâk olduğu dahî vâki' olmuştur. Ve zâbit olanlar yukarıdan beri bu zikr ettiğimiz şeyleri bilip ve yolda giderken neferâtlarına bu

şeyleri ta'lîm be takrîr edip “İnşallaâhu te'âlâ yoldaşlar, düşmana varıp cenk edeceğimiz gün cümleiniz bayrağınız altında mevcut bulunup birbirinizden ayrılmayasız. Düşman üzerine yürüyüş edip avn-i Hak ile düşmana kılıç komak müyesser oldukta hemân evvel katl olunan kâfirlerin libâsına tama' edip veyahut başını kesip bahşiş almak sevdasıyla cengi bırakıp geri dönmeyesiz. Zîrâ ol katl olunan kâfirlerin yanında bir kuruşları yoktur. Ve kelle bahşişi alırım dersiniz verecekleri evvel iki ve sonra bir ve dahî sonraları bir kuruş veya bir zolta olup, ol dahî bir şey değil. Ve hem cenk tamam olmadan kelle alıp bahşiş hatırı için geri döndükte gazâ sevâbını dahî satmış olup, sevâbı gider. Bayraktar ve yoldaşlar, lütf-i Hak ile kılıç mahalline varmak müyesser olur ise inşaAllâhu te'âlâ ben yalınkılıç bayrağın önüne düşerim. Önümüze gelen kâfirlere kılıç vurarak sizinle kâfirlerin çadırlarına varıp, bir kibâr çadırına bayrak dikip zabt ettikte ol çadırın cümle malı bizim olup cümlemize kifâyet ettiğinden ma'adâ, bayrağımızı cümleden ileri gittiğini cümle asker görüp, “falan bayrak cümleden ileri gidip ve yoldaşları asla bir şey almaya ve kelle almaya heves etmeyip ve katl ettiği kâfirleri bırakıp ve önlerine gelen kâfirleri kırarak cümleden mukaddem küffâr ordusuna girip ve bayrak dikip ve ezan okudular” deyû dünyada memdûh-ı âlem ve ukbâda mazhar-ı şefaati Hazreti Seyyidü'l-enâm olursuz. Ve hem cümleden evvel düşman ordusuna varıldıkta istediğiniz kadar mala mâlik olduğunuzdan gayrı, Padişah tarafından dahî azîm in'âm u ihsân olup ve cümlelenize terakkîler dahî verilmesine iştibâh yoktur.

Va'd, va'id ve tenbîh-i Serdâr-ı Ekrem

Düşman ile muhârebe olacak günden bir gün mukaddem Serdâr olan devletlüye dahî lâzım olan budur ki, cümle askerbaşlarını ve bayrak sâhiplerini çağırıp, “İnşaAllâhu Te'âlâ yarın düşman ile cengimiz mukarrer ve düşmanın hod cengi uzaktan top ve tüfeng ile olup lâkin avn-i Hak ile kılıç mahalline varılıp içlerine kılıç girdiğinde kılıç cengine mahâretleri olmadığı cümlelerin ma'lûmudur. Göreyim sizi, lütf-ı Hak ile kılıç mahalline varıldıkta hiçbir şeye bakmayıp, hemân ileri gidip ve düşman ordusuna her kimin bayrağı varıp, girip değilir(?) ise nukûd ve terakkî, ağalarına ve bayraktarlarına şu kadar ve cümle neferâtına şu kadar in'âm u ihsân olunur” deyû va'd u va'idler edip ve eğer denir ise “kim bir yiğit bir kâfiri katl

eder veya mecrûh eder, onun kellesini kat' edip bahşış alması nice olur?" denir ise, "her kim bayrağından ayrılmayıp ve ileri gidip düşman ordusuna cümleden evvel girer ise, ona kelle getirmek ve kâfir katl edip ve esir getirip bahşış alacak değil mi hiç birisi lazım değil. Cümlesine ol alacağı bahşışın ez'âfi verilip ve terakkî dahî ihsân olunur. Cümlesine benden selam edin, göreyim sizi" dene. "Ve Padişah'a hizmet edip Hazreti Allah'ın emrini ve Rasûlullâhın rızâsını yerine getirecek gündür. Askerin ilerisi yürümeyince gerisi yürümez ve ordusuna bayrak varmayınca cengi dahî tamam olmaz. Cümlelerinizi Hazreti Allah'a emanet ettim. Hazreti Allah nusret ihsân eder ise cümleleriniz ikrâm olunursunuz" deyû va'd ü va'idler ile cenge tergîb ve ta'lîm eylemek lazımdır. Ve bundan böyle düşman gerisine asker tayin edip ordusunu basmanın vaktini ve tedbîrini takrîr ve tarif edip sözü tamam edelim.

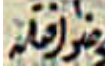
Malum ola ki, her düşman ve her asker gerisinden bir miktar ve bazen bi'l-küllîye emin ve gafildir. Ve cümle kuvveti ve tedbîri ve tedâriki ileride olur. Bu Hakir Nemse'de esîr iken iki sene taburuyla ma'an gezdirip dâimâ her ahvâllerini ve tedbîr ve tedâriklerini tecessüs ve tefahhus ve tasavvurdan hâlî olmayıp, hîn-i muhârebede gerisine gece ile asker ta'yîn edip, ale's-seher ordusunu basmadan gayrı asân ve müvecceh tarîkini müşâhede etmedim. Zîrâ ordusu konak yerine gelmeden önüne metris kazıp, ve çarkifelekler dizip ve toplar vaz' edip hazır ederler. Gerisine çendân tekayyüdü yoktur. Ordusunu bekleyen mecmu'ı bin âdem olmaz. Ve kale muhâsara ettikte gerisine tekayyüdü kale tarafından ziyâdedir. Ve ilerisinde ve gerisinde olan karavelleri dahî İslam karavelleri gibi bir iki saat yere gitmeyip, taburundan ve askerinden rubu' ve yarım saat kadar anca ayrılır. Ve çadırlarını dahî tınâb tınâba sık sokak gibi kurup ve cümle arabalarını dahî sıra ile birbiri beraberine dizip ve üzerleri hasır ve dahî üzeri beyaz bez örtülüdür. Cenk günü cümle cenkçisi ileride olup ve ordusundan her ne kadar avrat ve arabacı var ise başlarına şapka giydirip, avratları araba üzerine ve arabacıları araba önüne alay gibi dizip ve onlar dahî bir asker alayı kadar karaltı olup, uzaktan onları dahî gören asker kıyâs eder. Onlar ise avrat ve arabacı ve ordudur. Cümle cenkçi askeri ileri(de?)sindedir. Ol ecluden ileriden taburunun üzerine varmak müşküldür. Zîrâ önünde hem metris ve hem çarkifelek ve bu kadar top ve tüfeng almakla bu kadar ateşin üzerine açıktan varmak müşkül olmakla, İslam askeri dahî metrise girmek iktizâ edeyürür. Piyâde

askerimiz metrise girdikte atlımız açıkta duramayıyorlar. Vâki' halde durmak dahî müşkül olup ve geride top ermez yerde dursalar mahallinde fâideleri olmaz. Ve metriste olan piyâdeler dahî “atlı bizi bıraktı!” deyû teşvîşe düşüp ve bu sebepten ednâ bahane ile onlar dahî metrisi bırakıp çıkıyorlar. Çünkü ahvâl böyledir, “خدعة”²¹² buyurulduğu üzere gerek düşmana kılıç komağa ve gerek askeri cenge tergîb edip piyâdemiz ve atlımız bi'z-zarûfî gayret edip cenk etmeleri için alda(t)mağa hiç düşman gerisine asker tayin etmeden gayrı müvecceh ve münâsip tedbîr dahî yoktur. Ve gerisine asker tayin etmenin vakti ve tedbîri budur ki, yarınki gün tahkik(?) düşman üzerine yürüyüş etmek tasmîn ü tahkîk oldukça, karavul ve bazı mühim umûr için tayin olanlardan ma'adâ Ordu-yı Hümayun'da her ne kadar yaya askeri var ise metrislere koyup şöyle ki; ol gün Ordu-yı Hümayun'da ta'am gâilesi için ateş yanıp ve tütün tütme. Bu aşçı ve veya başçı(?) ve karakollukçu ve çadır bekçisi demeyip dört beş çadıra bir bekçi tayin edip, ol dahî gerçek hasta veya sâhib-i özr ola. Eğer Hak subhânehû ve te'âlâ nusret ihsân eder ise çadırlardan bir şey zâyî' olmaz. Ve iyâzen billâhi te'âlâ emr-i ber-aks olur ise cümlesi ihrâk olsun. Çadır başına on âdem koysalar fâidesi ne? Ve bundan böyle her ne kadar güzîde atlı var ise Tatar Han ile ve cümle Tatar ile ma'an düşman üzerine tayin eyleyip ve ol tayin olunan asker üzerine dahî bir vezîr-i rûşen-zamîr ve sâhib-i tedbîr serdâr tayin eyleyip ve eğer iki taraftan düşman gerisine gitmeye yol mümkün ise akşamdan sonra nısfı sağ ve nısfı sol taraftan ve eğer iki taraftan mümkün değil ise cümlesi bir taraftan bir-iki saat miktarı alargadan düşman taburunun ardına dolaşıp ve bir yerde cümlesi inip, biraz kendüler ve atları rahatlatıp ve ba'dehû şâfi'î(?) vaktinden sonraca tabura erişmek üzere kalkıp ordusuna varıp basalar. Ve bu tayin olunan askerden ve Tatardan vâfir mahsûs âdeme sudan sönmez eczâ ile yapılmış ateş işleri ve paçavralar verilip ve va'd ü va'îdler olunup ve avn-i Hak ile taburun gerisine varmak müyesser oldukça sâirler cenk eder iken bunlar hemân çadırlarına ve arabalarına ateş vermeye sa'y edeler. Ve böyle yakıp ve yıkıp ihrâk ilminde ise Tatarlar mâhir olup, emr-i Hak ile kendilerine müsahhardır(?).

²¹² “Savaş hiledir/aldatmacadır” manasına gelen Hadîs-i Şerîf.

Ve uzaktan cebehâne yakmaya bir tedbir ve hile dahî vardır. Şöyle ki; ve bu tayin olunan askerden vâfir atlıya dirhemli tokmak tüfeng götürüp ve her birlerine telli kurşun verip ve telli kurşunun manası budur ki, ol kurşunları döktükte bir ve iki dirhem eczâ alacak kadar içerisi boş dökülüp ve tıpa eczâsıyla doldurulup atıldıkta esvâba müteallik her neye rast gelse yakar ve âdeme rast gelip vücuduna zarar etmeyip vücuduyla libası mâ-beyninden geçip gitse esvâbını yakar. Ve çadıra veya içinde esvâba müteallik neye rast gelse yakar. Böyle olduğu halde tabur gerisine tayin olunan tüfengli atlı arabalarına attıklarında barut arabasına isabet eder ise iş bitip gayrı cenge dahî hacet kalmaz.

Ve bu zikrettiğimiz şeylerin cümlesi vücuda gelmesi mümkün, lâkin “همت الرجال تطلع الجبال”²¹³ buyrulduğu üzere hâkim ve zâbitlerde himmet ve askerde itaat ve gayret ister. Ve şimdi ise böyle bir iş ve tedbir fermân olundukta, zahmet çekmeyeler deyû asker başları envâ‘ı özür ve illet ve ihtimâl irâd edip ve askerlerine ve neferâtlarına dahî teşvîş ve mahûf u mûheş(?) sözler verip ol işi battal ederler. Ve umum cenginde dahî beş-on âdem şehîd veya mecrûh oldukta asker sâhibi olan gerek paşalar ve gerek ocak ağaları kendilerden aşağı hükmünde olan bayrak ve rütbe sâhipleri ki; paşaların kethüda ve bölük başları ve ocakların ağalarının çorbacı ve serdengeçti ağalarıdır, “ağalar ve odabaşılar ve yoldaşlar, siz bunda mukayyed olun. Ben Sancâk-ı Şerîf’in ve sâhib-i devlet hazretlerinin yanına

varıp ne var ve ne yok size haber göndereyim” deyû (?) kösteği kırar. Acîbdir ki serdâr-ı ekrem olan devletlü böyleleri gördükte “âdem senin askerin ve tayin olunan yerin kandedir? Niçin askerini ve tayin olunan gediğini bıraktın?” deyû muâheze ve itâb etmezler. Zîrâ böylelerin kat‘â askerinden ayrılıp Sancâk-ı Şerîf yanında işleri yoktur. Sancâk-ı Şerîf serdâr-ı ekrem hazretlerine teslîm olunmuştur ki, piyâde ve süvâri ve kapısı halkı beş-on bin âdem olduğundan ma‘adâ, bu kadar gedikliyân ve çavuşân ve küttâbân ve altı bölük sipâh ve silahdarân ve sâir erbâb-ı divân Sancâk-ı Şerîf yanına memur olup, hesap olursa kırk binden ziyade olur. Ve bunlardan ma‘adâsı sufûf-ı cenkte her nereye tayin olunmuşlar ise, eğer galip ve eğer

²¹³ “Ricâlin/insanların himmeti dağları yerinden söker” manasında özlü söz.

mağlup, cenk bertaraf olunca ol mahalden ve askerlerinin yanından ayrılmak kabahat-i azîmedendir. Zira “baş gidince ayak paydâr olmaz” deyû mücerreb ve meşhur kelimedir. “الأجر علي قدر المشقة”²¹⁴ buyrulduğu üzere dünya ve ahrette ecir çekilen zahmet ve meşakkate göre olur. Ve bâ-husus gazâ ve şühedâ sevâbı ve merâtibi sâirlerden ziyâde olduğu çekilen zahmet ve meşakkat ve düşman tarafından isâbet eden cerâhat ve müyesser olan şehâdet mukabelesinde olmalıdır. Ve şimdi ise teferruce ve Kağıthane seyrine gider gibi kimse zahmet çekmeden ve kimse yaralanıp ve şehîd olmadan düşmana galîp olalım derler. Bu ise muhal ve âdetullahı muhâlif olup, “can vermeyince canan ele girmez” deyû meşhûr kelâmdır. Ser-askerler şehîd olayürürler, cümle ser-kârde olanlar ve gayrılar sağ ve salim ve iş dahî ber-aks olmasına bâ’is yine başlar olup neferât onlara tâbi’dir. Ve bu bâbda söz çok. “الحق مُرٌّ”²¹⁵ mefhumu üzere sükût ola. Hak subhânehu ve te’âlâ cümlemizi ıslah edip tabiatlarımızı şer’a mutabık tahvîl eyleye, amin.

Muhassal, gelelim sadedimize. Seferlerde piyâde askerimiz metrise girip siperlendikte, atlımız açıkta duramayiyürürler. Ve düşman üzerine yürüyüş etseler önünde olan çarkıfelekleri geçip ve top ve tûfeng ateşini tahammül edemeyiyürürler. Böyle olduğu halde atlımız taburun gerisine dolaşp işte bulunmak her vecihle kendilerine âsân ve ehven olup ve asla bir havf ve mahzûr dahî yoktur. Cümle top ve tûfeng ve humbara ve sâir ateş işlerine ve cümle cenge müteallik şeyleri ve tedbîr ve tedârîki ve cemî’ kuvveti ileride olup gerisinde yoktur. Ve olduğu halde dahî karavel için şey-i kalîl olup ve gafletten dahî hâlî değildir. Böyle ale’l-gafle geriden ordusuna asker zuhûr edip taarruz oldukta onların def’i gâilesine düşüp, ileride olan askeri ve tedbîri ve tedârîki herc ü merc olup nizâmı bozular. Ve bu tarafta metrîste olan piyâdemiz ve orduda olan atlı askerimiz düşman gerisinden ordusuna Tatar’ın ve sâir atlımın taarruz ve cenk ettiklerini gördüklerinde kendilerine dahî düşman üzerine yürüyüş etmeye ne mertebe hâhiş ve kalp kuvveti olur. Hemân ol vakit beri taraftan dahî göz açtırmayıp, piyâde ve süvâri umûm üzere yürüyüş edip gayret ettikte İnşâallâhu te’âlâ mansûr ve muzaffer olmak İnâyetullah’tan me’mûl olunur. Ve

²¹⁴ “Ecir, çekilen meşakkat ölçüsündedir” manasında özlü söz.

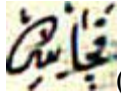
²¹⁵ “Hakikat acıdır” manasında özlü söz.

atlının ve taburun düşman taburunun ardına dolaşmada bir havf ve mahzûru yoktur. Zîrâ Hak Subhânehû ve Te‘âlâ nusret ihsân eder ise, küffâr atlısı gerek bizim ve gerek Tatar’ın atlılarından kaçıp kurtulamaz. Ve ıyâzen Billahi Te‘âlâ emr-i ber-aks olur ise, küffâr atlısı gerek bizim ve gerek Tatar’ın atlısına erişemez. Ve böyle bir iş vâkî‘ oldukta bunların def‘ine gelecek cümle küffâr atlısıdır. Küffârın yayası ve top ve humbarası bile olmadıkta İslam atlısının birisi üç kâfir ile cenk edebilir.

Velhâsıl, çünkü atlımız küffâr taburu cenginde ileride bir işe yaramayıdürler, bâri zikrettiğimiz üzere cenk olacak gün gece ile gerisine dolaşıp ordusunu basıp çadırlarına ve arabalarına ateş vermeye sa‘y edeler ki, bir iki yerden ateş vermek müyesser olur ise gayrı itfâsı mümkün değildir. Zîrâ çadırları ve arabaları gayet sıktır. Ve eğer bu vech üzere himmet ve sa‘y ederler ise, İnşaallâhu Te‘âlâ nusrete iştibâh olmayıp, din ü devlete hizmet edip ve Hazreti Allah’ın emrini ve farz-ı gazâyı eda etmiş olurlar. Ve hem “kaç seneden beri atlımız bir işe yaramadı. Yazık olsun bunlara giden masrafâ” diyû halkın ta‘n u dahlinden halâs olduklarından ma‘adâ, avn-i Hak ile bu sebepten nusret ihsân olur ise dünyada memdûh-ı âlem ve ukbâda mazhar-ı şefaât-i Hazreti Seyyidü’l-Enâm-ı birle dâhil-i cennât olmalarına bâis bir hizmet ve ameldir.

Vâkî‘ halde meydan cengi fi’l-asl atlının olup, piyâde onlara (?) ve kal‘a muhâsarası ve metrise girmek piyâdenindir. Ve meydan cenginde nusret ekseriya atlıdan olmuştur. Takrîr olursa tavîl olur.

Ve evâyillerde Tatar Hanlar yalnız tabur bozup ve kırıdıkları çok vâkî‘ olmuştur. Din-i İslam’a muavenet ve Saltanat-ı Aliyye’ye sıdkla hizmet ederlerdi.

Evâyillerden ma‘adâ yakın zamanki bin yüz senesinde Kosova kurbunda (?) nâm mevzide Nemse taburunu basıp ve ekserini kırıp ve esîr edip ve aldıkları malın hesâbı yoktur. Bu Fakîr ol vakitlerde Nemse’de esir olup, on altı bin Nemse katledip ve on binden ziyade ricâl ve nisâ esîr edip ve aldıkları malın hesâbı yoktur deyû yine Nemseler takrîr edip ağlarlardı. Ve biri dahî Moskov Kralı beş kere yüz bin kadar

asker ile Kırım kastıyla Or kapısı kurbunda metrise girdiklerinde Tatar Han dahî taburun ardın alıp ve birkaç günlük yerin bilcümle otluğunu ihrâk edip ve suyu dahî zabt edip, otluk ve odun ve su aldirmamakla açlıktan ve susuzluktan davarlarına ve kendilerine hastalık ârız olup ve bi'z-zarûrî sabr edemeyenler deniz suyu içmeleriyle ishale uğrayıp ve şişip kırılmalarıyla âkıbet durmaya mecâlleri kalmamakla yıkılıp gittiler. Amma ol ihrâk olunan yerlerde birkaç gün göl içinde su yok ve ot yok, kırılan insanın ve davarın nihâyeti olmayıp, selâmet çıkınca iki yüz binden ziyâde kâfir ve ol kadar dahî davarları helâk olup ve ol gazâ-yı ekberde dahî aldıkları eşya ve esîrin hesâbı yoktur deyû meşhûrdur. Ve bunun emsali dahî çok vâki' olmuştur. Ve şimdi anlar dahî sûret ve sîret ve tabiat ve heybette tebdîl-i ahlâk eyleyip bir işe yaramaz oldular. Ve bunlar bir işe tâyin olundukta envâ'-ı özür ve illet ve günâ gün bahâne ve muhâtara ve mahzûr irâd eder oldular. Ve evâyillerde böyle ileri ve geri gitmek ve yakıp yıkmak ve düşmanın cevânib-i erba'asından zahmet verip, suya ve otluğa çıkartmayıp ve taburu katmak(?) ve zebûn etmek hizmeti ve mahareti hod Tatarların olup ve âlemde bununla maruf ve meşhur olup ve beyne'l-mülûk kendiler dahî bununla iftihâr ederlerdi. Ve böyle ileri ve geri gitmede ise Tatarlara bir hafv ü haşyet ve mahzur olmayıp murâd hâsıl oldu hoş(?) olmadı, kuş gibi bir tarafa çavıp gidip ve her nereden olursa yol bulup selamete çıkarlar.

Velhâsıl sefer umûru ve cenk ahvâli ve asker nizâmı hakkında tahrîrât çoktur. Bu mertebe ile ihtitâm verildi.

Der Beyan-ı İsti'mâl-i Âlât-ı Harb ve Sâir Lâzime-i Cenk

Kal'a muhâsara olundukta feth olunca isti'mâl olan âlât-ı harp bunlar olup sâirleri battaldır: Top, tüfeng, ok, havan humbarası, havan ile sepet ve koçu ve havan ile el humbarası ve taş ve paçavra dahî atılır. Kal'adan dahî atılan bunlar olup sâir âlât-ı harbe müteallik olanlar bilcümle battaldır.

Kal'a Hendeğine Düşman Girdikte İhrâcları İçin Kal'adan Atılacak Âlât-ı Cenk Bunlardır

El humbarası, taş, ağaç, kaynar su (dökmenin şurûtu vardır), kaynar zift ve katran (bunları dahî dökmenin surûtu vardır), kebîr humbara (oluk ile atılır), haşlama (içine birer el humbarası dahî vaz' olunur), paçavra. Ve sâir âlât bilcümle battaldır.

**İki Lağım Birbirine Karşı Geldikte Düşman Lağımını Zabt İçin İsti'mâl Olan
Âlât Bunlardır, Sâirleri Battaldır:**

Tüfeng, uzun şiş (üç köşeli ve dört köşeli ve gayet keskin ve burmalı ve iki kulaçtan ziyade ola), bed rayihalı ve zehirli paçavra (lakin yapmasının ve yakmasının şurûtu ve vakti vardır). Bunlardan gayri bir şey isti'mâl olmaz.

**Düşmanın Şarampo(?) Parmaklarını ve Donuz Damlarını Yakmak İçin İsti'mâl
Olan Âlât-ı Cenk Bunlardır:**

Boylu ve tabancalı tüfeng, harbe, uzun şiş, tulumba (yakıp şarampo parmaklarına (?) zerk etmelidir), haşlama (şarampo üzerinden atılır), el humbarası (bu dahî şarampo üzerinden atılır), yağlı paçavra (mismâr ile şarampo parmaklarına mihlayıp ve yeri ateş(e) verir)

**Düşmanın Çarkifelerlerin Bozmak ve Almak İçin İsti'mâl Olunan Âlât
Bunlardır:**

Tüfeng, kılıç, harbe, ok, tulumba, haşlama, el taşı ve el humbarası, keskin Macarî balta (ağaçları kesmeye), çengâl-i kebîr (takılan ipin bir kulaç kadar yeri zincir olur(?))

**Düşman İle Karşı be (Karşı) Metrise Girip Uzakta Birbirleriyle Cenk ve
İsti'mâl Olan Âlâttır:**

Top, tüfeng, ok, havan humbarası, ve havan ile el humbarası ve taş ve koçu ve sepet(?) ve paçavra dahî atılır. (Ve böyle mahalde bunlardan gayri âlât battaldır)

**Düşman Üzerine Yürüyüş Ettikte Kılıç Mahalline Varmazdan Mukaddem
İsti‘mâl Edecek Âlât-ı Harp Bunlardır:**

İleride bulunanlar tüfeng atarlar. Ve ileride ve geride bulunanlar ok atmak gayet fâidelidir. Beş on hatve yakîn vardıkta el taşı atmak gâyet fâidelidir. Ve on-on beş hatve kaldıkta tulumba yakmak dahî münâsiptir (bunları piyâde askeri isti‘mâl ederler).

Ve böyle mahalde atlının isti‘mâl edecek âlâtı tüfeng ile oktan gayrı yoktur.

**İki Asker Birbirine Karışıp Cenk Ettikte Piyâdenin İsti‘mâl Edecek Âlât-ı
Cengi Bunlardır:**

Kılıç, gaddâre, gürde(?), balta, nacak, hançer, bıçak, külüng, topuz, şeşper, şiş, satır, harbe, gürz, zerdeste, sopa, panyal(?), bunların cümlesi işe yarar. Elinden kılıcı çıkıp veya şikest oldukta şaşıp kalmayıp bunlardan hangisi eline girer ise kapıp isti‘mâl ettikte işe yarar. Hemân eline çabuk olmak gerektir.

Ve Yine Böyle Karışık Cenkte Atlının İsti‘mâl Edecek Âlât-ı Harbi Bunlardır:

Kılıç, gaddare, gürde, külüng, balta, topuz, şeşper, şiş, mızrak, kostança(?), haşyet(?). Bu üç âlâtı böyle karışık cenkte kullanmak acemi âdem işi olmayıp, erbâbı olanlara mızraktan yeğ âlât olmaz. Hemân koluna kuvvet olsun.

Tetimme-i Kelâm

Halk mâbeyninde meşhûrdur ki şimdiki cenkleri evvel zamâna kıyâs edip asker cenk etmez deyû askeri zemm ve Devlet-i Aliyye’yi ittihâm ederler. Ammâ bilmezler ki şimdiki cenkler evvel zamâna kıyâs olunmaz. Zîrâ evvel top ve tüfenk ve humbara ve sâir ateş işleri şeytan te’lifleri olmayıp ve kâfirler dahî ahmak idi, şöyle ki hamâkatlerinden nâşî birkaç defa atlı ve piyâdesini bellerinden ve

kollarından bağlayıp geldiklerinde cümlesi tu'me-i şimşîr olmuş iken yakîn zamânda Girid cenginde dahî gemilerle imdâd gelip on iki bin kâfir kollarından birbirlerine bağlı kaçmamak üzere merdda'vâ ile çıktıklarında ekseri tu'me-i şimşîr-i gâziyân-ı İslâm olup ekall-i kalîli gemilerine düşdüler. Bundan sonra ümmîd kat' edip Kandiye kal'asını teslim etdiler.

Muhassal Girid Cengi ve Beç Seferine gelince kâfirlerin ahvâl-i cenkde mahâretleri olmayıp ve askerleri dahî çendân şimdiki gibi muntazam değil idi. Girid fethi ve Beç seferi guşmâlınden sonra ulemâlarında müdebbirler zuhûr edip atlı ve piyadelerine nizâm verip sefer olsun ve olmasın seferber askerlerine ve kal'alarda olan muhafız askerlerine ve süvari bargirlerine ve top arabası bargirlerine beher yevm ta'lîm ederler. Ve askerleri nizâmı Nemse faslında tarif olunmuştur, nazar oluna. Ve hatta her vilayetde ve her konpa(?) ve regmendin libaslarını başka etmişlerdir ki göz erdiği yerden hangi vilayetin askeri malumdur. Ol eelden tayin olundukları yeri bırakıp gidemeyip cenge gayret ederler.

Hak Subhânehu ve Teâlâ Devlet-i Aliyyeyi dâim eyleye. Bir sefer vukûunda şevketli Padişahımız bir şey diriğ etmeyip düşmanın iktizasından ez'âf-ı muzâ'afı asker ve sâir mühimmât-ı sefere ruhsat veriyürürler. Lâkin ekseriya âlî rütbede olan asker başları umûr-ı askerde ve cenk ahvalinde mübtedî ve nâ-ehil olup, belki bir sefer verip ve cenk gördüğü yok ve gördüğü halde dahi bir iki sefer görmekte ne hâsıl edecektir? Zîrâ her seferin ve her düşmanın ahvâli birbirine kıyâs olunmaz. Ve umûr-ı seferde vukûfu olanlar pespâyede kalmakla kimse itibâr etmez ve belki "bildiği ve akli olaydı bizim gibi olurdu" derler.

İmdi asker başları ekseriya mübtedî ve cem' olan ekser acemî. Cenk mahalline varınca ne başlar ve ne asker yerini bilmez, karma karış panayır ki "ileri durdunuz, geri durun!" deyû vâveylâ ederken askerlerin bir tarafı bozulup sâirleri dahî onu görüp firâr ederler. İmdi, şimdiki cenklere lâzım olan budur ki mahal yerine varmazdan mukaddem işbu resm olduğu üzere kol kol cümle atlı ve piyâdenin yerleri malum ve tayin olunup ve yolda dahî böyle gidip ve konak yerine böyle konup ve bundan yukarıda tarif ve takrir ettiğimiz cenk ahvâllerini ve menâsik-i

seferi zâbitân bayrağı altında olan neferâta her gün talim ve tarif ve cenge terğîb ve tahrîs ve gayret verip ve düşman ile mukabil oldukda işbu resm ve tertib üzere her gürûh askerin yerleri malum oldukda hangi koldan nusrete bâis hareket zuhûr eder ise zâbitân ve neferâtına va'd (ü) va'îdler edip ve'l-ıyazu billah her hangi gürûh gediğini zabt etmeyip düşman galebesine bâis olur ise haklarından gelinmek üzere muhkem tenbîh ve te'kîd olundukda sufûf-ı asker timur kal'adan metîn ve müstahkem olduğundan maadâ bir gürûh askere gayret düşüp yerlerinde sâbit kadem ve gereğı gibi cenk edip nusret ve fırsat Hazreti Allâh'ın lütf u keremine mevkûfdur.

Temmet el-keîâm bi avnillahi'l-meliki'-l-allâm

Sâhibü't-te'lîf ve't-terceme ez'afü'l-ubbâd ve ahkaru'n-nâs

Esîrî Hasan ibn Şeyh Hüseyin Efendi an kethüdâyân-ı Ocağ-ı Cebeciyan-ı Dergâh-ı

Âî

SONUÇ

Esirî Hasan b. Şeyh Hüseyin'in kaleminden çıkan “Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel” isimli eser, yazılış amacı ve içeriği bakımından döneminde nadir rastlanan bir yapıya sahiptir. Müellifi Esirî, yerli-yabancı pek çok kaynağı tarayarak notlar almış, ardından bunları şahsi tecrübe, gözlem ve yorumlarıyla harmanlayarak eserini oluşturmuştur.

Eserin genelinde hâkim olan dil ve üslup sadeliği, Esirî'nin bilinçli bir tercihi olup bunu yer yer kendisi de vurgulamıştır. Zira müellif okumuş olduğu kitaplardaki süslü üslubu halkın anlamaması sebebiyle eleştirmiş ve kendi eserinde her kesime hitap edebilecek bir dil kullanmıştır. Ancak bu durum “Mi'yârü'd-Düvel”in içerik değerine hâlel getirmez. Eser (hususiyetle Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Orta Doğu coğrafyası ile ilgili bölümler), kendisi hakkında kalem oynatan günümüz yazarlarının söylediklerinin aksine özgün ve değerli bilgileri havidir.

Bu kıymetli eser üzerinde yapılması gereken araştırmalara bir mukaddime mesabesinde olan çalışmamızın ortaya koyduğu faydalı sonuçlar arasında şunlar sayılabilir:

- Şeyh Hüseyin oğlu Hasan, çocukluk merakı olan yeni yerler ve insanlar görme hevesinin etkisiyle Cebeci ocağına dâhil olmuş ve belki de hayallerinin dahi ulaşamayacağı kadar çok insan ve mekân tanımıştır.
- Sergüzeşti boyunca Osmanlı Devleti için sonun başlangıcı olan seferlere katılmış, bozulan askeri ve idari düzen üzerine düşünmüş, notlar almış ve fırsatını buldukça da görüşlerini yetkili mercilere iletmiştir.
- Üstlendiği vazifeleri layıkıyla yerine getirmek için çabalamasına rağmen çoğu kez hak ettiği iltifat yerine sürgünlerle cezalandırılmış, hatta Bağdat Defterdarlığı esnasında Devlet'in zararına olan uygulamaları bir mektup ile İstanbul'a bildirmesi sebebiyle malları yağma ettirilmiştir.

- Ömrünün son yıllarını Ege Adalarında sürgünde geçirmesine rağmen Devletin hayrı ve bekası için faydalı olduğunu düşündüğü notlarını bir araya toplayarak “Mi‘yârü’ d-Düvel” isimli eserini oluşturmuştur.
- “Mi‘yârü’ d-Düvel”, Esirî’nin hayatta olduğu dönemde varlığını sürdüren devletlerin askeri, idari ve mali durumlarını; coğrafî, içtimaî ve kültürel ahvallerini ortaya koymayı amaç edinmiş değerli bir dünya tarihi ve coğrafyası olmasının yanında, müellifinin katıldığı seferler ve aldığı vazifeler süresince karşılaştığı önemli olayları içermesi sebebiyle de kıymetli bir eserdir.
- Esirî Hasan’ın “Mi‘yârü’ d-Düvel”deki yorumları içerisinde şüphesiz en dikkate değer olanları, uzun süre içerisinde bulunduğu Osmanlı askeri teşkilatına dair yaptıklarıdır. II. Viyana Kuşatması başta olmak üzere bizzat bulunduğu ve gerek Osmanlı gerek düşman askerlerinden dinlediği pek çok sefer hakkında bilgi ve yorumlarını aktarırken, zafer yahut mağlubiyetlerin arkasında yatan sebepler üzerine de görüş beyan etmiştir.
- Ona göre Osmanlı ordusu döneminin en güçlü ordusudur. Bu görüşü esaret zamanlarında konuştuğu pek çok düşman askerinin de kabul ettiğini belirtmektedir. Gelişen silah ve savaş taktikleri konusunda da yer yer uyarılar yapmakla birlikte, gözle görülür bir geri kalışın olduğunu kabul etmemektedir.
- Esirî’ye göre mağlubiyetlerdeki en önemli faktör askerin disiplinsizliğidir. Orduda tertip düzen kalmamış, askerler itaatten çıkmıştır. Buna sebep olarak da askere alım ve eğitim konusundaki bozulmaları ve askerbaşlarının liyakatsiz ve tecrübesiz kişiler olmasını gösterir.
- Yaşanan tüm hezimetlere rağmen derlenip toparlanmanın mümkün olduğuna inanan müellifimiz, buna yönelik tavsiyeleri için hususi bir bölüm ayırmasının yanında, savaş alanında ordunun ideal dizilişini gösterir bir çizimi de eserine eklemiştir.

Bu çalışma Esirî ve eseri üzerine yapılan ilk tez çalışmasıdır. Bu sebeple barındırdığı tüm noksanlıkların yanında araştırmacıların dikkatini bu bakir esere

çekmeyi başarabilirse amacına ulaşmış sayılabilir. Temennimiz, yüzlerce yıllık bir gecikmeyle dahi olsa iade-i itibar mahiyetinde bir ilginin oluşmasıdır.

KAYNAKÇA

Yazma Eserler

Esirî Hasan b. Şeyh Hüseyin, **Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel**

- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonu, Nr: 803
- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, Nr: 2109-2110
- İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü TY 04122

Esirî Hasan b. Şeyh Hüseyin, **Hediyetü'l-Müslimîn**

- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonu, Nr: 683

Hediyetü'l-Müslimîn

- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, Nr: 3474

İcmâl-i Sefer-i Nehr-i Ziyab

- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, Nr: 2062-4, 76a-91a.

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

AE.SAMD.II., Dosya no:12, Gömlek no:1280.

AE.SAMD.III., Dosya no:151, Gömlek no:14821.

AE.SMST.II., Dosya no:30, Gömlek no:3000.

İE.AS., Dosya no:45, Gömlek no:4101.

İE.TCT. Dosya no:13, Gömlek no: 1451.

Matbu Eserler

Bağdatlı İsmail Paşa: **Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin**, (Haz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal), İstanbul, 1955.

Başkan, Gülhan: **Manisa İl Halk Kütüphanesinde 45 hk. 5355 no'da Kayıtlı Sürûri Çevirisi Acaibü'l-Mahlûkat Adlı Eserin Minyatürlerinin İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2007.

Bursalı Mehmed Tahir: **Osmanlı Müellifleri**, (Haz. A.Fikri Yavuz-İsmail Özen), İstanbul, 1975.

Gökçek, Mehmet Fatih: **Behetî Seyyid İbrahim Efendi "Târîh-i Sülâle-i Köprülü" (Transkripsiyon ve Tahlil)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

İhsanoğlu, Ekmeleddin (Ed.): **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, İstanbul, 2000.

İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu, İstanbul, 1943.

Koçi Bey, Göriceleli: **Koçi Bey Risaleleri**, (Haz. Seda Çakmakçioğlu), İstanbul, 2008.

Kur'an-ı Kerim Meâli,(Diyanet İşleri Başkanlığı), (Haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin), Ankara, 2005.

Mehmed Arif: "İkinci Viyana Seferi Hakkında", **Tarîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, sene 3, cüz 13-18, c. III, İstanbul 1328, s.994-1016, 1071-1075.

Mehmed Süreyya: **Sicill-i Osmânî**, (Haz. Nuri Akbayan), İstanbul, 1996.

Özkan, Selim Hilmi: **Amcazade Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2006.

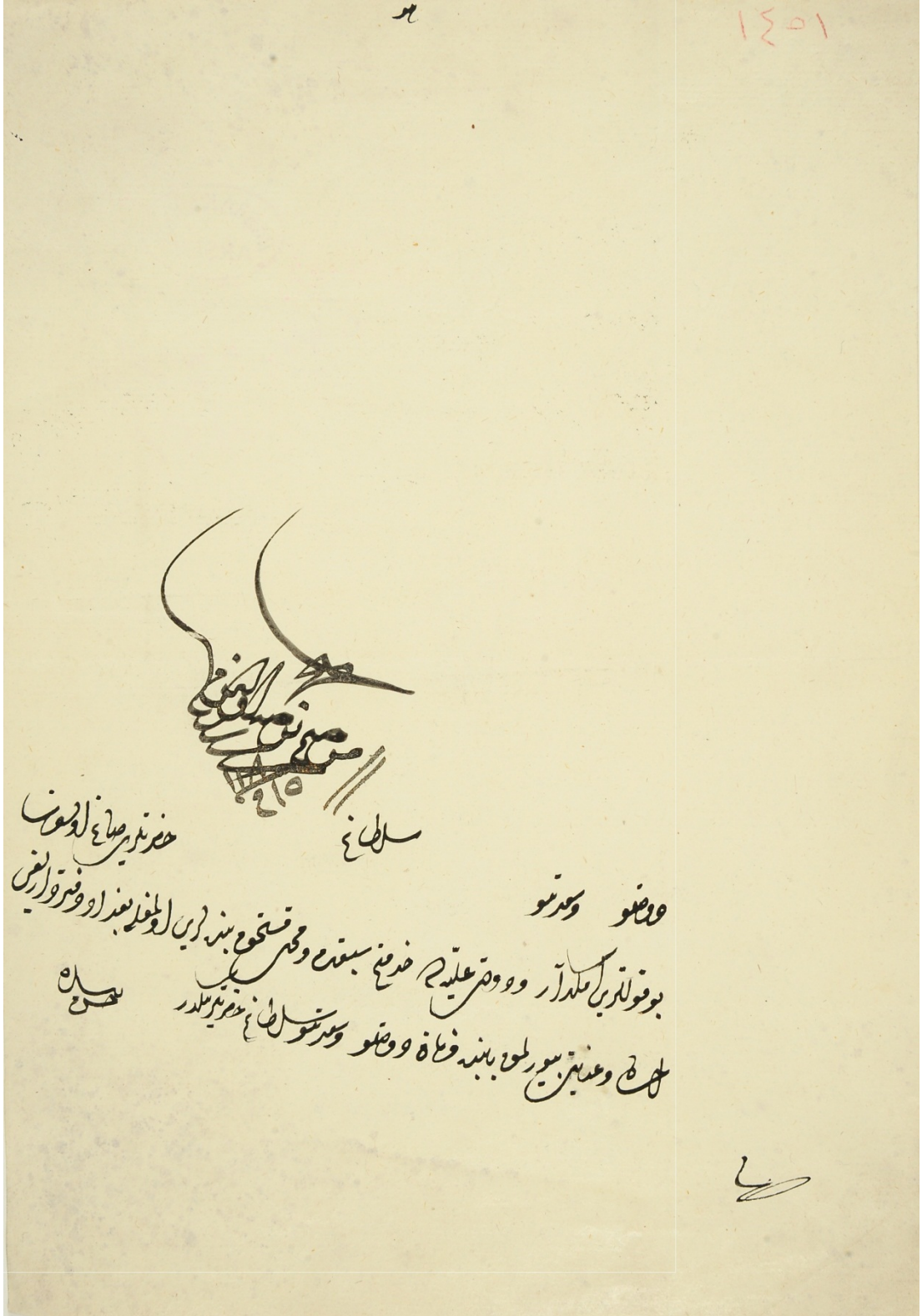
Şemseddin Sami: **Kâmûsu'l-A'lâm**, İstanbul, 1889.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları II**, Ankara, 1988.

_____ : **Osmanlı Tarihi**, III. Cilt I. Kısım, IV. Cilt 2. Kısım, Ankara, 2009-2011.

Yıldız, Murat: “Vakfiyelerine Göre Veziriazam Amcazade Hüseyin Paşa Evkafı”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 35, Haziran 2011.

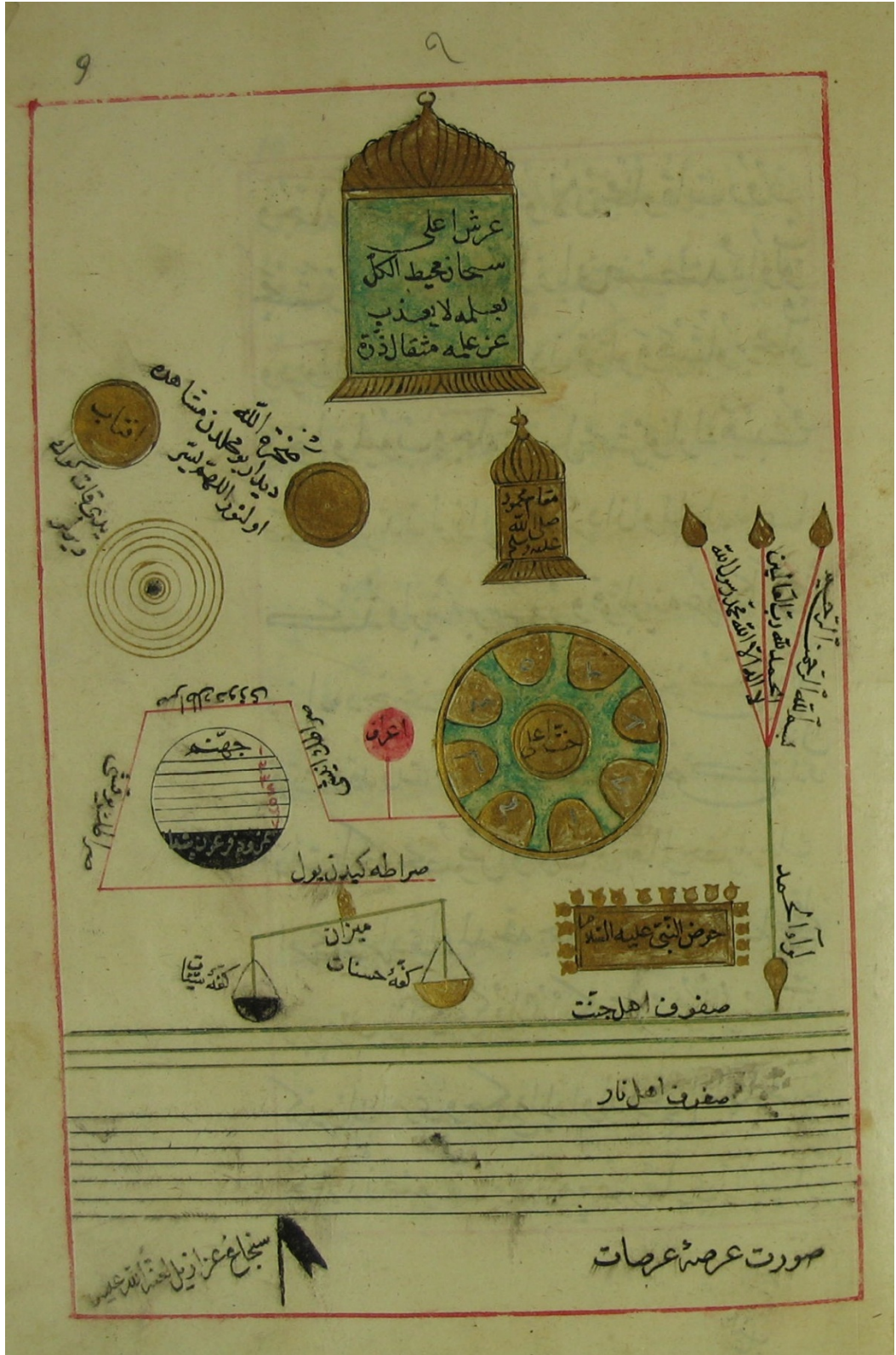
EKLER

Ek 1: BOA, İE.TCT. Dosya no:13, Gömlek no: 1451.

**Ek 3: BOA, AE.SAMD.III., Dosya no:151, Gömlek no:14821'in arka yüzündeki
Esirî'ye ait mühür.**

Ek 4: *Hediyetü'l-Müslimîn*, Hk. 00683'den "Bazı ehl-i keşfin tasvirlerine" dayanarak çizilmiş cennet, cehennem, araf, arş-ı a'lâ, mizan v.s. gösterir tablo.

هر کسک بر کسک و از کسک بر کسک برف
کسک ز کسک بر کسک از کسک است

دانش ترویج و تعلیم با کمال کمال

هذا کتاب معیار الدّول و مِسْبَاهُ الْمَلَلِ
الفرد و جمعا العبد الخیر اسیری حسن البشیر

حسین عن کتخدا یان اوجاغ جبه جیان

درگاه عالی کان الله

و خلاصه عن کید

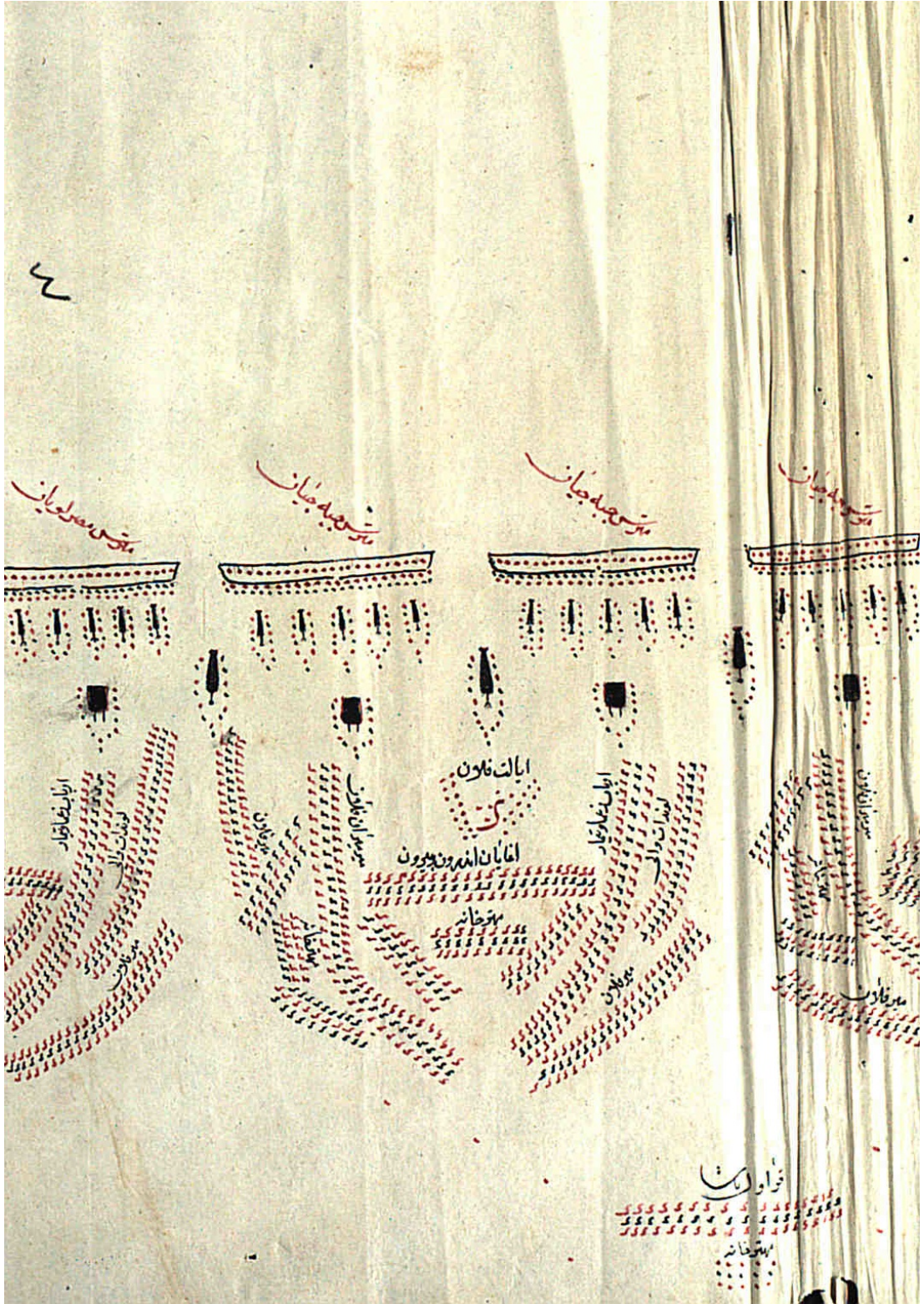
الاعدا

امین
م

۸۰۴

MILLET GENEL KÜTÜPHANESİ	
KISIM	H. Ali paşa
ESKİ KAYIT	803
YENİ KAYIT No.	
TASNİF No.	

Ek 5: Mi'yârü'd-Düvel, Hk.00803, 1a sayfası

Ek 7: Mi'yârü'd-Düvel, Hk.00803, tabur dizilişini gösterir çizimden bir bölüm.

Ek 9: Mi'yârü'd-Düvel, İ.Ü. Merkez Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü
 TY 04122, serlevha.

حَنِ سَجَانَهُ وَتَعَالَى دُن رَجَا اِيْدِرْمَكِه بُوْر سَالَه
اَوْ قُوْ يَانْلَرِه وَبِرْكِرَه كُوْر نْلَرِه وَبَعْضِي عِبَارَاتِن وَسَهْو
وَخَطَا سِيْن اَصْلَاح اِيْدُوْب دَا مَن عَفْوَا يِلَه سْتَرَا يْدِن
وَبُوْحَقِيْن وَجَمِيْع مُسْلِمِيْنَه رَحْمَت وَمَعْفَرَت اِحْسَان
اِيْدُوْب وَحَضْرَت رَسُوْل اَكْرَم وَنَبِيْ مَحْتَرَم مَظْهَر
اِسْمِ اللّٰهِ الْاَعْظَم مُحَمَّدًا الْمَصْطَفَى صَلَّى اللّٰهُ تَعَالَى عَلَيْهِ
وَعَلَى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ حَضْرَتْلَرِيْنِكَ شَفَاعَتِنَه رَوَا
كُوْر وَبِجَنَّتْ عَلِيَا عَطَا اِيْدِه اَسِيْن يَا رَبَّ الْعَالَمِيْن
وَ اٰخِرُ دَعْوَاهُمْ اَنْ اَحْمَدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ
مُوْلَفْ هَذِه الرِّسَالَه اَضْعَف الْعِبَاد وَاحْقَر النَّاسِ
حَسَن ابْنِ شَيْخِ حَسِيْن اَفَنْدِيْ عَن اَوْجَاعِ جَبَه حَبِيْبَانِ
دِرْكَاهِ عَالِيْ دِرْقَلْعَه اَزَاقِ تَرْجَمَه شَدْنِ فِيْ شَهْرِ
رَمَضَانَ الْمُبَارَكِ سَنَةِ ١٢٢٥ هـ

Ek 10: Hediyyetü'l-Müslimîn, Hk. 00683, hâtime.